

SOCIOLOGIE SPOLEČENSKÝCH SKUPIN

poslední aktualizace/revize:

POKYNY PRO STUDIUM

Vážení studenti,

předkládáme vám studijní oporu k předmětu Sociologie společenských skupin. Tato opora plní především funkci průvodce studenta v kombinované formě studia; je návodem k samostudiu nikoli jeho náhradou. Přenesením studia do kombinované formy je redukován pouze počet hodin řízených konzultací, ne však jejich obsah. Hlavní požadavky pro zvládnutí studia jsou tedy přeneseny na samostudium.

Při studiu literatury se zaměřte na zodpovězení kontrolních otázek a splnění úkolů.

Základní pokyny k samostudiu lze shrnout takto:

1. Seznamte se s požadavky absolvování předmětu. Uvedeny jsou v sylabu předmětu uveřejňovaném v informačním systému, který může být případně doplněn dalšími dokumenty obsahujícími např. vzory apod.

Všechny materiály poskytované studentům v elektronické formě naleznete v informačním systému u jednotlivých předmětů, v části Studijní materiály. Jsou-li součástí Studijních materiálů prezentace, slouží pouze pro orientaci ve studovaném tématu, nejsou však dostatečným zdrojem informací.

2. Při studiu postupujte systematicky. Studijní opora je rozdělena na moduly. V každém modulu se seznámte s jeho cílem a jeho strukturou. Následně si prostudujte uvedenou základní literaturu, případně prostudujte i další literaturu a zdroje. Pokud je součástí studia i právní předpis, je nezbytné, abyste pracovali s aktuálním zněním.

3. Zvládnutí látky každého modulu si ověřte zodpovězením kontrolních otázek a splněním úkolů v jeho závěru. Nejste-li si jisti, vraťte se k příslušným pasážím literatury a právních předpisů. Kontrolní otázky mapují rozsah znalostí potřebných ke složení zápočtu nebo zkoušky. Povinná literatura je uváděna u jednotlivých témat a pokud chcete své znalosti rozšířit, využijte i doporučené literatury.

4. Vedle samostudia využívejte co nejvíce účast na řízených konzultacích z předmětu. Jejich rozvrh je uveden v informačním systému. Výhodou konzultací je jejich interaktivní forma a s tím spojená možnost získání cenné zpětné vazby od pedagoga i ostatních studentů.

Ve vztahu k řízeným konzultacím je velmi užitečné seznámit se s tématy každé konzultace předem a konzultace využít k případným dotazům na otázky, které vám nejsou zcela jasné.

ANOTACE

Koncepce kurzu se opírá o tři klíčové, vzájemně koherentně propojené pilíře, představující různé dimenze sociologického poznání: 1) metodologie sociologického výzkumu, 2) obecná témata a paradigmaty sociologického poznání moderní společnosti, 3) strukturální aspekty současného vývoje české společnosti, včetně rámování českých realit soudobými teoretickými sociologickými koncepty.

V úvodních modulech budou studenti seznámeni se základními aspekty sociologického výzkumu, který bude zasazen do širšího rámce aplikovaného výzkumu a vědeckého bádání a bude představen z hlediska různých typů výzkumů, metod a technik, jejich základního pojmosloví, pravidel, možností použití, stejně jako samotného procesu výzkumu a jeho jednotlivých fází. Cílem je především pochopení různorodých aspektů a variant zkoumání sociální reality a schopnost rozlišovat mezi nimi v situaci reálného výzkumu.

Další moduly se posléze soustředí na vybrané problémy současné sociologie. Studenti se seznámí se základními metodami, tradicemi a pojmy tohoto oboru. V první řadě půjde o vymezení oboru, teoretických přístupů a jejich vývoje, metod a základních témat (teorie demokracie a občanské společnosti, demokratická legitimita, občanská a politická participace, politická kultura, teorie byrokracie, teorie médií, globalizace a europeizace aj.).

Závěrečné moduly se pak budou věnovat sociologické analýze kvality demokracie, historického vývoje občanské společnosti v českých zemích a proměnám jejího sociodemografického profilu (mj. z hlediska dynamiky sociální stratifikace, životních stylů či demografických proměn). Analýza příslušných sociálních indikátorů bude částečně zaměřena také retrospektivně, a sice ve vztahu k podmínkám utváření moderní české společnosti od poloviny 19. století až do současnosti. Vycházíme z předpokladu, že bez porozumění historickým procesům a kulturním návaznostem nelze smysluplně interpretovat povahu současné liberální demokracie a zejména sociální či sociologické aspekty demokratické transformace.

ČASOVÁ DOTACE

16 řízených konzultací

ZPŮSOB UKONČENÍ PŘEDMĚTU

zkouška (písemná a ústní forma)

POČET KREDITŮ

5 kreditů

GARANT PŘEDMĚTU

PhDr. Daniel Kunštát, PhD. (daniel.kunstat@vsci.cz)

VYUČUJÍCÍ

PhDr. Daniel Kunštát, PhD. (daniel.kunstat@vsci.cz), přednášející, cvičící

prof. Karel B. Müller (karel.muller@vsci.cz), přednášející, cvičící

OSNOVA ŘÍZENÝCH KONZULTACÍ

1. Sociologie, sociální vědy a vědecká teorie.
2. Empirický výzkum a jeho základní atributy.
3. Výzkumné metody a poznávací možnosti sociologického výzkumu.
4. Moderní společnost a teorie modernizace.
5. Sociální stratifikace, střední třída, teorie kapitálu.
6. Teorie byrokracie.
7. Právo a legitimita v liberální demokracie.
8. Masová média a sociální sítě.
9. Občanská společnost v českých zemích: sociologicko-historická perspektiva.
10. Kvalita občanské společnosti v současném Česku.
11. Sociologické aspekty vývoje české společnosti: aktuální problémy a výzvy .
12. Globalizace a evropeizace.

ZÁKLADNÍ (POVINNÁ) LITERATURA

- Disman, M. 2022. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo.
- Müller K. B. 2012. *Politická sociologie. Politika a identita v proměnách modernity*. Plzeň: Aleš Čeněk.

ROZŠIŘUJÍCÍ (DOPORUČENÁ) LITERATURA

- Aron R. 1993. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis.
- Balík S. et al. 2016. *Kvalita demokracie v ČR*. Brno: CDK.
- Gellner, E. 2003. *Nacionalismus*. Brno: CDK.
- Giddens, A. 1998. *Důsledky modernity*. Praha: SLON.
- Hendl, J. 2006. *Přehled statistických metod zpracování dat. Analýza a metaanalýza dat*. Praha: Portál.

- Hendl, J. 2008. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál.
- Holý L. 2001. *Malý český člověk a velký český národ*. Praha: SLON.
- Jakubowicz, K. 2017. *Média a demokracie v 21. století*. Brno: MUNI Press.
- Keller, J. 2007. *Sociologie organizace a byrokracie*. Praha: SLON.
- Kunštát D. (ed.). 2014. *25 let české demokracie očima veřejnosti*. Praha: Academia/Sociologický ústav AV ČR.
- Kunštát, D. 2006 (ed.). *České veřejné mínění: výzkum a teoretické souvislosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Krejčí, Jindřich (ed.). 2004. *Kvalita výzkumu volebních preferencí*. Sociologický ústav AV ČR.
- Linek, L. et al. 2017. *Občanství a politická participace v ČR*: SLON.
- Müller K. B. 2016. *Češi, občanská společnost a evropské výzvy*. Praha: Triton.
- Müller, K. B. (ed). 2021. *Aktivní hranice v Evropě, identita a kolektivní paměť v přeshraničním prostoru*. Praha: FF UK, AV ČR.
- Popper, K. 1994. *Otevření společnost a její nepřátelé*. Praha: OIKOYMENH, zejm. kap. 10.
- Pospěch, P. 2021. *Neznámá společnost: Pohledy na současné Česko*. Brno: Host.
- Prokop, D. 2022. *Slepé skvrny. O chudobě, vzdělávání, populismu a dalších výzvách české společnosti*. Brno: Host.
- Prokop, D., Tabery, P., Buchtík, M., Dvořák, T., & Pilnáček, M. 2019. *Rozdělení svobodou: Česká společnost po 30 letech*. Praha: Radioservis, a.s.
- Reichel, J. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada.
- Šanderová, J. 2022. *Sociální stratifikace. Problém, vybrané teorie, výzkum*. Praha: Karolinum
- Večerník, J., Matějů, P. 1998. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989- 1998*. Praha: Academia.
- Sartori G. 1993. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, zejm. str. 51 – 59.
- Wallerstein, I. 1998. *Kam směřují sociální vědy?* Praha: SLON.
- Weber, M. 1997. *Autorita, etika, společnost. Pohled sociologa do dějin*. Praha: MF.

Číslo a název modulu	1. Co je společnost? Sociologie, sociální vědy a vědecká teorie
Cíl modulu	Cílem modulu je seznámení se základními pojmy a historickými předpoklady sociologie a se základními přístupy k významu a pojetí vědecké teorie.
Klíčová slova	Teorie, empirie, sociologie, vědecké teorie, interdisciplinarita, paradigma, měření v sociálních vědách, kritéria kvality výzkumu, validita, reliabilita, objektivita, operacionalizace, hypotézy.
Struktura modulu/téma a zdroje	

- ❖ *Vztah teorie a empirie*
- ❖ *Základní pojmy a předpoklady sociologie*
- ❖ *Vědecká teorie a falzifikační pojetí vědy*
- ❖ *Měření v sociálních vědách, kritéria kvality výzkumu (validita, reliabilita, reprezentativita, objektivita)*

Teorie – empirie: dvě složky vědy a vědeckého poznání (racionalismus (teorie) – empirismus (empirie), přičemž v „moderní“ vědě nemůže jedna z nich chybět. **Empirie** je přímé pozorování reality → popis reality na úrovni jevů, zkušenosti, praxe, zatímco **teorií** je rozumové úsilí → systém vysvětlení, teoretických tvrzení, které se snaží interpretovat vybraný jev ze sociální reality, formulovat zákonitosti

Empirie → empirický výzkum

Pomocí empirického výzkumu získáváme informace o (sociální) realitě → zprostředkování do procesu vysvětlení (teorie). EV je tedy cílevědomá, systematické, organizované získávání informací o konkrétních empirických sociálních jevech a procesech. EV se přímo setkává s realitou (mnohostrannost, jedinečnost, partikulárnost) → může chybět hlubší vhled do podstaty, chaos jednotlivin.

Teorie → teoretický systém

Systém vysvětlení, teoretických tvrzení, které se snaží interpretovat vybraný jev ze sociální reality, formulovat zákonitosti. Teoretická tvrzení, teoretické pojmy – vznikají jako: 1. abstrakce 2. idealizace. Jádro problému je postiženo pomocí podstatných znaků, nepodstatné jsou odloučeny (co je a co není podstatné, subjektivně rozhoduje výzkumník...). Ponechává se časté (odvrhuje výjimečné), vše ve formě struktury (izolované se odvrhuje) a společných znaků (individuální odvrhujeme), kdy pomíjíme vnější, nahodilé a nepodstatné → idealizované objekty, výroky nelze přímo empiricky ověřit → vzdálení se realitě → nebezpečí čiré spekulace můžeme prověřit operacionalizace a/nebo společenská praxe (čeká

se, až se stane něco, co teorii potvrdí, nebo vyvrátí). Teorie by měly splňovat základní kritéria: 1) konzistence - nejsou v rozporu s jinými tvrzeními, 2) ověřitelnost – umožňuje převedení na empirickou úroveň (operacionalizace), 3) predikce – umožňuje předvídat

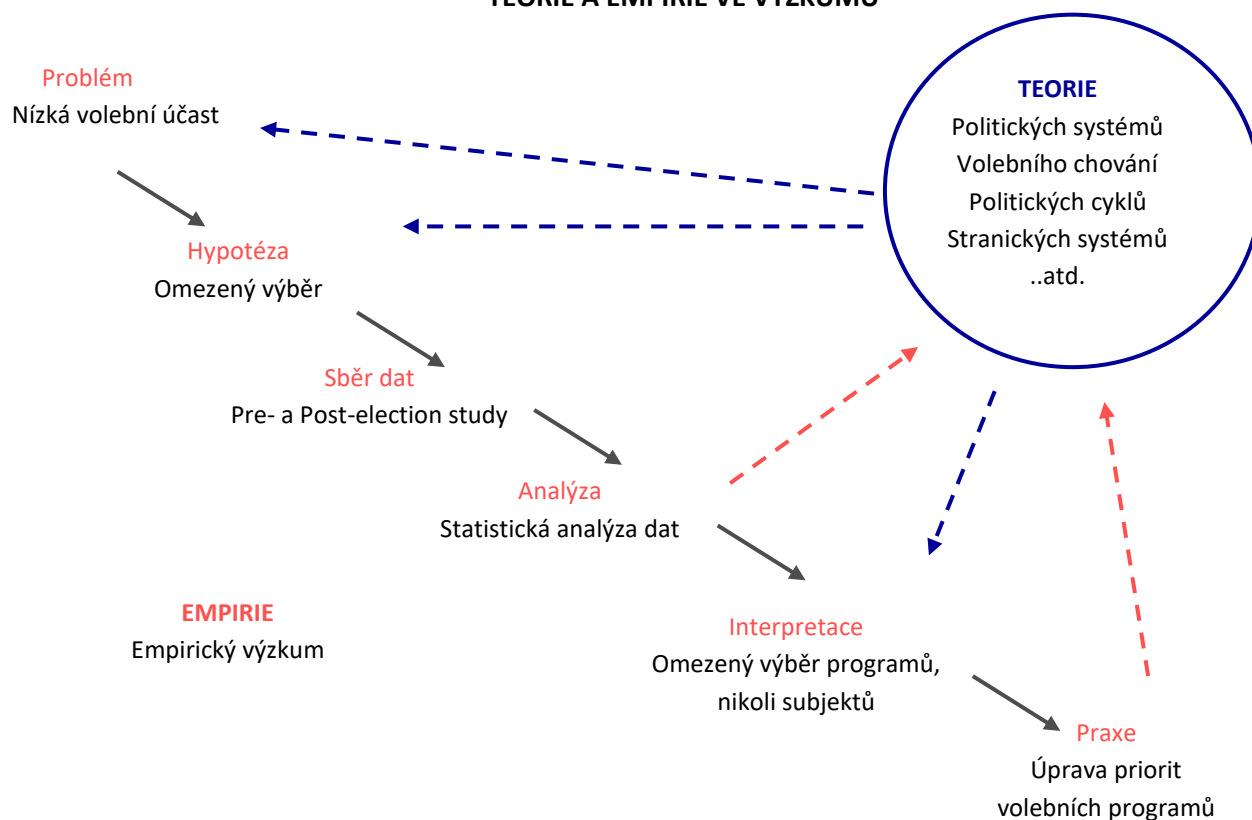
Teorie a empirie se musejí vzájemně doplňovat a kombinovat (R. K. Merton): nebezpečí, pokud nespoluupracují (Mills: Sociologická imaginace). **Teorie** by měla řídít empirické poznání a ukazovat, co je na realitě vhodné, žádoucí ke zkoumání, relevantní. **Výzkum** iniciuje teorii, přeformulovává ji a objasňuje realitu a naopak: volba obecných teoretických východisek určuje, jaké budou použity metody výzkumu.

- empirie – empirický popis reality → abstraktní empiricismus – Lazarsfeld

- teorie – teoretické vysvětlení reality → velké teorie – Parsons

→ teorie středního dosahu (Merton): t. byrokracie, komunikace, anomie, deviance, referenční skupiny...

TEORIE A EMPIRIE VE VÝZKUMU

Filozofie vědy se opírá o metateorie, snaží se o pohled na vědu zvnějšku, objektem poznání je věda sama, proces vědeckého bádání, výbava (pojmová, metodologická...), jak se věda dělá.

Metodologie určuje základní logiku vědeckého bádání: 1. pravidla práce na jednotlivých úrovních, 2. zprostředkování kontaktu mezi teorií a empirií

- pravidla uchopení výzkumného témat (zpracování tématu)

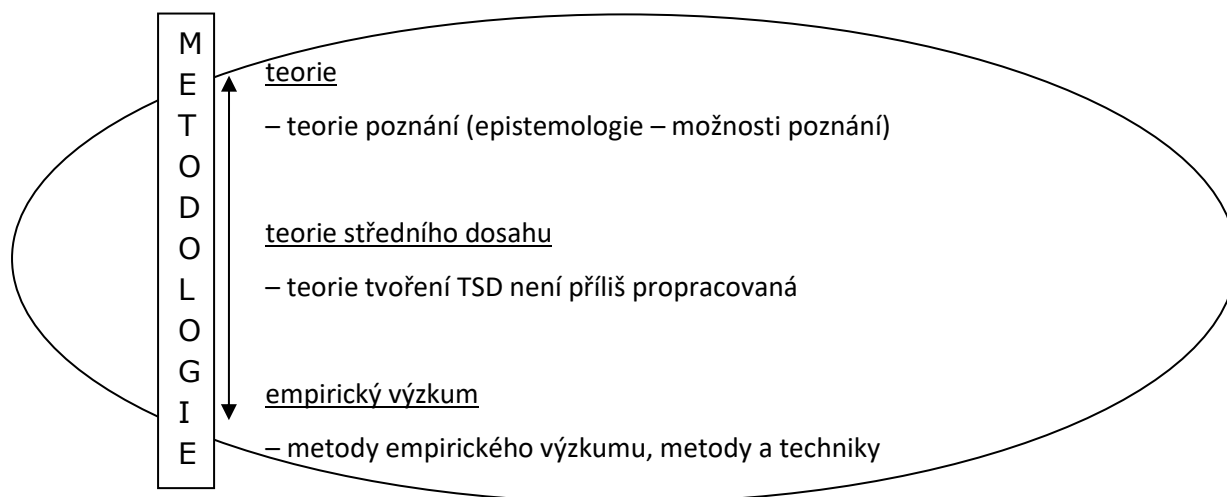
- pravidla formulace hypotéz (dedukce)

- pravidla převodu hypotéz na empiricky měřitelné indikátory (operacionalizace)

- pravidla zkoumání, pozorování, měření (výzkumné techniky)

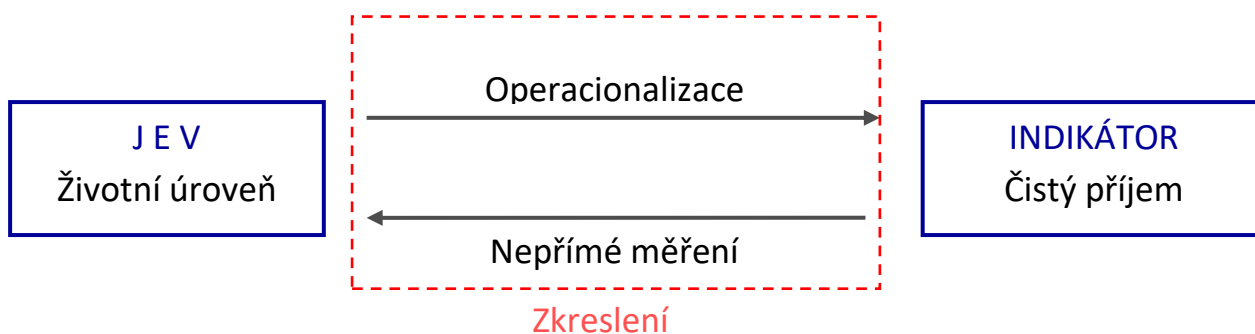
- pravidla analýzy (metody analýzy)
- pravidla zobecnění výsledků (statistická indukce)
- pravidla vztahu důsledků výsledků pro platnost hypotéz a teorií (ověření platnosti)

FILOZOFIE VĚDY

MĚŘENÍ V SOCIÁLNÍCH VĚDÁCH

Empirická věda je závislá na datech, která získává v procesu měření. Ve většině věd jde o nepřímé – jev nesledujeme přímo, je reprezentován indikátorem (*teplota - rtuť na teploměru, věk – otázka na věk, příjem – otázka na příjem, spokojenost - otázka na spokojenost...*), přičemž nalezení správného ukazatele je kritickým momentem (GIGO)

Problematizace: teorie měření předpokládá reálnou existenci jevu, který má být měřen, což platí pro faktografické otázky, ale nikoli pro otázky postojové → koncepce chyby není pro postojové otázky vhodná.

Zkreslení a přesnost měření: 1) otázka neměří přesně to, co chceme a nikdy úplně přesně, 2) změřené hodnoty teoretického konceptu neodrážejí pouze vliv samotného konstruktu - jsou zatíženy chybou

měření. Chyba = odchylka výsledku průzkumu od skutečné hodnoty v populaci. $X = T + E_s + E_n$ (X = naměřená hodnota, T = skutečná (true) hodnota vlastnosti, kterou chceme měřit, E_s = systematická chyba měření (je u všech jednotlivých měření stejná) BIAS → validita, E_n = nesystematická chyba měření (kolísá náhodně) VARIANCE → reliabilita)

Validita a reliabilita jsou kritéria kvality indikátoru vzhledem ke zkoumanému jevu. První se zabývá spíše systematickou chybou měření (zkreslení konceptu), druhý spíše nesystematickou chybou měření (zkreslení nástroje).

VALIDITA (platnost) = schopnost měřit koncept, který skutečně zamýšlíme měřit. Validní měření - situace, kdy měřicí nástroj skutečně měří koncept, který má být měřen x nevalidní měření – výsledky nepostihují jev, který jsme chtěli postihnout. Rozeznáváme dva typy validity:

1. Empirická validita se vztahuje ke kritériu, zda výsledky odpovídají realitě jevu. **Validita ke kritériu** (*kriteriální validita*) znamená porovnání s nějakým objektivním, již validizovaným kritériem. Existují dva typy empirické validity: **Prediktivní validita**, která porovnává výsledky testu se skutečnou situací, která nastane v budoucnosti (*př.: volební prognóza je validizována skutečnými volebními výsledky*) a **postdiktivní validita**, která porovnává výsledky testu se skutečnou situací, která nastala v minulosti (*stal se oběť trestného činu?*) Slabinou přístupů založených na kriteriální validitě je však absence spolehlivě validizovaných kritérií, pokud ale kritérium existuje, jedná se o velmi silný nástroj.

2. Teoretická validita se vztahuje k pojmu. **Konstruktová validita**: v datech je zjištěn takový vztah mezi daným indikátorem a dalšími proměnnými, jaký bychom a priori očekávali na základě teorie. **Konvergentní validita** - jeden indikátor zkoumaného konceptu je asociován s dalšími, nicméně odlišnými indikátory téhož konceptu (*sympatie k politické straně s levo-pravým zařazením*)

RELIABILITA (spolehlivost) přesnost, konzistentnost spolehlivost měření. Známe dva typy měření 1) reliabilní měření - v případě, že se stav pozorovaného předmětu nezměnil, dosahuje stejného výsledku měření, 2) nereliabilní měření – výsledky měření kolísají, ačkoli stav pozorovaného předmětu se nezměnil. **Opakování v čase (test → retest)**: Založená na předpokladu, že se stav objektu v určitém časovém intervalu nemění. Položení stejně otázky týmž osobám v časovém rozpětí, přičemž opakovaná měření stejným nástrojem by proto měla dospět ke stejnému výsledku. **Paralelní měření**: dvě nebo více měření stejného konceptu, paralelní měření je principem většiny empirických přístupů ke zjišťování reliability, jde o měření stejného konceptu jinými otázkami, ale obsahově stejnými (liší se např. formulací úvodního stimulu, množstvím nebo řazením nabízených odpovědí, explicitně nabídnutou variantou „nevím“, použitím karet a podobně).

STANDARDIZACE spočívá v tom, že všechna jednotlivá měření probíhají stejně, ve standardizovaném prostředí (*domácnost, telefonický rozhovor, laboratorní experiment,...*) a pomocí standardizovaného výzkumného nástroje (*dotazník s předepsanými otázkami i odpověďmi, pořadí témat a otázek, předem daný záznamový arch s kódy pozorovaného jednání...*). Účelem standardizace je kontrola rušivých vlivů a omezení náhodných chyb. Standardizace zabezpečuje vysokou úroveň reliability a nabourává validitu (místo „vlastního názoru“ zkoumáme „výběr mezi možnostmi“).

KVANTIFIKACE představuje převedení kvality na kvantitu a přiřazení číslic vlastnostem (ve vědě). Jedná se o soustředění, kondenzaci informací ve prospěch snazší práce s informacemi. Cílem kvantifikace je zpřesnění (odstranění mnohoznačnosti slov a nedostatek termínů pro odstupňování vlastnosti), koncentrace informací (přehlednost), snadná manipulace v rámci analýzy (výpočty) a abstrakce → zjednodušení jevu (omezení jeho bohatosti), nebezpečí zkreslení, formalismu, ztráty někt. inf. o jevu

Povinná literatura

- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 23 – 54, str. 75 – 108.
- Disman, M. 2022. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum, str. 12 – 50.

Doporučená literatura

- Wallerstein, I. 1998. *Kam směřují sociální vědy?* Praha: SLON.
- Popper, K. 1994. *Otevření společnost a její nepřátelé*. Praha OIKOYMENH, kap. 10.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jak vymezit předmět sociologie?
2. Jaká očekávání si spojujeme se sociálními vědami?
3. Jsou tato očekávání realistická? Proč ano? Proč ne?
4. Vysvětlete klíčová slova tohoto modulu.
5. K čemu jsou vědecké teorie?
6. Vysvětlete falzifikační pojetí vědy.
7. Definujte paradigma.
8. Co je to teorie středního dosahu?
9. Co je podstatou operacionalizace?
10. Vysvětlete pojem reliabilita.

Číslo a název modulu
2. Empirický výzkum a jeho základní atributy
Cíl modulu

Cílem modulu je seznámit studenty se základními pojmy sociologického výzkumu.

Klíčová slova

Empirický výzkum, typy výzkumu, výzkumné cíle, výběrové techniky.

Struktura modulu/téma a zdroje

- ❖ *metodologie, typy zkoumání, druhy výzkumů a výzkumných strategií, fáze výzkumu*
- ❖ *předmět výzkumu (projekt, operacionalizace, hypotézy, výzkumné cíle)*
- ❖ *objekt výzkumu (výběrové techniky a jejich dopad na povahu dat)*

KLASIFIKACE VÝZKUMU

Základní výzkum soustředí se na problémové situace ve vědě a testuje vědeckou teorii či hypotézu (badatelský, heuristický výzkum, verifikační výzkum, metodologický výzkum). **Aplikovaný výzkum** se soustředí na problémové situace v praxi (diagnostický výzkum - cílem je získat fakta o dané situaci, operační, akční výzkum – cílem je nalézt řešení problému, situace, explikační výzkum – cílem je vyvinutí strategie, doporučení kroků, opatření atp.)

Základní	Aplikovaný
<i>Individuum v moderní společnosti</i>	<i>analýza sociálních potřeb obyvatel Prahy</i>
<i>Vztahy mezi dětmi</i>	<i>Šikana na ZŠ</i>
<i>Výzkum veřejného mínění</i>	<i>Průzkum nádorů veřejnosti</i>

Komplexní výzkum (pozn.: *sociálněempirický výzkum je vždy parciální!*) usiluje o komplexní pohled na nějaký sociální systém, zahrnuje všechny stránky jevu, zatímco **parciální výzkum** sleduje dílčí, vybraný problém (aspekt, skupinu) sociálního systému.

Komplexní	Parciální
<i>sociální klima v podniku</i>	<i>Sociální klima v kotelně; spokojenost s vedením firmy</i>
<i>společenská soudržnost</i>	<i>Důvěra mezi lidmi</i>

Extenzivní výzkum představuje rozsáhlé šetření, zahrnující velké množství objektů (proto je povrchnější) a **intenzivní výzkum** zkoumá jeden problém do hloubky, soustředí se na menší objekt, používá složitější techniky, často kvalitativní metody, např.: *case study (případové studie)*.

Extenzivní	Intenzivní
<i>průzkum veřejného mínění</i>	<i>Model volebního rozhodování</i>
<i>Charakteristika zaměstnanců pivovarů</i>	<i>Analýza motivací zaměstnanců Budvaru (case study)</i>

VÝZKUMNÉ STRATEGIE

Výzkumné šetření (průzkum, survey research): rozhovor (f2f, CATI,...), dotazník, sekundární analýza

Experiment

Kvalitativní výzkum (terénní výzkum, Field Research)

Nevtíravý výzkum (unobtrusive research): obsahová analýza, analýza statistik, historická/komparativní analýza

Hodnotící výzkum

ČASOVÉ HLEDISKO

Jednorázové výzkumy představují „snímek“, popis stavu objektu v určitém časovém okamžiku. Nejčastěji se realizují **s jednou skupinou průřezové studie** (cross-sectional) – studium určitého jevu jeho průřezem v určitém čase. Lze z nich učinit závěry o časové následnosti (příčinnosti, vývoji) jevů, nicméně tyto jsou obtížné, ale možné (case study). Druhým typem jednorázového výzkumu jsou výzkumy **s více skupinami** (srovnávací výzkumy): experimentální výzkum, komparativní výzkum na různých populacích (*studenti technických a humanitních VŠ*), mezinárodní výzkum (*Eurobarometer*), validizační výzkum, ověřující kvalitu metody (*porovnání dvou testů IQ, dvou typů škál apod.*).

Opakované výzkumy zkoumají sociální procesy, dynamiku sociálních jevů a jsou poměrně náročné na přípravu a organizaci. Rozlišujeme tři typy opakovaných výzkumů: 1) **longitudinální** – nejčistší typ, kdy zkoumáme stejný jev u stejné populace stejnou technikou a máme stálý (dlouhodobý) kontakt s objektem (ne neustálý, ale pravidelný). Jejich realizace vyžaduje dobrou organizaci a udržení kontinuity výzkumného týmu a pracoviště (problém fluktuace, motivace,...). Velmi důležitá je zde důležitost přípravné fáze – vyzkoušení metodiky (otázky citlivé ke změnám, vývoji v čase). 2) **replikační** - opakování výzkumu na jiné populaci, případně jinou technikou (př.: kontinuální tracking – MEDIAPROJEKT). 3) **panelový** – na stejném objektu se zkoumá pokaždé něco jiného (př.: *spotřební chování, analýza produktu*). Panel = stálý soubor spolupracovníků, který se periodicky účastní šetření. Výhodou panelového výzkumu je možnost získat rychlé výsledky – operativní výzkum. Panel lze (musí se – úmrtnost) pravidelně obměňovat, což u longitudinálního výzkumu nelze. Problém PV: zařazením do panelu se může změnit chování lidí (vědí, že jsou zkoumáni) – mění se jejich životní situace a soubor není vzhledem k cílové populaci reprezentativní.

	předmět	objekt	technika
Longitudinální	stejný	stejný	stejná
Replikační	stejný	mění se	stejná
Panelový	mění se	stejný	stejný

SLOŽKY VÝZKUMU

I. ÚVODNÍ PROJEKT VÝZKUMU je výsledek přípravné fáze a shrnuje všechny body, které **je nutné definovat**:

- předmět výzkumu – téma, výzkumné otázky (→ hypotézy) CO?
- objekt výzkumu – cílová skupina, populace (→ vzorek) KDO?
- účel výzkumu – důvody, cíle (teorie, praxe → doporučení) PROČ?
- metodika – způsob provedení – (výběr vzorku, sběr dat, zpracování,...) JAK?
- harmonogram – časové rozvržení (→ závazné termíny) KDY?
- rozpočet – finanční kalkulace (→ závazné ceny) ZA KOLIK?

II. ROZPRACOVÁNÍ TÉMATU VÝZKUMU: téma výzkumu – předmět, problém, který hodláme zkoumat

TÉMA: přirozený systém vztahů mezi prvky, v sociálních vědách není systém informačně uzavřený (X přírodní vědy) → není možné jej jednoznačně vymezit. „vše souvisí se vším“ (Př.: *drogy → právní prostředí, sociální kontrola, individuální zkušenost, výchova, společenské klima, medicína, obchod s drogami.....*) → nelze zkoumat jev v celé jeho komplexitě, musí se vybrat pouze jeho část → redukce sociální reality (+ konstrukce sociální reality – výběrem určitého jevu a úhlem pohledu na něj zvýznamňujeme danou část reality, zatímco jiné – nezkoumané – význam ztrácejí → vytváříme tím představy o sociální realitě, co je důležité a co není, atd.) - ačkoli omezené, vybrané z komplexu všech možných vztahů, stále ještě je dosti komplexní.

→ **TÉMATICKÉ OKRUHY:** dílčí témata (výzkumné otázky) v rámci tématu výzkumu, aspekty a vztahy, které jsou z mnoha možných v rámci celého tématu vybrány → bližší specifikace našeho zájmu, předmětu výzkumu → ujasnění na základě hypotéz.

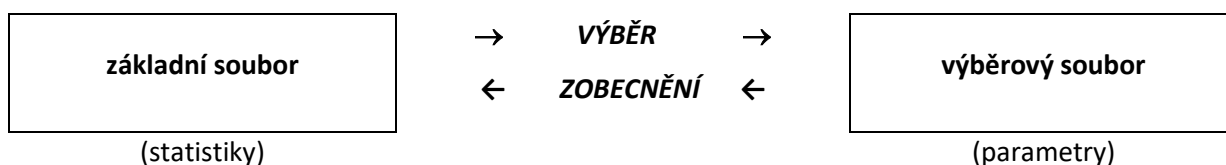
→ **HYPOTÉZY** pomocí nichž formulujeme výzkumné otázky tematických okruhů, čili jasná a jednoznačná vyjádření o stavu jevu, nebo vztazích mezi jevy a jeho částmi. Cílem jejich ověření (testování) je přijetí či zamítnutí. Hypotézy můžeme rozdělit do tří kategorií: → **obecné**, tvořící předpoklad o celku výzkumného tématu a jednotlivých tematických okruzích (O: *Lidé z různých prostředí užívají drogy v různé míře*) → **konkrétní**, upřesňující jednotlivé tematické okruhy, třídící vztahy atp. (K: *Ve městech se drogy užívají více, než na venkově*) → **pracovní** (operacionální), vycházející z konkrétních předpokladů stavu, povahy vztahů apod., které jsou empirické, empiricky přímo ověřitelné, na základě získaných výsledků a obsahují operacionální (empiricky pozorovatelné) pojmy (viz operacionalizace) (P: *Podíl lidí, užívajících marihuanu, je v sídlech nad 20 000 obyvatel vyšší, než v menších*). Idea každého výzkumu obvykle začíná u hypotézy (pracovní nebo nějaké konkrétní), které je ale třeba téma analyticky rozpracovat → nutná orientace v tématu a jeho souvislostech → předpoklad, že neunikne nic důležitého → vím, co zjistím → vím, co nezjistím a proč!

OPERACIONALIZACE: převedení teoretických pojmů na empiricky měřitelné indikátory. Pojmy, které nelze definovat operacionálně (tzn., které nelze měřit) nemají ve vědě co dělat.

P. W. Bridgeman: The Logic of Modern Physics : všechny pojmy musejí být vymezeny operací, již se měří (délka je stanovena procesem, jak se měří, inteligence je to, co měří testy IQ)

III. OBJEKT SOCIOLOGICKÉHO VÝZKUMU = objekt zkoumání, od kterého jsou získávány informace. Objekt výzkumu může mít různé úrovně (jedinec, domácnost, skupina – třída, podnik, město, stát,...). První ze dvou hlavních momentů, kdy do sociologického výzkumu vstupuje statistika, druhým momentem je analýza dat.

TYPY ŠETŘENÍ: 1) VYČERPÁVAJÍCÍ, kdy předmětem pozorování jsou všechny jednotky, které jsou nositeli zkoumaného společenského jevu (*např.: všichni návštěvníci okresní knihovny, všichni majitelé nějaké věci – jachty apod.*) → získáme informace o všech jednotkách. Ne vždy je ale celý soubor známý (*např. všichni posluchači urč. rádia*) → „otevřený soubor“. Výsledky získané vyčerpávajícím šetřením jsou velice cenné – obrovské množství informací, slouží jako kritérium pro výběrové postupy. Typickým případem je census (SLBD). **2) VÝBĚROVÉ**, kdy předmětem pozorování je jen zlomek jednotek, ze všech které jsou nositeli zkoumaného společenského jevu. Principem je redukce ZS → VS (*př.: ženy 30-34 let → 1000 žen 30-34 let*) a cílem této redukce je zobecnění informací o VS na ZS (= odhad parametrů ZS)

- **statistická indukce** (teorie odhadů) – odhady z VS → ZS (statistiky VS → parametry VS)

REPREZENTATIVITA VS: zobecňovat lze v případě, že VZ je zmenšeninou ZS. Tzn. rozložení všech(!) znaků ZS je ve VS stejné –

- do jaké míry VS reprezentuje ZS (nereprezentativní vybereme-li extrémní případy nebo i jen průměrné případy) to lze posoudit jen když známe rozložení znaku v ZS
- některé znaky ZS jsou známé (ze SLDB, Pohybu obyvatelstva apod. – věk, pohlaví,...), ale naprostá většina je neznámých (*poslouchání rádia, názor na euthanasii,...*) → posuzuje reprezentativita ve vybraných znacích

→ základní otázka: jak získat co nejvíce reprezentativní VS? → náhodným výběrem!!! → uplatnění výhod matematické statistiky (jinak problematické), dá se spočítat výběrová chyba a tedy přesnost a spolehlivost

- zákon velkých čísel: zákonitost je skryta a ukáže se až při pozorování mnoha případů

VÝBĚROVÉ PROCEDURY

I. pravděpodobnostní (náhodné)

Každá jednotka ZS má (stejnou) šanci se stát členem VS, vychází z teorie pravděpodobnosti (vysoce propracováno) a dodržení principu náhodnosti. To umožňuje statistickou indukci (odhady VS → ZS, tzn. zobecňování), kdy náhodný vzorek reprezentuje všechny známé i neznámé vlastnosti ZS. **Opora výběru**, tj. podklad, z něhož vybíráme jednotky, je celkový seznam či soupis zkoumaných jednotek (př.: *seznam lidí, zaměstnanců podniku, adres, telefonní seznam, seznam firem, rekreačních zařízení,...*). Při **prostém náhodném výběr** máme soupis, seznam všech jednotek – opora se získává např. losováním, nebo tabulkou náhodných čísel, při **dvoustupňovém náhodném výběru** dochází k rozdělení do skupin → náhodný výběr skupin → náhodný výběr prvků z nich

II. nepravděpodobnostní

Do některé fáze vytváření vzorku vstupuje úsudek výzkumníka, v takovém případě lze jen velice těžko odhadovat výběrovou chybu (zde se jedná o trochu jiné pojetí reprezentativity). Odlišujeme tři typy nepravděpodobnostního výběru: 1) **záměrný výběr**, kdy dochází k výběru určitého souboru podle cíle a účelu výzkumu, 2) nejčastěji používaný **kvótní výběr**, kdy dochází k „násilnému“ zajištění shody některých vlastností VS a ZS → někdy kladen na pomezí pravděpodobnostního a nepravděpodobnostního výběru, je snazší, levnější, rychlejší, nevyžaduje oporu. 3) **nahodilý výběr**, v němž jsou informace získány od těch jednotek, které jsou „po ruce“, nebo které je chtějí poskytnout (anketa → výsledky nelze zobecnit ani při 20 000 vzorku!!!, jakkoli může být užitečná (*názory návštěvníků knihovny apod.*), ale ankety (opírající se o nahodilý výběr) nezaměňovat za sociologický výzkum.

ROZSAH VS: neplatí, že čím větší ZS, tím musí být větší VS! Při stanovení velikosti VS však záleží na více faktorech. Výpočet velikosti VS závisí na:

1. požadované hloubce informací – analyzovat má smysl (a je statisticky oprávněné) pouze určité množství případů. Pokud chci analyzovat podsoubory, musíme mít VS tak velký, aby měl dostatečný počet jednotek i jednotlivé podsoubory (např. muži – ženy, kraje, zaměstnanci – nezaměstnaní apod.).
2. variabilitě ZS – čím má sledovaný znak větší variabilitu, tím větší je třeba VS pro dosažení urč. přesnosti a spolehlivosti odhadu (tu neznáme → velikost se jen odhaduje).
3. požadované přesnosti (interval spolehlivosti) – jak velkou chybu odhadu od parametru ZS jsme ochotni připustit.
4. požadované spolehlivosti (hladina významnosti $\alpha = 0,05, 0,01 \rightarrow 95\%, 99\%$) odhadu (výsledků) („S 95% pravděpodobností je správný výsledek mezi body 44,7% a 49,2%“) – záleží, velkou chybu si dovolíme riskovat.

IV. VÝZKUMNÉ CÍLE stanovují účel výzkumu, proč výzkum děláme a lze je posoudit na základě dosavadních znalostí o předmětu (tématu) a objektu (cílové populaci) výzkumu.

<i>cíl</i>	<i>předmět</i>	<i>objekt</i>
orientace	-	-
objevení (explorace)	-	+
popis (deskripce)	+	-
vysvětlení (explanace)	+	+
sociotechnické	+	+ (-)

Podle výzkumných cílů rozlišujeme: 1) **orientační výzkum**, jehož cílem základní orientace v problému (provedení: sonda, focus groups, zúčastněné pozorování, sekundární analýza apod.) 2) **explorační výzkum**, jehož cílem je objevení něčeho nového v určité skupině (provedení: kvalitativní výzkum). 3) **deskriptivní výzkum**, jehož cílem je popis max. množství jevů a vztahů, ale bez snahy vysvětlit příčiny a principy jejich fungování (provedení: průzkum, sekundární analýza), 4) **explanační výzkum**, který testuje hypotézy o kauzálních souvislostech, hledání příčin jevů (provedení: umělý experiment, přirozený experiment (*Romové na Slovensku*) kvaziexperiment v rámci průzkumu).

Povinná literatura

- Disman, M. 2022. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum, str. 12 – 29, str. 62 – 89
- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 47 – 59.

Doporučená literatura

- Hendl, J. 2008. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál, str. 21 – 64.
- Reichel, J. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada, str. 11 – 134.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké jsou hlavní rozdíly mezi kvantitativní a kvalitativní metodologií?
2. Co je triangulace ve výzkumu?
3. Vysvětlíte pojmy verifikace a falzifikace.
4. Jaké základní typy výběru při kvantitativním výzkumu znáte?
5. Co je reprezentativnost vzorku?
6. Čím může být výběr vzorku zkreslen?
7. Čím se liší technika interview u kvantitativního a kvalitativního výzkumu?
8. Jaké znáte standardní kvótní znaky?
9. Jaký je rozdíl mezi pravděpodobnostním a nepravděpodobnostním výběrem?

Číslo a název modulu	3. Výzkumné metody a poznávací možnosti sociologického výzkumu
Cíl modulu	Cílem modulu je seznámení s procesuálními parametry kvalitativních i kvantitativních šetření, včetně zpracování, interpretace a prezentace dat.
Klíčová slova	Kvantitativní a kvalitativní výzkum, sekundární analýza, statistické zpracování dat, interpretace dat.

Struktura modulu/téma a zdroje

- ❖ *průzkum*
- ❖ *sekundární analýza datových zdrojů*
- ❖ *experiment*
- ❖ *kvalitativní výzkum*
- ❖ *důsledky statistického zpracování dat*
- ❖ *problematika interpretace a prezentace výsledků*

Výzkumné strategie

Výzkumné šetření (průzkum, survey research): rozhovor (f2f, CATI,...), dotazník, sekundární analýza)

Experiment

Kvalitativní výzkum (terénní výzkum, Field Research)

Nevtíravý výzkum (unobtrusive research): obsahová analýza, analýza statistik, historická/komparativní analýza

Evaluační výzkum

I. PRŮZKUM je dnes nejčastější strategie, jednotlivé průzkumy se liší kvalitou – od anket až po vědecké výzkumy. Druhy průzkumu jsou 1) dotazník, 2) rozhovor tváří v tvář, 3) telefonický rozhovor.

1. dotazník (self-administred questionnaire, často s využitím počítače - samovyplňování) obsahuje základní náležitosti: název výzkumu, zadavatel, oslovení (vykání), úvod (co, proč, efekt, atp.), ujištění o anonymitě, instrukce, poděkování, podpis autora, je distribuován poštou, osobně rozdan nebo vyplněn na určeném místě. Je operativní, levný, zajišťuje větší anonymitu, neutrálnost. Na druhé straně je povrchnější, jednodušší, polopatický a trpí problémem návratnosti.

2. rozhovor (interview) „tváří v tvář“ („face to face“, „F2F“), vyšší návratnost. Rozhovor je *založen na*:

1. princip otázka -> odpověď (všichni všemu rozumí stejně), 2. neutralitě tazatele (pravidla rozhovoru pro tazatele – příručka, školení) → tazatelská síť - struktura - nábor (inzeráty, respondenti, známí

tazatelů) - obměna (úmrtnost, vyřazení,...) - školení, komunikace (bulletin, dopisy, blahopřání, PF atp.) - rozesílání materiálů - vyplácení tazatelů - kontrola práce tazatelů. **Využití přenosného počítače** (notebook, tablet PC, PDA), computer assisted interviewing, automatizace – data se rovnou nahrávají do datového souboru, operativní výzkumy

3. telefonický průzkum je možný kombinovat s počítačem – CATI výhody: levnější a rychlejší (ale vyšší počáteční náklady – callcentrum, snazší odpovídání na např. citlivé otázky, lepší kontrola nad procesem sběru dat. Nevýhody: snáze se odmítá, omezeno na vlastníky telefonu (problém opory výběru).

Výhody a nevýhody průzkumu

+ vhodné pro velké populace, dá se jimi zkoumat mnoho otázek, témat současně, umožňuje dobrou standardizaci

- standardizace na druhou stranu omezuje, nereflektuje individuální sociální situaci zúčastněných, neflexibilní – během výzkumu není možná změna podmínek, metody, nástroje,..., umělost (artificiality) – zkoumá to co ve skutečnosti není (názory, potenciální chování,...), má nízkou validitu a vysokou reliabilitu

2. EXPERIMENT je studie, která pomocí záměrných změn podmínek (intervence) zkoumá, jaké změny nastaly v objektu pozorování. Nezávisle proměnná – podmínky, je pod kontrolou (výzkumník kontroluje její hodnoty). Závislá proměnná – cílová, sledovaná proměnná, její hodnota je závislá na hodnotě, nezávislé proměnné x skrytá proměnná – zasahuje do experimentu, aniž by byla kontrolována (př.: rušivá proměnná – zasahuje do výsledků, ale experimentátor o tom neví)

Varianty experimentu

komparativní experiment pracuje se minimálně se dvěma skupinami

1) experimentální skupina – je vystavena zkoumanému typu intervence (mělo by v ní dojít ke změně)

2) kontrolní skupina – není vystavena zkoumanému typu intervence (ke změně by v ní dojít nemělo)

▪ „placebový efekt“ (velikost vlivu intervence samotné na výsledek)

- musí být zachovány naprosto stejně podmínky pro obě skupiny

- obě skupiny musí mít stejně vlastnosti (co nejvíce podobné)

- výběr subjektů: 1. pravděpodobnostní výběr 2. blokový plán 3. párování

klasický experiment: pretesting -> podnět -> posttesting - experimentální skupina + kontrolní skupina

posttest-only kontrol group design (Campbell a Stanley): nedělá se pretest -> nedochází k ovlivnění subjektů předchozím měřením (viz 3. a 4. skupina ze Salomonova experimentu)

Salomonův experiment se 4 skupinami umožňuje kontrolovat vliv podmínek testování

složitější experimentální plány (viz Hendl): **faktorový** – bere se v úvahu více než jeden faktor

NEPRAVÉ EXPERIMENTY (preexperimenty)

- bez pretestu nebo bez randomizace skupin: 1 skupina, posttest, 1 skupina, pretest – posttest, 2 nerandomizované skupiny, posttest

přírozené experimenty: stimulus je vnesen do normálního světa, života (např. přírodní katastrofa)

KVALITA EXPERIMENTU

Interní validita zkoumá, zda výsledky experimentu ukazují skutečně to, o co v experimentu šlo, zda neodrážejí vliv nějakého jiného (nekontrolovaného) faktoru. *Nebezpečí*: ▪ testování – vliv samotného testování na subjekty → (jednoduché) zaslepení → dvojitě zaslepený experiment ▪ regrese k průměru – během experimentu lidé např. opouštějí vyhodnocená stanoviska ▪ experimentální úmrtnost ▪ kontaminace – během kontaktů členů skupin ▪ kompensace – kontrolní skupina se může snažit kompenzovat nekontrolovanými ▪ demoralizace – rezignace kontrolní skupiny v důsledku deprivace

Externí validita: experiment probíhá většinou v umělých podmínkách - populační validita – platí výsledky pro všechny populace? - ekologická validita – byly by výsledky stejné, i kdyby se studie konala v jiných prostředích?

výhody a nevýhody experimentu: **výhody** - silný při hledání kauzálního vztahu, dobrá kontrola podmínek díky izolaci v čase a prostoru, poměrně levný a nenáročný na přípravu, **nevýhody** - problém externí validity – experiment je umělý, probíhá v nereálných podmínkách, problémy interní validity

3. KVALITATIVNÍ VÝZKUM představuje zcela jiný přístup k sociální realitě oproti kvantitativnímu výzkumu (popis X porozumění). Jde o výzkum, který zkoumá sociální realitu bez pomoci matematických a statistických procedur a jiných zp. kvantifikace

základní postupy (většinou kombinace více postupů): a) (nestandardizovaný) rozhovor, b) (zúčastněné) pozorování, c) studium (osobních) dokumentů (tištěné, fotografie, nahrávky, statistiky...)

Kvalitativní výzkum je motivován snahou o odhalení a porozumění podstatě jevů, o nichž toho moc nevíme, chce nalézt nové názory na jevy, o nichž už něco víme a získat detailní inf. o jevu, které lze kvantitativně získat těžko. Pro výzkumníka je důležitá teoretická a sociální vnímavost a schopnost zachování odstupu a kritického posouzení situace, rozeznat a vyhnout se zkreslení...

Schéma kvalitativního výzkumu

1. údaje – obv. z více zdrojů, více postupů, terénní poznámky (field notes) – chronologický záznam všeho co se děje ve zkoumaném prostředí (nejsou standardizovány!), 2. analytické, interpretační postupy – tvorba závěrů, teorií, konceptů, 3. výzkumná zpráva – prezentace a publikace (podle typu příjemce)

Srovnání

kvantitativní	Kvalitativní
<u>Testování hypotéz, teorie</u>	<u>Tvorba hypotéz, teorie</u>
<u>Vysvětlení, popis situace</u>	<u>Porozumění, vhled do situace</u>
→ nutnost zkoumání <u>množství případů</u>	→ nutnost zkoumání <u>množství dimenzí</u>
→ <u>reprezentativita souboru případů</u>	→ <u>reprezentativita souboru informací</u>
→ <u>omezená informace o mnoha jedincích</u> (silně redukovaný počet proměnných a vztahů mezi nimi)	→ <u>mnoho informací o malém počtu jedinců</u> (silně redukovaný počet případů)
→ možnost <u>generalizace na populaci</u>	→ <u>generalizace je problematická až nemožná</u>
Filstead: Měří všechno a nerozumí ničemu	- sociální výzkumník jako cizinec (Simmel)
Teoreticky se připraví a pak už jen prakticky provede a vyhodnotí	<u>Živý proces</u> paralelních postupů: vzorkování, sbírání materiálu, zpracování, interpretace a budování teorie

4. SEKUNDÁRNÍ ANALÝZA

Informace získáváme na základě: 1. primárního výzkumu, 2. sekundární analýzy (využití datových souborů, vytvořených někým jiným) → nové pohledy na data → porovnávání souborů (např. z různých zemí, období atp) → testování nových hypotéz. Sekundární analýza je možná díky archívům sociálních dat. Je levná a rychlá, ale potýká se s problémem validity (data nebyla sbírána za účelem, za jakým je chceme nyní použít), navíc použité indikátory nemusejí přesně odpovídat aktuálním potřebám → otázka, jak najít/vybrat správná data – posouzení zdroje, věrohodnosti, kvality, použitelnosti,...

datové archivy: 1) fyzické - archivy jednotlivých výzkumných organizací, vědeckých institucí, 2) internetové: soukromé archivy výzkumných organizací (CVVM, STEM,...) – spíš jen výsledky (data nejsou volně dostupná, **data** k jednotlivým výzkumným projektům (ISSP – International Social Survey Program, EVS – European Value Study, ESS – European social survey), archivy zemí (národní datové archivy) – obv. vědecká instituce (AV apod., UK Data Archive, SDA - Sociologický datový archiv, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., vyhledávače ve více archivech (NESSTAR- Networked European Social Science Tools and Resources)

Kvalita dat a datového souboru: technická zpráva – základní dokumentace o výzkumu – specifikace výzkumu: co, kdo, kdy, jak, na kom, proč, využití (v podstatě jde o náležitosti projektu, příp. závěrečné zprávy), další vybavení souboru, - dotazník - je k dispozici? **Použitelnost:** jsou data použitelná pro náš účel? jsou údaje validní pro naše téma? vyhovuje vzorek správná populace, velikost, metodologie - zp. výběru, zp. sběru dat,... , čas (stáří dat) – je to ještě aktuální, relevantní?, dálka sledovaného období – sonda, opakování

5. EVALUAČNÍ VÝZKUM: účelem je ohodnocení působení sociálních intervencí všeho druhu. Používá různé metody a je dobrým příkladem aplikovaného výzkumu. **Formulace problému** - klíčová složka: objeví či neobjeví se očekávaný výsledek? - operacionalizace úspěchu a neúspěchu ▪ problém, co dobrý a co špatný výsledek – je to věc dohody.

Výzkum sociálních indikátorů: rychle se rozvíjející část sociálních výzkumů - sociální indikátor = agregovaná statistika, která reflektuje sociální podmínky společnosti nebo skupiny (něco jako HDP v ekonomii) – vypovídá o společnosti (např. indikátor zdraví společnosti, kvality života, kvality pracovního života). Problém je výběr vhodných proměnných do souhrnného indikátoru a spolehlivost používaných údajů (např. státních statistik).

ZPRACOVÁNÍ VÝLEDKŮ

POVAHA STATISTICKÝCH ÚDAJŮ

1. popis souboru: cílem je podat informace o výběrovém souboru, tj. o jednotkách, které byly podrobeny zkoumání. **2. zobecnění na populaci:** cílem je podat informace o populaci, tj. i o jednotkách, které nebyly podrobeny zkoumání. Vychází se z informací o našem výběrovém souboru (popisu výběrového souboru); z nich se usuzuje na vlastnosti základního souboru, který náš výběrový soubor reprezentuje (!) → je třeba řešit otázku chyby měření → chceme-li vypovídat o ZS, pak jsou všechny vypočtené hodnoty odhady! (**Odhad:** 1) bodový, 2) intervalový).

CÍLE VYUŽITÍ STATISTICKÝCH ÚDAJŮ

Cíl výzkumu: 1. popis/deskripce populace (describers): popis populace (míra nezaměstnanosti, stranické preference apod.) → statistiky pro potřeby státní správy, průzkum veřejného mínění. 2. hlubší analýza/modelování vztahů, procesů (modelers): testování teorií o komplexních jevech (politické postoje) a vztazích (volební chování) → akademický sociální výzkum

POPIS

Jednorozměrná analýza představuje popis jedné proměnné za celý soubor **ve dvojí formě** – 1) číselné (tabulky: absolutní četnosti a relativní četnosti nebo statistiky (míry centrální tendence, variability), 3) grafické (grafy a diagramy). **Dvourozměrná analýza** představuje analýzu podsouborů: 1) popis jedné proměnné za podsoubory, 2) porovnání podsouborů (kontingenční tabulka), 3) jednoduchou asociační analýzu (korelace, regrese)

ANALÝZA

1) Hlubší analýza asociací: kontrola pro 3. faktor), **2) Vícerozměrná analýza:** faktorová analýza, shluková analýza (cluster)... , **3) Modelování** (statistické údaje X interpretace!!). **Frekvenční tabulka** (tabulka třídění 1. stupně): jednorozměrná tabulka, která shrnuje a třídí informace z datového souboru - obměny znaku (X_i) - absolutní četnosti - relativní četnosti

PROBLÉMY INTERPRETACE VÝSLEDKŮ

Závislost: V sociálních vědách nejsou kauzální závislosti – jen pravděpodobnostní. Můžeme se dopustit chyb v důsledky povahy skutečnosti a omezenosti měření: ▪ nepravá závislost – dvě proměnné se jeví jako závislé, ale přitom jsou obě ovlivňovány jedním faktorem ▪ skrytá závislost – není vidět ve skutečnosti existující závislost (např. není lineární) ▪ řetězení vazeb ($W \rightarrow X \rightarrow Y \rightarrow Z \rightarrow \dots$) ▪ paralelní působení řady příčin na jednu závislou proměnnou.

→ za korelacemi je třeba hledat další možné příčiny – latentní proměnné (Lazarsfeld) - nejprve se hledá skrytá proměnná → model rozpracování - dále se zkoumají latentní struktury

Povaha měření: efekty kontextu sběru dat - povaha a konkrétní znění otázek - metodologie sběru dat
→ zobecnění(?)

Povinná literatura

- Disman, M. 2022. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum, str. 91 – 137, str. 164 – 215, str. 284 – 321.
- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 60 – 74.

Doporučená literatura

- Hendl, J. 2008. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál, str. 50 – 52, str. 103 – 206.
- Reichel, J. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada, str. 152 – 179.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Co to je kódování, proč a jak se provádí?
2. V čem spočívá příprava dat pro kvantitativní analýzu?
3. Jaký je rozdíl v prezentaci a interpretaci dat?
4. Co obsahuje závěrečná zpráva z výzkumu?
5. Uveďte příklady třídění prvního, druhého a třetího stupně.
6. Uveďte příklady neetického chování při výzkumu.
7. Jaké existují varianty případových studií?
8. Jaké jsou výhody a nevýhody tzv. otevřených otázek?
9. Jaké znáte české datové archivy?
10. Uveďte příklady evaluačního výzkumu.

Číslo a název modulu	4. Moderní společnost a teorie modernizace.
Cíl modulu	Cílem modulu je seznámit studenty s podmínkami formování moderních společností v Evropě.
Klíčová slova	tradice, osvícenství, industriální společnost, časoprostorové rozpojení, vyvazující mechanismy urbanizace, demokratizace, nacionalismus, pomyslná společenství, postmoderna
Struktura modulu/téma a zdroje	

- ❖ *Teorie modernizace*
- ❖ *Modernizace a její procesy*
- ❖ *Postmoderní společnost*

Moderní společnost představuje pro sociálního vědce pouze jeden z možných typů sociálních uspořádání. Po většinu dějinného vývoje lidé žili v sociálním uspořádání, jež bylo zcela odlišné, nemělo rysy ani moderní společnosti, ani národního státu.

Sociologická typologie společnosti

Archaická společnost: Jedná se o společnosti lovců a sběračů, případně drobných zemědělců a pastevců. Začínají se rozpadat počátkem neolitu, kdy dochází k přechodu k trvalejšímu zemědělskému způsobu života. S některými archaickými společnostmi se setkáme i dnes, například ve středoafrickém Kongu, Amazonii či Nové Guineji. Jejich počet se vlivem globalizace rychle zmenšuje.

Tradiční či předindustriální společnost: Těžiště ekonomiky těchto společností se nachází v zemědělství. Značí písmo, rozvíjí vědu a zakládají rozsáhlé organizační celky (říše). Vyvíjejí se ve svébytné civilizace (Čína, Indie, Egypt, Řím, říše Inků aj.). Tradiční společnosti se v západní Evropě začínají rozpadat koncem 17. a počátkem 18. století vlivem modernizace, tj. komplexem kulturních, sociálních, ekonomických a politických změn. Giddens poukazuje na to, že sám pojem tradice je plodem nedávné minulosti. V tradiční společnosti byla tradice do té míry konstitutivním prvkem a součástí každodenního životního rytmu, že zde vlastně nebyla vnímána a po tomto pojmu zde takřikajíc nebyla poptávka.

Moderní či jinak také industriální společnost: Těžiště ekonomiky leží v průmyslu. Jde o společnosti, jež je alfabetizované, sekularizované, industrializované, komercializované, urbanizované a demokratizované.

Postmoderní či postindustriální společnost: Tento pojem odráží současnou diskusi v sociálních vědách o povaze současných západních společností, sám pojem je vymezen negativně. Ne všichni považují používání tohoto označení za oprávněné. Faktem je, že přinejmenším z ekonomického pohledu je odůvodněné označit současné západní společnosti za post-industriální, neboť většina jejich

ekonomického bohatství se dnes nevytváří v průmyslu, nýbrž v sektoru služeb. V západní Evropě, USA či Japonsku je to často i přes 80% hrubého domácího produktu.

Teorie modernizace

Hlavním problémem tradiční sociologie byla otázka, jak je možné předvídat a řídit sociální změny. Sociologové 19. století se snažili sociální změny vysvětlit a porozumět jim právě na polaritě pojmů **tradiční – moderní** a formulovali teorie přechodu od společnosti tradiční ke společnosti moderní, tedy teorie modernizace. Teorie modernizace, (a modernizačních procesů), představuje nejdůležitější téma západní sociologie, jež se snaží porozumět příčinám, formám a důsledkům sociálních změn, ke kterým dochází v západní Evropě od konce 17. století. Tyto změny měly velmi komplexní povahu. Měnily nejen ekonomické, politické a právní systémy evropských států, ale také kulturu a hodnoty Evropanů samých. Modernizační změny probíhaly napříč Evropou s různou intenzitou a v různém časovém rozpětí, což je pro porozumění současným problémům evropských společností nesmírně důležité. Obecně lze říci, že modernizační změny začaly působit v městech západní a severozápadní Evropy, odkud se šířily směrem na východ a na jih. Tyto oblasti Evropy byly zasaženy modernizačními změnami s několika generačním zpožděním, periferní oblasti často až se stoletým zpožděním. Klíčové kulturní a ekonomické impulsy modernizace představovaly (1) **renesance a humanismus**, jež postavily člověka do centra společenského zájmu a přinesly perspektivu individuace; (2) **reformace**, jež přinesla klíčové impulsy k morální kultivaci jednotlivce, (3) **osvícenství** se svým požadavkem nového typu racionality, jež podrobila nemilosrdné kritice tradiční společnost; konečně (4) **kolonialismus**, který Evropanům přinesl nejen nevídaný ekonomický rozkvět, ale také významně posunul jejich geografické horizonty a s tím i horizonty kognitivní, kulturní a morální.

Teorie modernizace obvykle dělí modernizační proces na několik dílčích procesů, které se vzájemně podmiňovaly, ale také překrývaly a jejichž vzájemné působení se vyznačovalo (a vyznačuje) reflexivní dynamikou. Modernizační procesy nepůsobily striktně po sobě (chronologicky), ani striktně vedle sebe (synchronně), ale v obou časových dimenzích (diachronně). Klíčovým důsledkem modernizačních změn, který stojí ve středu zájmu politické sociologie, a který je výsledkem komplexity socioekonomických, politických a kulturních změn, je především změna způsobu legitimizace politické moci. Zatímco předchozí společenské typy a jejich mocenské uspořádání byly legitimizovány pomocí boží vůle, tradice či přirozeného řádu (tzn. pomocí transcendentních principů), modernizační změny vytvářejí nový typ společnosti, jejíž politické uspořádání je postaveno na principu suverenity lidu, jenž pomocí institucionálních mechanismů a veřejné diskuse svobodně dospívá k nalézání veřejného zájmu. Politická moc se zde legitimizuje veřejným míněním.

Alfabetizace

Klíčovým technickým vynálezem pro rozvoj alfabetizace byl nepochybně vynález knihtisku (Gutenberg 1455). Rozvoj typografie, která se stala v Evropě první mechanizovanou rukodělnou prací, vedl k nevídaným kulturním a sociálním důsledkům, které zcela posunuly dřívější hranice a modely kultury. Rozvoj knihtisku vedl k šíření myšlenek i obrazů a umožnil jak rozvoj obecné vzdělanosti, tak rozvoj vědy. Zatímco v předchozí éře představovaly knihy jedinečné exempláře, jež vznikaly v klášterech a na středověkých universitách, typografie umožnila bezprecedentní popularizaci jazyka, řeči a později také vědění, což zcela proměnilo podobu a charakter evropských společností. Nicméně první dvě století po jeho vynálezu spíše dominovala touha vlastnit středověké a starověké knihy. Marshall McLuhan uvádí, že ještě v roce 1700 více jak polovinu všech tištěných knih představovaly tituly starověkých a středověkých autorů. V sociálním ohledu přinesla typografická extenze formování vědomí národní příslušnosti. Tištěné slovo se stalo strůjcem nacionalismu, a jak se smyslem pro historickou dialektiku dodává McLuhan, vznik nacionalismu byl nezamýšleným důsledkem vynálezu knihtisku. Politické sjednocení populací pomocí dialektových a jazykových seskupení by nebylo myslitelné, pokud by se každý dialekt pomocí knihtisku nezměnil v masově užívané médium, s jednotnou syntaxí, pravopisem a výslovností.

Sekularizace

Sekularizace Evropy probíhala zpočátku formou náboženské pluralizace. Klíčovou roli sehrálo reformační hnutí, které přineslo základní impuls a zdroje k morální kultivaci jednotlivce. Reformace zpochybnila morální autoritu katolické církve a za hlavní autoritu prohlásila Bibli. Jedním z hlavních požadavků reformátorů byla potřeba Bibli rozumět, tedy také schopnost umět číst, což pochopitelně představovalo důležitý impuls pro další rozvoj alfabetizace, vzdělanosti a vědy. Když byl roku 1650 ve většině měst Nové Anglie schválen zákon vyžadující zakládání škol „pro čtení a psaní“, výslovně se zmiňoval o Satanovi a o tom, že vzdělání je schopno zkřížit jeho ďábelské plány. Zatímco slovo boží bylo do té doby zprostředkováváno církevními hodnostáři, reformace vznášela jako hlavní podmínku spásy nutnost číst Bibli. Tento požadavek podnítil řadu překladatelských iniciativ. Bible byly do té doby psány většinou v latině, s reformací však vznikají překlady do mnoha evropských jazyků (v češtině to byla především Bible kralická, jež vznikala v letech 1579–1593, ačkoli známe i starší překlady). V tomto kontextu je potřeba rozumět tvrzení, že reformace razila cestu modernímu nacionalismu, neboť požadavky náboženských reformátorů byly předobrazem požadavků představitelů národních hnutí. Hlavním sociálním důsledkem náboženské tolerance však byl vznik sekularizované veřejnosti.

Industrializace

Industrializaci považuje mnoho sociálních vědců za hlavní modernizační proces. Jak naznačuje pojem industrie neboli průmysl (v pracích starších českých historiků a národohospodářů nalezneme ještě slovo promysl), šlo o zavádění promyšlených postupů, nejdříve v zemědělství, později také ve výrobě, které vyvolaly celou řadu sociálních, ekonomických, ale také kulturních změn. Jejich intenzita vrcholí v 19. století průmyslovou revolucí, a později také revolucí postindustriální. Jedním z hlavních sociálních důsledků industrializace, na který poukazují sociologové jako Durkheim či Weber, je rozvoj dělby práce a následné specializace, což vede nejen ke změnám v sociální struktuře, ale také k politickým a institucionálním změnám, jež si tyto sociální změny vynucují.

Giddens považuje za hlavní rys modernity, který se rozvinul právě díky industrializaci, tzv. *časoprostorové rozpojení* (time-space distancing), které bylo důsledkem rozvoje tzv. *vyvazujících mechanismů*. Zatímco v tradiční společnosti bylo konkrétní KDY vždy spojeno s konkrétním KDE, v moderní společnosti dochází k vytvoření homogenního 'prázdného' času, a v návaznosti na to také homogenního 'prázdného' prostoru. Giddens rozlišuje dva typy *vyvazujících mechanismů*, tedy mechanismů, které vyvazují lidskou činnost z bezprostředních kontextů: *symbolické znaky* a *expertní systémy*. Mezi *symbolické znaky* patří především peníze, které umožňují bezprecedentní akumulaci a pohyb kapitálů, nebo *jazyk*, který umožnil vznik jazykově definovaných národů. Mezi *expertní systémy* patří rozvoj technologií.

Rozpojení času a prostoru je započato revolucí v dopravě a později umocněno rozvojem informačních a komunikačních technologií. Klíčovým vynálezem v této souvislosti byl vynález chronometru. Chronometr umožnil vytvoření časových zón a způsobil, že dnes můžeme žít v jednom globálním čase. Roku 1759 získal John Harrison ocenění Britské královské námořní akademie za sestavení nejpřesnějšího chronometru, za což byl odměněn částkou 20 tisíc liber šterlinků. Koncem 18. století pak západní Evropa zažila všeobecné rozšíření kapesních hodinek, které se staly jak symbolem, tak hybatelem modernizačních změn, jež změnily nejen povahu ekonomických a politických systémů, ale také podmínky individuálního lidského života, změnu kulturních vzorců, mentalit a lidského prožívání. Standardní světový čas byl však zaveden až v roce 1884 na mezinárodní konferenci konané ve Washingtonu. Zeměkoule byla rozčleněna do čtyřadvaceti časových zón a byl stanoven přesný počátek dne na celém světě. V politickém ohledu přineslo oddělení času a prostoru nové možnosti veřejné správy a vedlo k postupné proměně politické mapy Evropy. Časoprostorové rozpojení a následná koordinace času byla základním zdrojem a podmínkou kontroly prostoru. Zatímco tradiční politické jednotky byly definovány centry a periferie většinou zůstávaly v mocenském vakuu, moderní národní státy jsou definovány přesně vymezeným územím. Homogenizace prostoru a nové podmínky politického dohledu umožnily centrálním vládám požadovat a provádět dohled na rozlehlém a přesně vymezeném teritoriu. Tomu odpovídají také změny v sociální struktuře. Jak ukazuje Giddens, lidská činnost byla (a je)

prostřednictvím široké škály „vyvazujících mechanismů“ postupně vyvazována z bezprostředních (lokálních) kontextů a v návaznosti na to přestávají být pospolitosti definovány (lokálně) pomocí každodenní zkušenosti. Dynamika vyvazujících mechanismů také postupně vytvářela podmínky, které umožnily přijmout představu abstraktní národní společnosti, kterou Benedict Anderson označuje jako *imagined community*.

Komerencializace

V souvislosti s procesem komercializace se někdy hovoří také o procesu generalizace trhu či komodifikace (výrobky se stávají komoditami). Samotná instituce trhu je prastará, až do 19. století však nehrála v ekonomickém životě žádné evropské země určující roli. Trhy v tradičních společnostech fungovaly na pokraji ekonomiky, nikoli v jejím centru. I v nejrozvinutějších tradičních společnostech sloužil místní i dálkový obchod ke směně poměrně malé části výrobků. Převážná většina obyvatel žije v ekonomicky více či méně soběstačných a samozásobitelských domácnostech. Mimo trh stojí nejen velká část výrobků, ale také půda, jako hlavní výrobní prostředek agrárních společností, a také pracovní síla. Tempo výroby a rozsah směny byly v archaické společnosti podřízeny příbuzenským vztahům a náboženským pravidlům, ve společnosti tradiční navíc ještě systému stavovských práv a privilegií a potřebám reprezentace ekonomicky nečinné elity, později mocenským zájmům absolutistických režimů. Zhruba od počátku 19. století dochází v západní Evropě k rozvoji instituce trhu jako komplexního seberegulujícího se systému, jak dokládá změna v samotném chápání pojmu *ekonomika*. Zatímco pojem ekonomika byl v tradiční společnosti chápán přísně etymologicky jako *řád* či *zákon*, jenž je ukládán pánem hospodářství tomuto hospodářství, dochází ke změně chápání pojmu *nomos*. Ten je nyní chápán podobně jako například v pojmu astronomie, kde odkazuje k autonomní doméně kauzálních zákonů. Moderní ekonomika je zrozena jako sféra se svojí vlastní inherentní logikou. V tradičních společnostech byl uplatňován Aristotelův princip, který ospravedlňoval produkci a směnu pro vlastní potřebu, avšak tržní směna vedená motivem zisku byla chápána jako podezřelá.

Naopak v moderní společnosti dochází k emancipaci individuálního zájmu jako něčeho legitimního. Postupně se odbourávají tržní omezení, dochází k rušení středověkých cechů (v Předlitavsku roku 1859), které byly svoji podstatou namířeny proti konkurenci a proti maximalizaci zisku, neboť kontrolovaly objem výroby i prodejní ceny. Například v Předlitavsku je roku 1784 výnosem Josefa II. umožněno sedlákům prodávat potraviny komukoli za jakoukoli cenu. Zásadní význam však přináší až přeměna práce (člověka) a půdy (přírody) ve zboží (komoditu). Této změně odpovídá také zavedení nové terminologie. Vznikala tržní cena pro užívání pracovní síly - mzda - a tržní cena pro užívání půdy – renta. Až definitivní zrušení poddanství vedlo ke svobodě nemajetných prodávat vlastní pracovní sílu a ke svobodě majetných vybírat si mezi trhy ten s největším ziskem. Poddanství bylo v českých zemích zrušeno roku 1848, na západě Evropy obecně dříve, na východě později. V Rusku roku 1868, naproti tomu v Anglii se

všeobecně přešlo na formu výkupu roboty za peněžní rentu již ve 14. století. V Čechách se stala půda volně směnitelnou komoditou až roku 1869 (na Moravě 1868), což vyvolalo ohromné vlastnické přesuny. Byla evidována vlastnická změna u 10% ze všech usedlostí.

Urbanizace

Severoněmecký Hamburk zaznamenal v letech 1890–1900 průměrný roční přírůstek 38181 obyvatel, což představovalo evropský rekord. Lipsko rostlo ve stejném období o 16109, anglické přístavní město Liverpool o 16700 obyvatel ročně. Velká migrace a značné populační přírůstky významně měnily podmínky lidského soužití a vyvolávaly celou řadu sociálních, kulturních, ekonomických i politických problémů. Mnohé z nich by se z dnešního pohledu mohly jevit jako sociální katastrofa. Vždyť jenom ve zmíněném desetiletí se samotný Hamburk rozrostl skoro o 400 tisíc obyvatel. Náhlý nárůst hustoty a intenzity sociálních vztahů, nedostatečná infrastruktura či hygienická vybavenost, to všechno byly faktory, které přispěly k tomu, že v mnohých evropských městech existovaly rozlehlé chudinské čtvrti, ne nepodobné dnešním favelám v brazilském Sao Paulu či slamům ve Filipínské Manile. Zatímco v tradiční společnosti žije většina obyvatel v malých uzavřených komunitách, moderní společnost se vyznačuje rozvojem velkých městských center. V roce 1600 jsou největší evropská města Neapol a Paříž, jež měly něco přes 200 tisíc obyvatel. Ještě v roce 1800 nenajdeme v Evropě, s výjimkou Londýna, který měl již 1 milion obyvatel, a Paříže, s přibližně půl milionem obyvatel, žádné velkoměsto. Prvním příznakem vynořující se modernity je především vznik a rozvoj městského stavu orientovaného na řemesla a obchod. V okamžiku, kdy se definitivně zhroutil patrimoniální systém veřejné správy a došlo ke zrušení poddanství, lidé získali volnost svobodně se stěhovat za lepším životem. Industrializace a růst produktivity práce vedl postupně k poklesu pracovních příležitostí na venkově a k nedostatku pracovní síly v továrnách nově vznikajících měst. V Anglii jsou dokonce dokumentovány případy násilného vyhánění rolníků z vesnic. V roce 1900 existuje v Evropě již 6 velkoměst, jejichž počet přesáhl milion obyvatel (Londýn 4.5, Berlín 2.7, Paříž 2.66, Vídeň 1.65, Petrohrad 1.2, Moskva 1.04) a zhruba desítky dalších, jež na přelomu století evidovaly více než půl milionu obyvatel.

Vznik městské společnosti významně mění podmínky lidské existence. Městské prostředí přináší především novou formu masovosti a anonymity, všichni jsou zde jaksi nahraditelní. Anonymita prostředí neumožňuje účinnou sociální kontrolu, tak jako v tradičních komunitách, kde každý věděl o každém téměř vše a cokoli utajit bylo obtížné, ba nemožné. Lidé žijící ve městě jsou svobodnějšími, na druhou stranu však takové prostředí více přeje klamu a podvodu. Sociální hustota překračuje kapacitu lidské důvěřivosti a lidské setkávání je v masových podmínkách odsouzeno k epizodičnosti, což ovlivňuje kvalitu mezilidských vztahů. Zatímco dříve bylo město synonymem klidu a bezpečí a venkov byl více náchylný příležitostnému násilí a drancování, tato představa se postupně mění a dnes je to zcela naopak. Odvrácenou stranou nově nabyté svobody (mobility) modernity, jež přináší nevídané možnosti

individuálního rozvoje, je zároveň redukce každodenních daností a existenčních jistot, menší předvídatelnost sociálního prostředí i lidského života samého a nevyhnutelná konfrontace se škálou voleb a osobních rozhodnutí. S růstem městského prostředí se dramaticky mění podmínky formování lidské identity. Zatímco v tradiční společnosti je identita jednotlivců vpletena do stabilního systému sociálních statusů a rolí v rámci malých uzavřených komunit, podmínky masové a anonymní společnosti uvádějí problém identity jako naléhavou individuální výzvu. Problém identity se vynořuje právě tehdy, kdy identita může být vždy jiná, než je, vyrůstá z pocitu rozkolísanosti existence a stává se úkolem, před kterým nelze prchnout. Nutnost volby a svobodného formování identity se stala osudem moderního člověka. Anonymita davu sice umožňuje skrýt se, ale zároveň ztěžuje najít si ve společnosti své pevné místo, které je všemi (nebo alespoň téměř všemi) respektované, nezpochybňované a zajištěné pro budoucnost. V těchto podmínkách se vynořuje nová forma sociální jistoty. Jde o pocit příslušnosti k masové anonymní kolektivitě, jež nahrazuje ztracenou familiaritu tradiční pospolitosti i pocit příslušnosti k náboženské komunitě. Objevuje se vědomí národní identity jako nová forma přináležitosti, která přitahuje především ty, kteří se cítí v moderním světě ztraceni. Především chudinské čtvrti rychle rostoucích měst představovaly živnou půdu pro vzestup agresivního nacionalismu.

Demokratizace

Zrušení patrimoniálního systému veřejné správy přináší možnost sociální mobility. Nejde jen o volnost libovolně se stěhovat (za prací, bezpečím, z konfesních důvodů apod.), ale také o nové příležitosti sociálního vzestupu. Zatímco v tradiční společnosti byl člověk více méně již svým narozením předurčen k jistému sociálnímu postavení, moderní společnost se vyznačuje rozvojem občanského rovnostářství. Sociální status přestává být předurčen rodinným původem a jeho roli přebírá bohatství jakožto výraz schopností každého jednotlivce. Spolu s tím dochází k rozvoji právního státu (Rechtstaat, Rule of Law), konstitucionalismu a moderního parlamentarismu. Změně způsobu legitimizace politické moci odpovídá rozvoj sekulárních forem politické moci. Vznikají politické strany a hnutí, demokratizují se politické systémy států a rozšiřuje se volební právo, až nakonec dochází k uzákonění rovného volebního práva. Rozšiřování volebního práva vede k tomu, že sociální, ekonomické a národnostní konflikty se rychle přeměňují v politické konflikty. V občanskoprávní oblasti je to především Napoleonův *Civil Code* z roku 1804, jenž se stal vzorem liberálního zákonodárství a inspiroval další evropské panovníky k přijetí občanských zákoníků, jež byly vytvořeny na základě přirozeně právních doktrín a definovaly princip občanské rovnosti ve veřejné sféře. V habsburské monarchii to byl občanský zákoník z roku 1811 (ABGB), o jehož kvalitě svědčí skutečnost, že v některých svých částech přežil až do roku 1950.

Politická moc není v moderní demokratické společnosti legitimizována ničím jiným než veřejným míněním. Zatímco v tradiční feudální společnosti neexistuje veřejná sféra (v dnešním slova smyslu), která by byla oddělená od soukromé sféry, moderní společnost se vyznačuje postupným oddělováním

obou sfér, tedy sféry soukromé a veřejné. Vzniká zde nový typ veřejnosti, jež činní politické otázky předmětem veřejné kritického diskuse. Jak ukazuje Jürgen Habermas v již klasické práci z roku 1962 *Strukturní přeměny veřejnosti*, moderní veřejnost se vyznačuje třemi specifickými rysy: *rovností, kritičností a otevřeností*. Nově zrozená veřejnost za prvé odhlíží od nerovnosti společenského postavení. Autorita společenského postavení je nahrazena autoritou lepšího argumentu. Za druhé, předmětem kritické racionální debaty se stávají otázky, které nebyly doposud zpochybňovány, ale zůstávaly vyhrazeny interpretačnímu monopolu církve či státu. Konečně za třetí, teoreticky všichni lidé mají přístup k obecným otázkám a nikdo nesmí být předem z veřejnosti vyloučen.

Habermas také dokumentuje komplexní vazbu mezi alfabetizací, komercializací a demokratizací společnosti. Ukazuje, že ještě dříve, než se veřejnost prostřednictvím kritické diskuse odváží zpochybnit politickou autoritu panovníka, formuje se v jejím zárodku nepolitická čtenářská veřejnost, jež si na půdách kaváren, salónů a stolních společností a prostřednictvím prvních novin osvojuje praktiky literární, umělecké a vědecké kritiky, jimiž se později vztáhne také k politickým otázkám a zpochybní autoritu samotného panovníka. Rozvoj tisku a literární veřejnosti je přirozeně podněcován a doprovázen rozvojem směny zboží a obchodu s cennými papíry (komercializací), který s sebou přináší naléhavou potřebu směny informací. Procesy politické centralizace, formalizace a byrokratizace, jež jsou spojeny s nástupem a rozvojem osvícenského absolutismu, byly v ekonomické oblasti doprovázeny nástupem buržoazie, která se zformovala jako sebevědomá sociální vrstva, a která si postupně osvojovala nárok ovlivňovat podmínky výroby a směny zboží a spolurozhodovat tak o ekonomických i politických otázkách. Buržoazie tak vytvářela silný tlak na občanskou emancipaci, jenž byl navíc podpořen tím, že absolutistické monarchie, které, jak poukazuje Giddens, byly nuceny si vydržovat stálé armády a většina jejich výdajů padla na válčení, se v průběhu 19. století potýkaly s permanentním krizí státních financí. To paradoxně vedlo k situaci, že absolutističtí monarchové vytvářeli nové příležitosti občanské participace pro nejvlivnější daňové plátce a vycházeli vstříc politickým požadavkům ekonomicky aktivní buržoazie, která na rozdíl od konzervativní šlechty, držela státní rozpočet nad vodou. Rozvoj občanské participace tak zároveň kladl limity politickému centralismu a naopak vytvářel tlak na politickou decentralizaci.

V jednotlivých evropských zemích se situace přirozeně lišila. Střední a východní Evropa se na rozdíl od Evropy západní vyznačovala početně slabší buržoazií, což vedlo k větší míře politického centralismu a také k tomu, že většina liberálních reforem byla prováděná *shora* a jejich nositelem nebyla buržoazie, ale *byrokracie*, která si vytvářela vlastní stavovské sebevědomí nadřazené sebevědomí občanskému. To byl případ Habsburské monarchie, Německa a také Ruska). Situace v mnohonárodnostních a kulturně značně fragmentovaných státech (Habsburská monarchie, Rusko, Otomanská říše) se na rozdíl od kulturně homogennějších států západní Evropy vyznačovala tím, že liberalizace politických poměrů vedla k nárůstu vnitřního nacionálního napětí mezi jednotlivými národnostními skupinami. Tlak na politickou

decentralizaci těchto států vedl k tomu, že se dříve či později všechny tyto státy rozpadly (Habsburská a Otomanská říše po 1. světové válce, Jugoslávie, ČSSR či SSSR v průběhu 90. let 20. století).

Postmoderní společnost nebo reflexivní modernita

Diskuse o postmoderní době je nesena zejména kritikou negativních důsledků modernity. Giddens se domnívá, že zdroje a předpoklady *modernity* se nevyčerpaly a raději než o *postmodernitě* hovoří o *radikalizované modernitě* a *reflexivní modernizaci*. Radikalizace moderní společnosti spočívá především v tom, že dnešní moderní společnosti jsou schopny lépe reflektovat a *reflexivněji* vyhodnocovat civilizační předpoklady, prostředky i důsledky svého rozvoje a dokáží na ně reagovat vhodněji než moderní společnosti 19. a 20. století. Společnosti *radikalizované modernity* se od moderních společností liší podle Giddense čtyřmi spolu souvisejícími tendencemi, které rýsují kontury nějakého budoucího *post-moderního řádu*. (1) Rozkladem evolucionismu, (2) ústupem teleologie dějin, (3) uznáním důkladné a konstitutivní reflexivity, (4) vytrácením privilegované pozice Západu.

Povinná literatura

- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 109 – 124.
- Müller, K. B. 2012. *Politická sociologie. Politika a identita v proměnách modernity*. Plzeň: Aleš Čeněk, str. 135 – 165.

Doporučená literatura

- Giddens, A. 1998. *Důsledky modernity*. Praha: SLON.
- Gellner, E. 2003. *Nacionalismus*. Brno: CDK, str. 53 – 75.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Vysvětlete pojem archaická společnost.
2. Vysvětlete pojmy tradiční/moderní společnost.
3. V čem navazuje moderní společnost na osvícenství?
4. Jmenujte dílčí procesy modernizace.
5. Vysvětlete pojmy časoprostorové rozpojení a vyvazující mechanismy.
6. Interpretujte vztahy mezi dílčími procesy modernizace.
7. Shrňte hlavní kritiku modernity a klíčové znaky tzv. postmoderny.
8. Jak se proměnila role náboženství v procesu modernizace?

Číslo a název modulu	5. Teorie sociální stratifikace, teorie kapitálu, střední třída.
Cíl modulu	Cílem modulu je představit klíčové sociologické koncepty sociální stratifikace a teorie kapitálu.
Klíčová slova	Sociální stratifikace, sociální kapitál, střední třída, symbolický kapitál, kulturní kapitál.

Struktura modulu/téma a zdroje

- ❖ *Koncepce sociální stratifikace*
- ❖ *Pojetí střední třídy*
- ❖ *Kapitál: sociální, symbolický, ekonomický, kulturní*
- ❖ *Postmateriální hodnoty*

Existuje více koncepcí sociální stratifikace a dvě nejznámější pocházejí od Karla Marxe a Maxe Webera. Pojem **střední třída** má především socio-kulturní povahu a představuje jednu z nejdiskutovanějších kategorií sociálních věd. Už podle názvu je zřejmé, že jde o relativní fenomén, který má smysl pouze ve vztahu k nižší a vyšší třídě; podoba středních tříd je závislá na podobě nižší a vyšší třídy. Podoba středních tříd je podmíněna konkrétním sociálním a historickým kontextem, pojem má však také výraznou normativní (kulturní) dimenzi. Všeobecně se rozlišují tzv. staré a nové střední třídy. Staré střední třídy se formují v průběhu industrializace a emancipace občanských společností především v průběhu 19. století. Nové střední třídy se formují v souvislosti s utvářením postindustriální (postmoderní) společnosti po druhé světové válce.

Ronald Inglehart v této souvislosti hovoří o „tiché revoluci“ a o posunu k tzv. **postmateriálním hodnotám**, které dnes definují kvalitu života středních tříd, spíše než pouhá materiální saturace. Střední třídy jsou viděny jako fundament občanské společnosti či stabilizační kotva demokracie, ačkoli v minulosti to byly také střední třídy, které se staly nositelkou autoritářství například v Německu či Itálii; střední třídy zde byly hlavní silou militantního nacionalismu a bylo by možné v této souvislosti poukazovat na jejich slabost či deficit liberální kultury. Na normativní rovině jsou dnes střední třídy považovány nejen za garanta demokracie, ale i obecného blahobytu. Také krize středních tříd je dnes spojována jak s krizí (sociálního) státu blahobytu, tak demokratického vládnutí. Střední třídy financují i užívají služby sociálního státu, mezi které patří především veřejně dostupné vzdělání a zdravotní péče, ale tvoří také přirozenou obranu před populismem a demagogií. Mezi hlavní hodnotové orientace středních tříd patří vzdělání a široce pojatá autonomie. Střední třídy takřkajíc „bydlí ve svém“ a „mají svůj rozum“;

jsou zaopatřené a obtížněji manipulovatelné. Vyznačují se odpovědností k sobě samým i ke svému okolí. Starají se o své zdraví, „investují“ do vzdělání svých dětí a není jim lhostejná kvalita životního prostředí ani veřejných institucí. Blahobyt středních tříd je - na rozdíl o vyšší třídy (globálních elit) - závislý na kvalitě lokálního (životního) prostředí, veřejných institucí a služeb. Také proto jsou to především střední třídy, které jsou nejvíce motivovány starat se o jejich kvalitu. Kromě vzdělání se střední třídy vyznačují kumulativním potenciálem a považují za rozumné zajistit se „na horší časy“ úsporami. Blahobyt středních tříd je – na rozdíl od příslušníků vyšší třídy (kteří pracovat nemusí) a nižší třídy (kteří často obtížně hledají práci) – závislý na jejich pracovním výkonu. Střední třídy bývají aktivisticky, deliberativně a reformně orientované a nepodléhají snadno – na rozdíl od nižší třídy - víře v možnost radikálních a jednoduchých řešení složitých sociálních a ekonomických problémů.

Stabilizující sociální a kulturní úloha středních tříd je ovlivňována nejen globalizačními procesy, přetížením (národního) sociálního státu, ale i rostoucí sociální mobilitou, která stále zřetelněji zpochybňuje koncepcí třídně založené stratifikace současných společností. Mnozí sociologové také upozorňují na rostoucí příjmovou propast mezi středními třídami a globální ekonomickou elitou a na množství negativní důsledků, které z ní vyplývají jak pro demokracii, tak pro mentalitu středních tříd. Také v souvislosti s touto majetkovou nesouměřitelností středních tříd a skupinou nejbohatších občanů se objevuje pojem **refeudalizace**, který zavádí Habermas. Pojem poukazuje na posilování statiky ve společenské hierarchii, jež podryvá víru v otevřenou společnost a liberální demokracii. Také tento negativní nezamýšlený důsledek ekonomické globalizace představuje jednu z nejnaléhavějších výzev současnosti.

S teorií středních tříd úzce souvisí teorie kapitálu. Hlavním protagonistou teorie **kapitálu** je Karel Marx, který tímto pojmem označoval vztah dominance mezi buržoazií nad proletariátem, který vede k zpředměťování a v důsledku toho k odcizování mezilidských vztahů. Marxův pojem si v sedmdesátých letech vypůjčil americký sociolog James Coleman, který zkoumal vliv rodinného prostředí na osobnostní a sociální rozvoj. Pojem sociální kapitál však používal (oproti Marxovi v posunutém významu) pro označení osobních dispozic podmiňujících sociální jednání.

Dalším významným představitelem teorie kapitálu, která vychází z odlišného (strukturalistického) paradigmatu, je francouzský sociolog Pierre Bourdieu. Kapitál u něj znamená schopnost kontrolovat a ovlivňovat konkrétní sociální prostředí. Sociální pozice v rámci konkrétních strukturně založených diskursů (prostředí, Bourdieu hovoří o polích) jsou hlavním zdrojem reprodukce kapitálu. Bourdieu člení kapitál podle funkčně vymezených institucionálních polí. Rozlišuje ekonomický, kulturní, sociální a symbolický kapitál. **Ekonomický kapitál** představuje materiálního bohatství organizace. **Kulturní kapitál** postihuje širší kulturní dispozice – vzdělání, kompetence, včetně jazykové vybavenosti apod. **Sociální kapitál** představuje síť sociálních kontaktů. Jeho hodnota spočívá nejen ve velikosti sítě (počtu kontaktů), ale také v její kvalitě, ie v její trvanlivosti a pevnosti i v kvalitě aktérů, kteří jsou do sítě

zapojení. Konečně **symbolický kapitál**, který má zásadní vliv na společenský status aktéra, je v jistém smyslu kapitálem vyššího řádu. Charakterizuje sílu aktéry z hlediska jeho veřejné reputace, míry ocenění, společenské autority. Symbolický kapitál lze chápat také jako veřejné hodnocení legitimacy (oprávněnosti) vlastnění ostatních forem kapitálů. Symbolický kapitál coby výraz společenského uznání lze považovat za nejvyšší dosaženou hodnotu, k níž se upíná akumulace a směřování ostatních typů kapitálu.

Jak zkoumat typy kapitálu?

Významný britský sociolog Michael Savage využil v Great British Class Survey tři typy kapitálu – ekonomický, sociální a kulturní –, z nichž každý měl dvě dimenze. Na Savage navázali čeští sociologové (viz Prokop et. al 2019) a ve své české třídní studii jeho přístup aktualizovali s přihlédnutím ke specifikům české společnosti, mezi něž patří: možnost (ne)znalosti západních jazyků, příjmově nivelizovanější a méně metropolitní prostředí postkomunistické země, zvyšující se důležitost lokálních sociálních vazeb, vyšší genderové rozdíly v příjmu (zaměření se na příjem domácnosti) a menší oddělení vysoké kultury v kulturních preferencích. Jednotlivé typy kapitálu pak byly zkoumány z hlediska následujících indikátorů:

Ekonomický kapitál: Dimenze 1: Příjem domácnosti přepočtený na její velikost (spotřební jednotky). Dimenze 2: Majetek domácnosti zahrnující nemovitosti, úspory a další typy majetku.

Sociální kapitál: Dimenze 1: Celkový rozsah a prestiž sociální sítě – měřeno přes pracovní pozice, jejichž zástupce respondent zná (ASC). Dimenze 2: Pomáhající kapitál: Zda má respondent ve svém okolí lidi, kteří mu poradí s finančními a právními věcmi, pohlídají děti či pomohou v nemoci a v domácnosti.

Kulturní a lidský kapitál: Dimenze 1: Kulturní kapitál: Celková míra participace na aktivitách spojených s vyšší kulturou (divadla, muzea, výstavy atd.) i nastupující kulturou (quality TV, moderní koncerty apod.). Dimenze 2: Nové kompetence (lidský kapitál): Znalost angličtiny a dalšího západního jazyka a ICT kompetence (schopnost a sebedůvěra při práci s počítačem a na webu).

Putmanův přístup je spíše bližší Colemanově behaviouralistické perspektivě, ačkoli ji rozšiřuje o historický aspekt, když klade důraz na význam tradic. Pojem sociální kapitál pojímá jako víceméně odpovídající pojmu občanské ctnosti, s tím, že poukazuje na vazby a hodnotu sociální interakce. Z mnoha druhů členění sociálního kapitálu považuje Putnam jedno za nejzávažnější, a sice rozlišení na **bridging** a **bonding** sociální kapitál. Jedná se o jakési předpoklady a druhy inkluze a exkluze, kdy první produkuje **specifickou reciprocitu** (něco za něco) a silnou skupinovou solidaritu, ale může také vytvářet silné skupinové antagonismy, druhý vytváří **obecnější pojetí reciprocity** (držení se pravidel) a identity a může přinášet větší vnějškový užitek. Otázka však nestojí, říká Putnam, buď ten či onen druh sociálního

kapitálu, ale spíše méně či více toho či onoho. Ve své práci z roku 2000 *Bowling Alone* Putnam dokumentuje výrazný pokles sociálního kapitálu v severoamerické společnosti.

Putnam formuluje čtyři hlavní příčiny poklesu sociálního kapitálu v USA.

(1) výkonnostní životní styl (tlak času a peněz), jenž nutí páry (hlavně ženy) k vysokému pracovnímu nasazení a neponechává dost času na péči o děti, vede k nízké porodnosti, vysoké rozvodovosti aj.;

(2) vysoká pracovní mobilita a rozvoj tzv. satelitů a městských aglomerací, které snižují kvalitu sociálních interakcí, vztahů a celkového prostředí;

(3) rozvoj elektronické zábavy, především televize, která konzumuje zejména mezi dětmi stále více volného času a odvrací je od místních veřejných aktivit;

(4) generační výměnu, postupný odchod tzv. *long civic generation* a nástup mladších generací (od 60. let), které hlavně v otázkách veřejného života postrádají silný občanský *étos* typický pro starší generace (meziválečné či starší ročníky).

Na základě rozsáhlých empirických výzkumů Putnam odhaduje, že zatímco první dvě příčiny přispívají k poklesu sociálního kapitálu v USA asi z 10 %, třetí příčina se na něm podílí asi 25 %, a čtvrtá zhruba 50 %.

Povinná literatura

- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 395 – 436.
- Müller, K. B. 2012. *Politická sociologie. Politika a identita v proměnách modernity*. Plzeň: Aleš Čeněk, str. 101 – 103.

Doporučená literatura:

- Šanderová, J. 2022. *Sociální stratifikace. Problém, vybrané teorie, výzkum*. Praha: Karolinum.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Vysvětlíte pojem střední třída.
2. V čem je možné spatřovat rozdíl mezi střední třídou a tradiční dělnickou třídou?
3. Uveďte příklady tzv. postmateriálních hodnot.
4. Jakým způsobem a kdy se tyto hodnoty začaly projevovat v západních demokraciích v reálném volebním chování?
5. Charakterizujte kulturní kapitál.
6. Charakterizujte symbolický kapitál.
7. Charakterizujte ekonomický kapitál.
8. Jaké jsou podle Putnama hlavní příčiny poklesu sociálního kapitálu?

Číslo a název modulu	6. Teorie byrokracie
Cíl modulu	Cílem modulu je seznámit studenty hlavními proměnnými sociologie byrokracie a organizace.
Klíčová slova	Byrokracie, úředník versus politik, Max Weber.

Struktura modulu/téma a zdroje

- ❖ *Geneze vzniku správního aparátu*
- ❖ *Weberovské pojetí byrokracie*
- ❖ *Úředník a politik v moderních politických systémech*
- ❖ *Ritualizace byrokracie*

V souvislosti s úpadkem autority církve a ztrátou nezávislosti zemské šlechty dochází k posilování moci panovníků nad jejich královstvími a k nástupu osvěcenského absolutismu. Politická moc se centralizuje v sídelním městě panovníka a absolutistické monarchie se díky modernizačním změnám postupně přeměňují v národní státy. Nástup osvěcenského absolutismu je doprovázen formalizací politické moci a vznikem nových institucí řízených státem, jako je daňový systém, policie či stálá armáda. Dochází k budování velkých úředních správních aparátů. Postupná byrokratizace veřejné správy a růst úředních aparátů jsou vynuceny technickou náročností správy, kterou zpětně zvyšují. Ale také bída a několik století trvající turecké ohrožení křesťanské Evropy představovaly důležité impulsy, jež vedly k postupnému nahrazování monarchie (vévody, knížete atd.) úředníky v zemědělství, ve správě válečné techniky, a nakonec také v právním procesu.

Úředník versus politik: dva zdroje demokratické moci

V moderních demokraciích se role úředníka a politika staví principiálně proti sobě. Vynikající rozlišení těchto dvou aktérů představil Max Weber ve své slavné přednášce *Politika jako povolání*, kterou přednesl roku 1919 na Universitě v Mnichově. Postavení politika a úředníka se odvíjí od rozlišení administrativních a politických funkcí politického systému. Existuje dvojí druh lidí u moci, říká Weber, jedni stanovují *cíle*, druhí *prostředky*. Cílem politika je stanovit cíle legislativy v rámci daného politického systému i cíle systému samotného. Jeho politická kompetence je odvozena od jeho legitimacy nikoli odbornosti. Politik je volen a dává příkazy úředníkům. Politikům není přirozeně zapovězeno, píše Weber, aby rozuměli věcem, jimiž se zabývají, jejich cílem je však „bojovat s hněvem a zaujatostí“ za dosažení svých cílů. Politik nese politickou odpovědnost za cíle i za postupy, kterými jsou dosahovány.

Administrativní funkce je politicky neutrální. Cílem úředníka je uplatňovat zákonodárství a nalézat postupy dosahování politických cílů. Jeho kompetence spočívá v odbornosti nikoli legitimitě. Úředník je vybírán podle přesných pravidel, nikoli volen, nemá provozovat politiku, nýbrž nestranně „bez hněvu a zaujatosti“ spravovat. Úředník nenese politickou odpovědnost. Zodpovídá se svému nadřízenému. Úřední étos je postaven na hodnotách loajality a podřízenosti. Byrokracie je servisní třídou. Je součástí vládnoucí třídy, nikdy však nevládne sama. V jejím zájmu je vždy sloužit udržování toho, co právě existuje, o tom, co existuje, však ona sama nerozhoduje. Západní demokratické režimy, říká Weber, jsou režimy odborníků řízené amatéry. V tom není paradox, nýbrž racionální základ.

Oddělení politiky a vědy je vynálezem moderní demokracie. Vláda úředníků je dobrá pouze tehdy, je-li nevyhnutelná, tzn. je-li znemožněna politická soutěž. Fakt, že úředník-odborník nepřijímá za svoji analýzu politickou zodpovědnost, kterou na sebe bere politik, je spíše praktickou výhodou, než nevýhodou. Úředník pracuje mimo diskutující veřejnost, není pod tlakem nejrůznějších zájmů a spíše může zaujmout nezaújatý postoj. Na druhé straně často není schopen získávat pro svá rozhodnutí veřejnou podporu. Úředník/odborník také může snadno ztratit schopnost posuzování situace v širším společenském kontextu. To jsou úkoly politika. Veřejnost samotná není často schopna posuzovat odbornost jednotlivců či odbornost jejich návrhů, proto je výhodné, když za jejich jmenování či rozhodnutí přebírají odpovědnost politici, kteří nemusí být napříště zvoleni či dokonce mohou být donuceni k odstoupení. Stabilní odpolitizovaná administrativa může být zvláště v demokratických režimech užitečná, neboť politici se zde často mění a byrokracie může stabilizovat politický systém a prosazovat orientaci na dlouhodobější společenské cíle.

Takováto hodnocení však nejsou vždy jednoznačná. Vždy záleží na konkrétní situaci. Postavení byrokracie v sobě například skrývá, jak ukázal Robert Merton, tendence k ritualizaci. Síla byrokracie spočívá podle Mertova v tom, že se stala nezbytným prostředkem výkonu moci vysoce komplexní společnosti. Bez byrokracie v našich podmínkách nelze vládnout. V jejím postavení „nejmocnějšího nástroje“ se však skrývá výrazný rozpor. Často se brání být pouhým nástrojem v rukou skutečných držitelů moci. Má sklon k lpění na závazných prostředcích bez ohledu na stanovené cíle. Byrokracie má tendenci měnit se z nástroje v samoučel. Úřední činnost se mění v rituál, který mohou provozovat pouze zasvěcení. Jelikož úředník může být postižen za to, že nedodržel nějaké pravidlo, méně už za to, že nepomohl klientovi, dodržování pravidel se stává pro úředníky jedinou a nejvyšší povinností.

Politik versus úředník v pojetí Raymonda Arona

Aron klade podobně jako Weber důraz na rozdíl mezi úředníkem a politikem, v němž se promítá rozlišení mezi mocí administrativní na straně jedné a mocí výkonnou a zákonodárnou na straně druhé. Zatímco úředník je podle Arona profesionál, politiky je amatér. Úředník je vybírán, politiky je volen. V západních liberálních demokraciích tedy amatéři vedou odborníky. Úředník je kompetentní, kvalifikovaný, ví, co se dá dělat, ale nemůže sám rozhodovat. Kromě toho musí zachovávat neutralitu. Policista zatkne zrádce, ale kdo je zrádcem? Kolaborant nebo disident? Odpověď dává politik, nikoli policista.

Politik však k tomu potřebuje mít legitimitu, kterou mu v liberálně demokratických režimech poskytují svobodné volby. To ovšem znamená, že nezastupuje všechny občany, ale v nejlepší případě většinu, ty, kteří ho volili. Naproti tomu úředník si osobuje nárok, že reprezentuje celou společnost. Odtud pochází sen o moci, která by také nepodléhala žádným dílčím zájmům a byla by univerzální. Aron právem tuto myšlenku odmítá jako iluzorní: Úředník nemá legitimitu, jeho úkolem je poslouchat příkazy, které musí dostávat od politiků. Ti zase potřebují legitimitu, kterou jim občané delegují prostřednictvím svobodných voleb. A jakmile dojde k takovému delegování, vznikne současně možnost dílčích zájmů prosazujících se na úkor obecného dobra.

V režimech monopolní strany pochopitelně toto rozlišování mezi úředníkem a politikem nemá smysl. Úloha politiků je tam jiná než v ústavně pluralitních režimech. Politikové pluralitních demokracií totiž uznávají, že jiní, představitelé jiných voličů, je mohou vystřídat po nejbližších volbách. Naopak komunisté chtějí být 1) vykladači nejvyšší pravdy, 2) politickými předáky i 3) správci kolektivní práce a nemohou nechtít plnit tyto tři funkce zároveň. Proto je pro ně taková pluralita rovnoprávných stran nepřijatelná. Spočívá totiž na myšlence o pluralitě nebo antagonismu sociálních tříd, který chtějí odstranit. Jakmile se komunisté uchopí moci, zruší tedy pluralitu soupeřících stran. Rozlišení mezi zvoleným politickým předákem a úředníkem se zakládá na partikulárnosti politika a univerzalitě úředníka. Poté, co se politický vůdce stane představitelem celé společnosti, rozlišení ztrácí smysl. Zatímco v liberálních demokraciích existují soukromé podniky, po komunistickém převzetí moci ztrácejí svou autonomii, jsou zestátněny a za ředitele je dosazen představitel státu, úředník, kterého jmenuje státostrana. Komunisté se tak snaží zrušit rozdíl mezi společností a státem a nastolit ideologickou a politickou uniformitu. Autoritářské revoluce 20. století se v tomto světle jeví jako pokusy o obnovení jednoty: jednoty nejvyšší pravdy, jednoty sociální struktury, jednoty nebo spíše sloučení společnosti a státu.

Povinná literatura

- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 715 – 744.

Doporučená literatura

- Keller, J. 2007. *Sociologie organizace a byrokracie*. Praha: SLON.
- Aron R. 1993. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis, str. 35 – 37.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké jsou historické předpoklady vzniku byrokracie?
2. Vysvětlíte funkční dichotomii úředník vs. politik.
3. Jaký je rozdíl mezi postavením úředníka v totalitním/autoritářském režimu a režimu liberálně-demokratickém?
4. V čem spočívá politická neutralita administrativního aparátu?
5. Vysvětlíte, v čem tkví profesionalita úředníků a „amaterismus“ politiků.
6. Objasněte tendence k ritualizaci byrokracie podle Merona?
7. Jakým typem legitimacy disponuje úředník?
8. Jaké typy byrokracie znáte?

Číslo a název modulu	7. Právo a legitimita v liberální demokracii
Cíl modulu	Cílem modulu je seznámit studenty s klasickými přístupy k interpretaci moci, svobody, práva a autority a se základními pojmy v kontextu liberálně-demokratického vládnutí.
Klíčová slova	Legalita, legitimita, panství, svoboda, občanská společnost, veřejný zájem, občanská neposlušnost.
Struktura modulu/téma a zdroje	

- ❖ *Základní koncepty sociologie politiky: Politika, vláda, stát.*
- ❖ *Moc a autorita, právo a morálka*
- ❖ *Legitimita versus legalita*

Pojem *moc* (power) je odvozen z latinského pojmu *potestas* (schopnost), resp. *potere* (být schopen). Ve starověku měl tento pojem především politický význam a vztahoval se ke zvláštním schopnostem, jež jsou vlastní lidem komunikujícím a jednajícím ve shodě. Pojem *moc* můžeme použít nejméně ve dvojím významu, 1. kausativním (způsobujícím), 2. koersivním (donucujícím). Jako jeden z prvních novověkých myslitelů aplikoval pojem moci na oblast politiky Thomas Hobbes (1588-1679). Věren mechanistickému zobrazování světa, definoval *moc* v kausativním smyslu jako vztah mezi příčinou a účinkem. Max Weber (1864-1920) definoval pojem v koersivním smyslu jako pravděpodobnost, že jeden společenský činitel ve společenském vztahu uplatní svoji vůli přes odpor druhých. Pojem *moc* se v sociálních vědách běžně odlišuje od pojmu násilí, kterým se označuje fyzické donucení, zabíjení, mrzačení, ničení majetku apod. Někdy bývá pojmu násilí používáno i pro označení politických, hospodářských či společensky utlačovatelských systémů, jež systematicky poškozují zájmy lidí, kteří v nich žijí.

Již Cicero rozlišoval pojmy *moc* a *autorita*, když říkal: *potestas in populo, autoritas in senatu* (senát je autoritou, ale *moc* je v lidu). Také pojem *autorita* není vždy jednoznačný. Je odvozen z latinského slovesa *augere* (rozmnožovat, zvětšovat) a může nabývat různých významů. Lze opět rozlišit nejméně dvě základní polohy. Jednak je to autorita v sociologickém slova smyslu, jakási autorita *de facto*, jejímž příkladem je postavení rodiče, který formuluje doporučení, jež děti zkrátka nemohou odmítnout. Angličtina v této souvislosti hovoří o postavení 'an authority'. Tento pojem však bývá používán také v legálním slova smyslu, tedy autorita *de iure*. Jde například o autoritu soudce či státního úředníka. Angličtina hovoří v této souvislosti o postavení 'in authority'. Vidíme tedy, že pojem autority v legálním smyslu koresponduje s pojem moci v koersivním smyslu, zatímco autorita v sociologickém smyslu odpovídá pojmu moci v jeho kausativním smyslu. V dalším výkladu o vztahu moci a autority se přidržím

vymezení moci jako donucení (v koersivním smyslu) a autority jako 'rady, kterou nelze odmítnout' (tedy v kausativním smyslu).

Panství u Maxe Webera

Max Weber (1864–1920) je autorem široce používané typologie autority. Weber používá pojem *Herrschaft*, jež se do češtiny překládá poněkud archaickým pojmem *panství*. Tímto pojmem označuje legitimní politickou moc či způsob její legitimizace. Jde tedy o takový typ politické moci, jež má zároveň také morální ospravedlnění, tedy autoritu. Weber rozlišuje 3. ideální typy legitimní (legitimizace) politické moci.

1. charismatické panství

Charismatické panství by se dalo definovat takto: největší moc má ten jedinec, který dokáže přesvědčit největší množství lidí o své výjimečnosti a získat tak nejvíce příznivců a následovníků. Tento způsob legitimizace moci se nejčastěji vyskytuje v archaických společnostech, nalezneme ho však také ve společnostech tradičních i moderních. Vyznačuje se vírou v mimořádné kvality či nadpřirozené schopnosti jednotlivce (charismatického vůdce), ať už se jedná o proroka, šamana či náčelníka v archaických společnostech, či faráře nebo panovníka ve společnostech tradičních. V moderních společnostech mohou být takové vlastnosti veřejností přisuzovány politikům, odborníkům, sportovcům či třeba hvězdám show businessu. Charismatický vůdce vládne především silou své osobnosti (charismatu), což vytváří poměrně velký prostor pro porušování zavedených tradic a zákonů. Tento způsob legitimizace politické moci bývá v moderních společnostech výrazem krize. Nelze jej uskutečňovat po delší dobu, neboť v podmínkách modernity, kde jsou politici většinou pod neustálým dohledem veřejnosti, dochází dříve či později k zevšednění charismatu, jak ukazují příklady charismatických politiků, jakými byli Havel, Blair či Merkelová. Značný prostor pro zneužívání politické moci způsobuje, že sociální systémy, ve kterých převládá tento způsob legitimizace politické moci, jsou po hospodářské stránce nestabilní.

2. tradiční panství

Jak název napovídá, tento způsob legitimizace se uplatňuje nejvíce v tradičních společnostech. Nejde již o víru v nadpřirozené schopnosti jednotlivce, tak jako u charismatického panství, ale o víru v posvátnost a věčnou závaznost sociálního řádu. Instituce, normy a hodnoty jsou zde považovány za jednu pro vždy dané. Závaznost tradice na jedné straně zakládá privilegované postavení držitelů moci, na straně druhé omezuje možnosti jejich libovůle. Tento způsob legitimizace politické moci upevňuje sociální nerovnosti a společenskou hierarchii a většinou vede k hospodářské stagnaci.

3. legální panství

Tento způsob legitimizace politické moci se vyznačuje vírou v platnost neosobních pravidel (zákonů), které se vztahují jak na držitele moci, tak na ovládané. Osou panství je byrokracie, jež zaručuje rovnost před zákonem, který je formální a neosobní. Poměrně vysoká předvídatelnost sociálních interakcí a kultura poslušnosti zákona způsobují, že z hospodářského i politického hlediska jde o relativně stabilní systémy, kde lidé mohou vcelku racionálně kalkulovat s předpoklady a důsledky sociálního jednání. Legální panství představuje podle Webera nejobecnější vývojovou tendenci západních moderních společností.

Pozitivní a negativní svoboda

Jean Jacques Rousseau definuje svobodu jako poslušnost vůči zákonu, který jsme si udělili, Thomas Hobbes tvrdí, že svoboda končí tam, kde začíná zákon, chápe svobodu jako jakousi volnost. Rousseau tvrdí pravý opak. Svoboda je jednáním v rámci pravidel, na jejichž utváření se sami můžeme podílet. Podobně, třebaže poněkud sofistikovaněji definuje svobodu Charles Montesquieu, když tvrdí, že svoboda není volnost, ale právo dělat vše, co dovolují zákony. Jeho definici převzala celá řada právních dokumentů, mimo jiné také Ústava ČR: „*každý může činit, co není zákonem zakázáno a nesmí být nucen činit to, co zákon neukládá.*“ Montesquieuho pojetí je pro nás důležité, neboť poukazuje na to, že svoboda je vlastně výkazem (či rovnováhou) jistot a možností.

V politické filosofii se v souvislosti s pojmy možnosti a jistoty ustálilo rozlišení na „pozitivní“ a „negativní“ svobodu (Arendtová, Berlin). Toto rozlišení poukazuje na to, že pojem svobody můžeme chápat jak negativně, ve smyslu svobody „od“ (útlaků, zvlů, násilí apod.), tak pozitivně, jako svobody „k“ (politickému jednání, vzdělávání, cestování, podnikání apod.), tedy svobody jako možnosti k určité činnosti. Vztah mezi pozitivní a negativní svobodou je vztahem možností a jistot, kdy jistoty vypovídají spíše o kvalitě celkového prostředí (a jeho právních jistotách), a možnosti o potenciálu jednající osoby (trpělivosti, majetku, nadání apod.) k dosahování určitých cílů. Pozitivní a negativní svoboda jsou v jistém smyslu dvěma stranami jedné mince.

Ačkoli obě hlediska svobody (pozitivní i negativní) představují součást svobody jednotlivce, existuje mezi nimi v jistém smyslu vztah nepřímé úměrnosti. Je to proto, že možnosti (pozitivní svoboda) jedněch představují potenciální ohrožení jistot (negativní svobody) ostatních a naopak, jistoty představují omezení možností všech. Jinými slovy, více možností pro všechny znamená méně jistot a naopak. Uvedme běžný příklad ze silničního provozu. Pokud by řidiči důsledně respektovali přednost chodců na přechodech, nebylo by potřeba zájmy chodců chránit opatřeními (retardéry, semaforey), jež omezují automobilisty také v době, kdy nikde okolo nejsou žádní chodci. Podobných příkladů bychom mohli uvést celou řadu.

Všechny tyto příklady dokládají obecné pravidlo: čím méně osob bude (zne)užívat svých možností (pozitivní svobody) na úkor jistot (negativních svobod) ostatních, tím méně bude třeba tyto jistoty (negativní svobody) chránit na úkor možností (pozitivních svobod) všech. Můžeme to formulovat také tak, že čím více odpovědnosti k zájmům ostatních (tedy jakési morální shody) v dané společnosti existuje, tím méně je třeba mezilidské vztahy regulovat vynutitelnými pravidly (zákony). Čím více morální shody (tedy čím více odpovědnosti a ohledu k zájmům ostatních) existuje, tím více zbývá prostoru pro naše možnosti (pozitivní svobody). Zní to poněkud utopicky a mohlo by to navozovat zdání, že společnost, kde se všichni na všem shodnou, je absolutně svobodná. Ze zkušenosti však víme, že společnost takto nevypadá. Zejména liberální demokracie přijímají zájmovou pluralitu a konfliktnost jako přirozenou (či dokonce jako žádoucí). Je nicméně výhodné, jsou-li lidé schopni upravovat své vztahy bez toho, že by vytvářeli vynutitelná pravidla chování. Jistá míra samoorganizace je ve svobodné společnosti velmi žádoucí, ne-li nutná.

Je to proto, že mezi právní normou a morální normou, jakožto dvěma druhy společenského regulativu, existuje významný rozdíl. Právní norma platí obecně, tedy za všech okolností. Nelze ji (na rozdíl od semaforu) vypnout, spíše si ji můžeme představit jako onen retardér, přes který musí řidič přejet bez ohledu na přítomnost či nepřítomnost chodců. Právní norma platí vždy a nelze ji beztrestně porušit. S morální normou je to trochu jinak. Morální normu lze beztrestně porušit tehdy, pokud tím neohrožíme zájmy někoho jiného. Morální norma jakožto pravidlo správného sociálního jednání se vyznačuje na rozdíl od právní normy jakousi fluiditou, jež spočívá v tom, že míra prohrěšku je odvozena od míry škody, kterou mé jednání způsobí. Právní norma takovou povahu nemá. Je-li nějaké jednání klasifikováno jako přestupek či trestný čin, bez ohledu na to, kolika lidem byla daným jednáním způsobena újma, trestu se nevyhneme. Můžeme to zjednodušeně formulovat i tak, že trest za přestupek morální normy má většinou kompenzační povahu, trest za přestupek právní normy naopak povahu taxativní.

Právo a morálka

Podívejme se podrobněji na zmiňovanou dynamiku **moci** a **authority**. Jak je již z výše řečeného patrné, vztah moci (legality) a authority (legitimity), tak jak jim zde rozumíme, je vlastně vztahem práva a morálky. Vztah právních a morálních norem se v liberálních demokraciích vyznačuje specifickým napětím. V čem spočívá hodnota tohoto napětí? Za prvé je třeba si uvědomit, že hranice mezi právem a morálkou nejsou neprostupné. V liberálních demokraciích v podstatě neexistuje důležitý mravní příkaz, který by nebyl také právním příkazem. Právní teoretici se shodují v tom, že existuje právotvorná síla morálních norem, stejně jako mravotvorná síla norem právních. Příkladem tlaku morálních norem na právní normy (v ČR) může být postupné zkracování a odbourání povinné vojenské služby. Morální norma (a posuny ve veřejném mínění) si postupně vynutila také změnu právní normy. Opačným příkladem může být chování řidičů v reakci na zpřísnění zákona o silničním provozu. Ve většině západoevropských

společností patří k dobrým mravům, na rozdíl od společnosti v ČR, dávat na přechodu pro chodce bezpodmínečnou přednost chodcům. Není to pro to, že by snad tamější řidiči byli od přirozenosti ohleduplnější k chodcům, ale proto, že v těchto zemích již dlouho platí přísných silniční zákon, který bezpodmínečně upřednostňuje v obcích chodce před automobily. Lze předpokládat, že také v ČR dojde se změnou právní normy k postupné změně normy morální.

O prostupnosti práva a morálky svědčí také fakt, že samotný pojem **dobré mravy** představuje nejen morální, ale i významnou právní kategorii. V právním řádu ČR se tento pojem vyskytuje na několika místech v občanském, pracovním či obchodním zákoníku. Ten kupříkladu stanoví, že „*právní úkon, který se přičítá dobrým mravům, je neplatný*“. Vyskytuje se také v zákoně o regulaci reklamy, která se nesmí přičítat *dobrým mravům*. V právním řádu ČR bychom však našli i jiné morální kategorie, například v dědickém zákoně se stanoví možnosti vydědění tzv. neopominutelného dědice, pokud mu bude prokázáno *pletichaření* nebo fakt, že žije *nezřízeným životem*. Dokonce v samotné Ústavě ČR najdeme pojmy jako *osobní čest*, *dobrá pověst* či samotný pojem *mravnost*; svobodu slova a právo na informace lze podle Ústavy ČR omezit zákonem za účelem ochrany mravnosti. Jak se to tedy má se vztahem či rozlišením práva a morálky?

Prostupnost právních a morálních norem poukazuje na důležitou skutečnost, že právní řád, který není zasazen do širšího rámce morálních norem, visí jaksi ve vzduchoprázdnu, což také významně podkopává jeho účinnost. Jinými slovy, pokud bychom se pokusili přesně právně definovat *dobré mravy*, *pletichaření* či *nezřízený život*, podlomili bychom tím zároveň i právní sílu těchto pojmů, jež spočívá v jejich interpretaci. Je to proto, že stejné jednání může být *v rozporu* i *v souladu* s dobrými mravy, a to v závislosti na dané situaci. Dovedeme si představit, že například odejmutí cizího majetku může být v určité situaci krádeží (tedy morálním prohřeškem a trestným činem), v jiné situaci činem morálně ospravedlnitelným (například v ohrožení života). Je odpovědností soudce rozhodnout, zda dané jednání vyhodnotí jako odporující dobrým mravům či nikoliv. Aby to však mohl učinit, musí mít nejen vlastní morální přesvědčení, ale také jeho rozhodnutí musí probíhat v prostředí, kde morální kategorie představují účinné regulativy mezilidských vztahů.

Položme si otázku, kterou si kladlo a klade stále mnoho lidí: proč nemohou být mravy (a morální normy) totožné s právním řádem či právními normami? Celé generace utopických myslitelů i anarchistických aktivistů snily o existenci společenského řádu, ve kterém nebude existovat žádný zdroj donucování (a politické moci), a který bude založen pouze na dobrovolné spolupráci. Tato utopistická vize v sobě ve skutečnosti skrývá nebezpečné totalitářské tendence. Požadavek identity práva (legality) a morálky (legitimity) neponechává žádný prostor pro svobodu jednotlivce. Oblast legitimacy je v jistém smyslu oblastí osobní autonomie a svobody. Napětí mezi principem legality a legitimacy je cenné proto, že vymezuje prostor naší svobody a signalizuje nalézání rovnováhy mezi našimi možnostmi a jistotami. Důležitým nástrojem nalézání této rovnováhy se na Západě stal institut občanské neposlušnosti.

Občanská neposlušnost

Občanská neposlušnost se na Západě stala od 50. let 20. století běžnou a široce akceptovanou formou protestu. Jde o úmyslné neuposlechnutí nařízení či zákona, který je vnímán jako nespravedlivý a jsoucí v rozporu s náboženskými, politickými či morálními zásadami. Občanská neposlušnost má zpravidla za cíl dosáhnout změny takového zákona či politiky vlády, většinou s odvoláním na mravní či přírodní zákon, lidská práva nebo ústavu daného státu. Jako první vylíčil a zdůvodnil zásady občanské neposlušnosti americký spisovatel Henry Thoreau ve své slavné eseji *Civil Disobedience* z roku 1848, když odmítl platit daně ve státě Massachusetts na protest proti politice vlády, jež vedla válku proti Mexiku a tolerovala pokračující otroctví v jižních státech USA. Thoreau prosazoval a sám uplatňovat lidskou potřebu postavit se proti nespravedlnosti, jestliže ji uskutečňuje vláda. Jiným slavným teoretikem a protagonistou občanské neposlušnosti byl o století později Gándhí, který hlásal filosofii nenásilného boje. V roce 1932 zorganizoval známý pochod k moři na protest proti nařízení britské koloniální vlády, které Indům zakazovalo výrobu soli. Gándhí vysvětloval, že občanská neposlušnost se zakládá na hluboké úctě k zákonu obecně. Měla by podle Gándhího přijít na řadu vždy teprve tehdy, když již selhaly jiné prostředky (přesvědčování, petice), měla by být vždy nenásilná a spojená s ochotou odpykat si za porušení zákona plný trest. Dalším slavným protagonistou občanské neposlušnosti byl Martin Luther King, který odmítl platit daně ve státě Alabama na protest proti neustávajícím segregačním praktikám místních úřadů. Ve slavném *Letter from Birmingham City Jail* z roku 1963 rozlišuje mezi spravedlivým a nespravedlivým zákonem. Spravedlivé zákony vychází buď z morálních, nebo z božích zákonů. Nespravedlivé zákony nejsou v souladu s morálními zákony a nelze je za zákony považovat. Poukazuje dále na skutečnost, že také spravedlivé zákony mohou být nespravedlivě interpretovány a aplikovány. Neuposlechnutí nespravedlivých zákonů či nespravedlivých výkladů a aplikací zákona musí být také podle něj spojeno s ochotou přijmout (nespravedlivý) trest a pohnout tak svědomím komunity a veřejným míněním, jež může vést ke změně takového zákona či nařízení.

Veřejný zájem a liberální demokracie

Liberální demokracie a jejich právní kultura jsou postaveny na obecném principu, že právo stanoví jako právní normy jen ty (morální) normy, bez nichž nemůže být uskutečňován veřejný zájem. Veřejný zájem je v liberálních demokraciích (v duchu politické filosofie Locka, Milla, Tocquevilla, Poppera aj.) chápán za prvé spíše jako **procedurální** kategorie. Autorita pravidel, jež vycházejí ze zájmů naprosté většiny, představuje veřejný zájem v silném slova smyslu. Od takto chápaného (silného) veřejného zájmu je třeba odlišit momentální výsledek veřejného rozhodování (slabý veřejný zájem), jenž představuje zájem prosté většiny. Za druhé, veřejný zájem zpravidla není postulován jako nějaká předem definovaná doktrína, nýbrž jako **proměnlivá** kategorie, jež je výsledkem dohody. Veřejný zájem je odvozován ze zájmů jednotlivců a měl by být nalézán a ověřován ve stálé a otevřené veřejné diskusi. Silný veřejný zájem,

který lze označit pojmem *režim*, (a který je zpravidla definován ústavou) se ve stabilních liberálních demokraciích obvykle vyznačuje menší proměnlivostí, než slabý veřejný zájem, jehož výkon je v kompetenci vlády. Povaha *režimu*, vychází fakticky najevo až při opakovaném střídání vlád. Za třetí, veřejný zájem je v liberálních demokraciích většinou definován **negativně**, tedy říká, co se *nesmí*, spíše než, co se *musí*. Základní lidská práva, tedy právo na život, svobodu a majetek, mají negativní charakter (nikdo nesmí náš život, svobodu a majetek beztestně ohrozit). Podobně negativně, jakožto součást veřejného zájmu, bývají většinou interpretována také sociální práva; právo na práci či vzdělání. Sociální práva nemají povahu nároků, nýbrž záruk toho, že nás nikdo nebude v přístupu ke vzdělání a práci znevýhodňovat. Konečně za čtvrté, veřejný zájem je obvykle definován relativně **úzce**. Je to proto, že právně definovaný veřejný zájem omezuje naše individuální možnosti (pozitivní svobodu). Zaručuje nám totiž určité jistoty, nikoli možnosti, ty naopak omezuje.

Povinná literatura

- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 899 – 942.
- Müller K. B. 2012. *Politická sociologie. Politika a identita v proměnách modernity*. Plzeň: Aleš Čeněk, str. 52 – 66.

Doporučená literatura

- Weber, M. 1997. *Autorita, etika, společnost. Pohled sociologa do dějin*. Praha: MF.
- Sartori, G. 1993. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, str. 51 – 59.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jak lze vymezit pojem moci?
2. Jak lze vymezit pojem autority?
3. Vysvětlete pojetí panství u Maxe Webera.
4. Vysvětlete pojmy pozitivní a negativní svoboda.
5. Vysvětlete pojmy legalita a legitimita a objasněte jejich vztah.
6. Vysvětlete pojem občanské neposlušnosti.
7. Kdy je a kdy není občanský protest občanskou neposlušností?
8. Jak pojmají veřejný zájem liberální demokracie?

Číslo a název modulu	8. Masová média a sociální síť
Cíl modulu	Cílem modulu je uvést studenta do problematiky masmédií a jejich roli v liberální demokracii a všestranně jej orientovat v problematice nových médií.
Klíčová slova	občanská veřejnost, komunikace, (veřejnoprávní) média, společnost sítí sociální sítě, des/informace, post/faktická doba, umělá inteligence, mediální gramotnost.

Struktura modulu/téma a zdroje

- ❖ *Masmédia, demokracie a veřejnost*
- ❖ *Proměny mediální krajiny*

Masmédia byla historicky vzývána jako mocný nástroj demokratického rozvoje, který umožní sjednotit a vzdělat veřejnost a v konečném důsledku zefektivnit a zkvalitnit jednání i rozhodování v rámci daného politického systému. Za hlavní politickou funkci masmédií bývá považována jejich (1) informační a osvětová funkce, (2) role hlídačského psa (watchdog) demokracie, (3) jejich úloha při nastolování a formování politických témat (agenda-setting) rozhodovacích procesů. Nad pozitivními důsledky však podle mnohých převažují důsledky negativní. K hlavním negativům masmediální komunikace se obvykle řadí bulvarizace veřejného života, kdy komerční a zábavní aspekty převažují nad závažnými veřejnými tématy, nekontrolované šíření pochybných informací, vyprazdňování politické diskuse či manipulace s veřejným míněním, abychom zmínili jen nejčastější výtky. Mnozí odborníci docházejí k závěru, že rozvoj masových médií, především pak rozvoj internetu, tak v konečném důsledku prohlubuje krizi demokracie, degraduje demokratickou politickou kulturu, podporuje pasivitu a odcizení občanů, podkopává schopnost racionálního uvažování, čímž znemožňuje utváření kritické a nezávislé veřejnosti.

Masová komunikace a zprostředkované kvaziinterakce

Jaký typ komunikace vlastně masová média, zejména pak televize, rozvíjejí? Zatímco v tradiční společnosti převládala komunikace tváří v tvář, s rozvojem informačních technologií (telegraf, telefon, email) nabývá na významu zprostředkovaná (mediovaná) komunikace. S rozvojem tisku a televize pak nabývá na významu typ komunikace, který se vyznačuje převahou takového typu interakce, který John Thompson (2004) nazývá *zprostředkovanou kvaziinterakcí*. Masová komunikační média podle Thompsona vytvářejí nové formy jednání a interakcí a nové druhy sociálních vazeb, jež se ve své podstatě liší od těch, které vznikaly při interakcích tváří v tvář, jež doposud v dějinách lidstva

převažovaly. Zprostředkovaná kvaziinterakce se vyznačuje, na rozdíl od interakce tváří v tvář, i zprostředkované interakce (řekněme pomocí telefonu), třemi významnými odlišnostmi:

- 1) nevyžaduje sdílení společného časoprostoru;
- 2) sdělení jsou adresována neurčitému souboru potenciálních příjemců;
- 3) má monologický charakter a vytváří jednosměrný tok komunikace. To je také důvod, proč Thompson hovoří o *kvaziinterakci*, neboť účastníci interakce nemají možnost na sebe bezprostředně interaktivně reagovat. Přesto však podle Thompsona jde o interakce, neboť masová médií nepochybně spojují neurčitou masu jednotlivců v procesu komunikace a symbolické výměny.

Podívejme se na nejzávažnější důsledky oné *neurčitosti* a *monologičnosti* masmediální komunikace. Zprostředkované kvaziinterakce se vyznačují strukturální asymetrií mezi podavateli informací a jejich příjemci, jež je dána neschopností modifikovat tok komunikace dle reakcí příjemce. Zatímco sledování druhých je konstitutivním prvkem interakce tváří v tvář, absence reflexivního sledování druhých je typickým rysem kvaziinterakce. Důsledky této komunikační asymetrie jsou ambivalentní. Podavatelé i výrobci sdělení jsou svobodnější v tom, že nemusí brát ohledy na bezprostřední reakce příjemce, což může osvobodit jejich tvořivost od rušivých zpětných vazeb. Na druhé straně je absence zpětné vazby zdrojem nejistoty ohledně toho, jak bude jejich sdělení příjemci přijato. Ze strany příjemců znamená asymetričnost komunikace svobodu reagovat (či nereagovat) na sdělení zcela bez ohledu na vztah k podavateli informace a bez obavy, že tím jakkoli naruší komunikační tok. Příjemci na straně druhé nemohou, i kdyby o to sebevíc stáli, bezprostředně ovlivňovat průběh a obsah interakce samé. Absence zpětné vazby mezi podavateli a příjemci je konstitutivním prvkem masmediální komunikace. Monologický charakter komunikace a asymetričnost mezi příjemci a producenty je také důvod nespokojenosti mnoha lidí s politickým využitím televize.

De-kontextualizované sdělení

Zaměřme se nyní na první a v jistém smyslu nejvýznamnější rys zprostředkované kvaziinterakce: absenci sdíleného časoprostoru. Byl to již vynález telegrafu, který zpochybnil tradiční pojetí komunikace a uvedl do veřejného života fenomény *bezmoci*, *inkoherece* a *irlevance*, neboť poskytl oprávněnost myšlenky informace zbavené kontextu. Spojenectví tisku a telegrafu vedlo k tomu, že bezvýznamnost byla povýšena na informaci. John Thompson hovoří v souvislosti s rozvojem masových médií a s poukazem na absenci sdíleného časoprostoru o fenoménu *nespojité časoprostorové zkušenosti*. Roku 1844 zahájil Morse v USA provoz první národní telegrafické linky a roku 1848 začala první tisková agentura *The Associated Press* chrlit neadresné, dekontextualizované a inkoharentní zprávy a místní zprávy postupně ztrácely na stránkách novin své privilegované postavení. Telegraf, tato první podoba informační dálnice, vedl k produkci nadbytečného množství irrelevantních informací a poprvé v historii byli lidé konfrontováni s problémem informační přesycenosti. Kultura tištěného slova dostala ve stejné době

druhý smrtelný zásah vynálezem fotografie. rozvoj kultury plakátů, billboardů, reklamy a nástup novin a časopisů jako byly *Life*, *Look*, newyorské *Daily Mirror* a *Daily News*, zatlačily text do pozadí a v některých případech ho zcela vypustily. Koncem 19. století přišli reklamní agenti a vydavatelé na to, že hodnota obrázku je z pohledu prodeje nevyčíslitelná počtem slov. Pro miliony Američanů se synonymem slova pochopit, stalo *vidět*, nikoli *číst*.

Televizní hyperrealista a pseudo-událost

Co se objevuje na obrazovce, jak poukazoval francouzský sociolog Jean Baudrillard, je ještě skutečnější, než skutečnost. Televize vytváří vlastní **hyperrealitu**, jež se stala vzorem pro realitu skutečnou. Hyperrealita vzniká a působí také ve sféře politického rozhodování. Podavatelé sdělení ve snaze zaplnit vysílací čas a zvýšit sledovanost mají tendenci vytvářet **pseudoudálosti**. Jedná se o neautentické události v tom smyslu, že nejsou spontánní, nýbrž jsou plánované a iniciované primárně za účelem mediálního zprostředkování. Jejich aranžmá se přizpůsobuje povaze dané formy zprostředkování. Pseudoudálosti mají většinou povahu *sebenaplňujícího se proroctví* a s tímto záměrem jsou také inscenovány. Jejich úspěch je pak hodnocen v závislosti na míře mediálního pokrytí a výši sledovanosti. Výskyt pseudoudálostí je datován od počátku rozvoje masových médií v 19. století a je výrazem ekonomické potřeby masového odbytu, s rozvojem televize se však pseudoudálosti staly dominantní formou televizní produkce, a to i v politickém zpravodajství.

Komericializace médií a rozpad veřejnosti

Společenská funkce moderních médií byla od samého počátku dvojí: zábavní a informačně-vzdělávací, přičemž druhá ze zmíněných funkcí vyžaduje jasné odlišování fikce a skutečnosti. Vždy existovalo napětí mezi těmito dvěma funkcemi, respektive dvěma typy mediální produkce, s postupným rozvojem masových médií se však ukazuje, že informačně-vzdělávací funkce (můžeme jí říkat *politická*), je postupně vytlačována funkcí zábavní (můžeme jí říkat *ekonomická*). Snad nejvřehlasnějším kritikem masových médií je Jürgen Habermas, který již ve své slavné práci *Strukturální přeměna veřejnosti* z roku 1962 popisuje, jak v průběhu modernizace dochází v Evropě s rozvojem tisku k prudkému nárůstu a proměně forem a obsahů mediálně zprostředkované komunikace. S rozvojem digitální komunikace došlo k akceleraci těchto jevů. Tisk ztrácí z dlouhodobého hlediska svůj politický význam spolu s tím, jak se rozšiřuje novinové publikum, postupně oslabuje svoji pozici polemického komentátora veřejného dění a soustřeďuje se primárně na výdělečné šance komerčního podnikání. Masový tisk se snaží poučit, ale především zaujmout, průměrného čtenáře. Jsou pro něj typická „psychologická ulehčení“, jež se stávají samoučelem komerčně zakotveného spotřebitelského postoje a tisk nepozorovaně ztrácí svůj politický charakter. Dramaticky se tak mění podíl politicky závažných zpráv. Veřejné záležitosti, sociální problémy, ekonomické reformy, otázky zdraví či vzdělání jsou zatlačovány do pozadí bezprostředně

oceňovanými zprávami, jako jsou humorné příběhy, zprávy o úplatkářství, neštěstí, pohromách, společenských událostech, příběhy ze života, sportovní zprávy. Sama politická diskuse je vtažena do sféry obchodu, získává podobu konzumního statku, a výběr témat, úprava a zprostředkování se řídí odbytovou strategií. Politická diskuse se stává zbožím, což podle Habermase podlamuje veřejné užívání rozumu, oslabuje racionalitu politického diskurzu a vede k rozpadu veřejnosti samé.

Depolitizace a refeudalizace veřejnosti

Kritická publicita je vytlačována publicitou manipulativní a demonstrativní a panují *neveřejná mínění*. Namísto diskuse nastoupila demonstrace konkurenčních zájmů. Konsensus, který by měl být nalézán pomocí veřejného rozvažování, ustupuje neveřejně dosaženému kompromisu. Neboť masmédia se hodí spíše jako nositelé reklamy, mediálně přetvořené či vytvořené publikum je pouze využíváno k účelům veřejné aklamace (souhlasu). Veřejnost se jako celek stává více a více nepolitickou, nicméně je stále zapojována jako prostředek politického a ekonomického ovlivňování. Veřejnost se stala podle Habermase prostředkem propagace. Vzniká průmysl politického marketingu a straničtí agitátoři přenechávají své místo stranicky neutrálním odborníkům z oblasti reklamy, jejichž cílem je nepoliticky prodávat politiku. Namísto veřejného rozvažování nastupuje nepolitická „práce s veřejností“. Masa vystřídala veřejnost, a jak dokládá zmíněný výraz, veřejnost musí být z indiferentní masy vždy znovu a znovu uhnětena. Rozpad veřejnosti uvolňuje cestu jakési *refeudalizaci* masy. Americký sociolog Charles Mills vymezuje veřejnost a masu následovně.

Ve veřejnosti:

- prakticky právě tolik lidí vyjadřuje názory, kolik jich je přijímá;
- veřejné sdělování myšlenek se uskutečňuje tak, že je možno ihned a účinně reagovat na jakýkoli veřejně projevený názor;
- mínění, které se při takové diskusi vytvoří, se snadno uplatní v účinné akci a v případě nutnosti i proti vládnoucímu mocenskému systému;
- mocenské instituce nezasahují do záležitostí veřejnosti, která tedy funguje víceméně autonomně.

V mase:

- zahrnuje mnohem méně lidí, kteří své mínění vyjadřují, než lidí, kteří je přijímají, neboť společenství všech kruhů veřejnosti se stává abstraktním kolektivem, složeným s jednotlivců, kteří své dojmy čerpají s masových sdělovacích prostředků;
- běžné sdělovací prostředky jsou zorganizovány tak, že je nesnadné, či dokonce nemožné, aby jednotlivec bezprostředně nebo účinně reagoval;

- realizace veřejného mínění prostřednictvím nějaké akce se děje pod kontrolou úřadů, které organizují a řídí způsob jejího provádění;
- instituce neposkytuje mase autonomii, naopak do masy pronikají agenti zmocněných institucí a omezují každou autonomii, která by se mohla vyvinout při utváření veřejného mínění diskusí.

Internet a sociální sítě

Výzkum sociálních a politických důsledků rozvoje internetu obsadil dnes čelní místo v sociálně vědní agendě. Mnoho studií spatřovalo v internetu nadějný potenciál, jenž může být využit ve prospěch participační demokracie, politické komunikace a rozvinutí principu kritické veřejnosti - první pokusy s využitím internetu při volbách či referendech byly učiněny v USA, Švýcarsku či Estonsku - ale také ve prospěch sociálního a kulturního rozvoje.

Britský sociolog Gerard Delanty hovořil ještě na začátku nového tisíciletí o třech hlavních pozitivních důsledcích internetu:

1. nabízí *více komunikačních prostředků* v organizaci mezilidských vztahů a má pozitivní efekt na sociální interakce - tím mimo jiné přispívá k sociální inkluzi těch, kteří by byli bez potenciálu kyberprostoru pravděpodobně nejnáchylnější k okluzi;
2. rozvíjí *demokratizační a liberalizační možnosti*. Virtuální společenství nabízejí demokratičtější formy komunikace, než jiné komunikační formy. Jde o interaktivní (na rozdíl od televize) a horizontálně organizovanou komunikaci, což komplikuje *kontrolu* veřejného sféry. Mnozí také doufají, že internet vytváří podhoubí pro vznik nového typu politického společenství, mobilizuje sociální zdroje pro kolektivní jednání a zvyšuje demokratizační potenciál společnosti.
3. nabízí vyšší *experimentální a inovační potenciál* vůči novým sociálním formám, praktikám a identitám, čímž vytvářejí nový typ zkušenosti, jež klasické (místně ukotvené) komunity neumožňují. Touha po virtuálních společenstvích je koneckonců v souladu s ideálem *svobodně* se rozvíjejících mezilidských vztahů, jež jsou více než kdykoli v minulosti vyvázány ze svazujících komunikačních kontextů.

Negativní důsledky rozvoje internetu

Zejména očekávání, která počítají s tím, že rozvoj internetu povede k posílení demokratizačních procesů, čelí vážným kritickým námitkám. Tato nová forma komunikace totiž neexistuje v mocenském vakuu, můžeme proto očekávat, že bude také doprovázena rozvojem nových forem dozoru ze strany politických institucí i trhů. O uživatelích internetu jsou například *shromažďována nejrůznější data*, což komplikuje ochranu osobních informací a je nezřídka na hraně porušování individuálních práv. Využití demokratizačního potenciálu je ohroženo také nadměrnou komercializací vedoucí výlučně k zábavnímu využití. Rozvoj virtuálních komunit, argumentují mnozí, představuje novou formu *komodifikace prostoru*

a kyberprostor je spíše než prostředkem rozvinutí principu kritické veřejnosti prodlouženou rukou kapitalismu.

Dále jsou opakovaně vznášeny obavy, že internet vede k nárůstu nových forem závislostí i k novým formám *sociálních nerovností* a *sociálního vyloučení*. Reálná je i obava, že virtuální komunity, podobně jako i jiné formy dobrovolného sdružování, mohou vytvářet obtížně kontrolovatelné *ilegální zóny*, jež propagují a podporují rozvoj škály kriminálních aktivit, dětskou prostituci a pornografií počínaje, obchodem se zbraněmi konče. Internet, který představuje obtížně kontrolovatelné médium, může podle kritiků ve skutečnosti přinést vážné ohrožení demokracie, spíše než její rozvoj. Potenciál virtuálních společenství sice umožňuje snadnější mobilizaci finančních i lidských zdrojů ze strany nevládních neziskových organizací, ztěžuje však také kontrolu a potírání mobilizace zdrojů ze strany ultrapravicových či fundamentalistických paravojenských teroristických skupin.

V tuto chvíli se jeví jako nejpravděpodobnější, že internet působí v linii se staršími informačními a komunikačními technologiemi a rozvinout jeho demokratizační a integrační potenciál bude velmi obtížné. Španělský sociolog Manuel Castells poukazoval na to, že internet rychle přebírá nešvary starších masmédií, jeho komerční a zábavní funkce dominuje, což mimo jiné vede k bulvarizaci, nekontrolovanému šíření pochybných informací a vyprazdňování politické diskuse, jež v důsledku spíše prohlubuje krizi demokracie a její neschopnost utvářet kritickou veřejnost. Kritika, která byla v předchozí kapitole vznesena na adresu masmédií, je tedy podle mnohých relevantní také v případě internetu. Castells například připouští, že internet umožňuje zvýšení transparentnosti a kontrolovatelnosti vlády na straně jedné, umožňuje ale také zvýšení dohledu vlád nad občany na straně druhé. Nelze však podle něj příliš počítat s tím, že internet pomůže překlenout občanskou nedůvěru vůči státu a politickým institucím. Internet nabízí nové možnosti individuální emancipace, není však sto prosadit sociální změny či politické reformy. Svými komunikačními možnostmi nepochybně posiluje demokratizační potenciál, ale nedokáže jej rozvíjet prostřednictvím trvalejších sociálních forem.

Povinná literatura

- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 603 – 714, str. 745 – 756.
- Jakubowicz, K. 2017. *Média a demokracie v 21. Století*. Brno: MUNI Press, str. 197-222.

Doporučená literatura

- Müller K. B. 2012. *Politická sociologie. Politika a identita v proměnách modernity*. Plzeň: Aleš Čeněk, str. 166 – 193.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Vysvětlete pojem veřejnost versus masa podle Charlese Millse
2. Vysvětlete pojem veřejnost podle Jürgena Habermase.
3. Vysvětlete pojem hyperrealita.
4. Co znamená pojem „re-feudalizace veřejnosti“?
5. Jakou roli hrají masmédia v moderní společnosti?
6. Zhodnoťte význam veřejnosprávních médií pro občanskou společnost.
7. Jak zvládat negativní důsledky sociálních sítí ve veřejné i soukromé sféře?
8. Jak hodnotíte význam mediální gramotnosti pro liberální demokracii? Jak by měla být institucionálně zajišťována?

Číslo a název modulu	9. Občanská společnost v českých zemích: historická perspektiva
Cíl modulu	Cílem modulu je seznámit studenty s klíčovými předpoklady, podmínka, formami a dynamikou utváření občanské společnosti v českých zemích v druhé polovině 19. století, v meziválečném Československu a v období komunistické éry.
Klíčová slova	nacionalismus, habsburský stát, trh, politická veřejnost, svůj k svému, první republika, nacionalismus, menšiny, stát stran, kult osobnosti, období uvolnění, normalizace.
Struktura modulu/téma a zdroje	

- ❖ *Národotvorné procesy v Evropě*
- ❖ *Občanská společnost v českých zemích v druhé polovině 19. století.*
- ❖ *Občanská společnost v období první republiky*
- ❖ *Podmínky a dynamika občanského soužití v období komunismu*

Rakouské období (1848-1918)

Podívejme se nejdříve na první (iniciační) období emancipace občanské společnosti v českých zemích, které spadá do období habsburské monarchie. Důležitým faktorem, který zde hrál prvořadou roli, bylo pojetí národa jako kulturní nepolitické entity, které se prosadilo všude ve střední Evropě, a jež spolu s výsadním postavením německo-jazyčného obyvatelstva v Rakousku a s jeho historicko-kulturním, hospodářským i politickým napojením na německý prostor vytvářelo podmínky další národnostní diverzifikace habsburské monarchie. Tento faktor byl v podmínkách českých zemí umocněn agrárním charakterem české společnosti a jakýmsi venkovským apartheidem, ve kterém se české etnikum dlouho nacházelo. Společně s emancipací české společnosti na jazykovém základě přispíval tento fakt k **nedostatečné identifikaci české společnosti se státem** a jeho politickými institucemi. Česká společnost zde procházela demokratizací na národním principu a politizací mimo oficiální struktury státu, jež obojí zásadně ovlivnilo proces její emancipace. Češi se stávali společností bez vlastního státu, kteréžto postavení v sobě obsahovalo rozporný moment: na jedné straně odmítání státu a jeho zásahů a na druhé straně snahu pěstovat státotvorné cítění.

Další důležitý faktor představovala zarputilá *konzervativní politika* Rakouska v 1. polovině 19. století. Tato silnější patrimoniální tradice mimo jiné zpomalovala nástup liberálního měšťanstva. Absence silného měšťanstva značně přispěla k **opožděné modernizaci** a nedostatečné liberalizaci společnosti, které ovšem byly prováděny *shora*, a také ke konstituci byrokratického aparátu, jenž představoval

základní oporu monarchie. Vzniká zde tradice **silného úřednictva** jako třídy s vlastním stavovským sebevědomím, jež se chápalo jako hlavní nositel společenských změn.

Většina občanských společností západní Evropy se v průběhu 19. století emancipovala od státu jako víceméně konsolidované národní celky, zatímco česká společnost se emancipovala takřikajíc proti státu. Nesamozřejmost její existence - i ostatních národů habsburské monarchie - její pocit ohrožení, touha po uznání a zároveň neschopnost uspokojivě ovlivňovat státní politiku způsobovaly, že v pozadí všech politických snah byla **touha po národní jednotě**. To přispívalo k situaci, ve které se nepraktikovala politika, nýbrž pouze kulturní a jazykový boj, jenž nepředstavoval politiku v západním slova smyslu, politiku, jako každodenní střet společenských zájmů. Nacionalismus se stal v habsburské monarchii jmenovatelem většiny politických i ekonomických změn. V českých zemích vznikala dvě konkurující si národní společenství, což nakonec vedlo k faktickému podrobování občanské emancipace nacionálním požadavkům a ke **konfliktu nacionalismu a liberalismu**. Česká společnost se zde sice emancipovala vůči státu, tak jako i jiné občanské společnosti v západní Evropě, ale činila tak ne na liberálním, ale na národním principu, což dávalo tomuto procesu zcela jiný formativní charakter. Organicky pojmávaný národ se zde neemancipoval vůči státu jako společenství svobodných občanů, nýbrž jako vzájemně propojený a soudržný celek. To ztěžovalo rozvíjení prostředí **názorové a zájmové plurality**. Existoval pouze nesmiřitelný boj dvou etnik, menší prostor pak zbýval pro názorový a zájmový konflikt. Čím vážnější vnější konflikty nějaká skupina má, tím méně tolerantní bude k vnitroskupinovému jednání, jak ukazuje citát z výroční zprávy *Ústřední matice školské* z roku 1905; „... odrodilectví v malém národě rovná se zhoubné rakovině na zdravém těle“ (Rádl, Válka Čechů s Němci, 1993: 187).

V rámci jednoho politického systému nevznikla jedna politická veřejnost, ale veřejnosti dvě, které se nepodařilo institucionálně sloučit do jediné politické veřejnosti, a které se chtěly emancipovat takřikajíc jedna na úkor té druhé. Z této skutečnosti také vzešlo pojetí národního hospodářství, jež znamenalo ne soutěž, nýbrž boj. Ekonomika zde nepředstavovala otevřený prostor, ale uzavřenou pevnost. Nerozvinul se zde ekonomický liberalismus jakožto teorie hlásající vytváření otevřeného prostoru k dobrovolné (tedy vzájemně výhodné) směně, jež by poskytovala příležitost k individuálnímu zisku a k ekonomickému růstu, nýbrž ekonomická teorie hlásající boj o omezené množství prostředků. Jejím výrazem bylo heslo „svůj k svému“, jež mělo pomoci zabezpečit národní hospodářství jako pevnost omezeného počtu hmotných statků. Nacionalismus střední Evropy je pevně spojen s tímto pojetím ekonomiky. Ekonomiky jako dělení se o „kořist“.

Český historik Miroslav Hroch ve své knize *Národní zájmu* z roku 1999 poukazuje na to, že v emancipačním vývoji občanské společnosti v českých zemích můžeme sledovat tři zakládající národní stereotypy: **pocit ohrožení, důraz na obranu a důraz na jednotu**. Sociální hnutí *Sokola* či tzv. *Obranných jednot* jsou pak příkladem jejich institucionalizace. Důraz na jednotu zakládá, jak bylo již naznačeno výše, (neliberální) **deficitního pojetí politiky**, jež bylo vedeno nerealistickým ideálem (národního státu) a

vyznačovalo se nedostatek smyslu pro zájmový a názorový konflikt. Výrazem deficitního pojetí politiky byl nedostatek vnitřní opozice, národnostně rozdělený spolkový život a hospodářský nacionalismus.

První Československá republika (1918 – 1938)

Nedostatečná identifikace se státem a *obranný stereotyp* národní existence se v podmínkách 1. republiky transformoval do radikální podoby „zespolečenštění“ státu, k němuž došlo prostřednictvím politických stran. Politická kultura nedůvěry vůči státu a jeho institucím, která je dědictvím Rakouského období, získává podobu občanské oddanosti a závislosti na státu. Nedostatečná legitimita státu za Rakouska je za první republiky vystřídána „nekritičností“ české společnosti vůči státu.

Významným faktorem byla skutečnost, že Československo vzniklo v důsledku rozpadu habsburské monarchie. Jak poznamenává maďarský historik a filosof István Bibó v knize *Bída malých národů východní Evropy* (1997), Habsburky svrhla více válka a neutěšená situace monarchie, než jednotlivá národní emancipační hnutí. Občané říši nepodporovali, ale ani proti ní aktivně nevystupovali. Požadavek na rozbití monarchie nezazníval před válkou z politických ani ekonomických kruhů. Po vzniku samostatného státu přetrvává obava o stát, především v důsledku existence početné německé ‘menšiny’ (Němců bylo více než Slováků), jejíž většina stát nepřijala za svůj. Poválečné uspořádání bylo založeno na principu práva národů na sebeurčení a zástupci německé menšiny opakovaně vznášely požadavek, aby jimi obývaná území (Sudety) byla přiřazena k Německu či k Rakousku. Na sklonku roku 1918 dokonce došlo k založení čtyř samostatných států (Deutschböhmen, Sudetenland, Deuschsüdmähren, Böhmerwaldgau), které však mírová konference odmítla uznat, což bylo německými novinami vnímáno jako porušení principu práva národů na sebeurčení a jako křivda ze strany vítězných mocností.

Hlavním rozporem Československa byla skutečnost, že bylo ústavně založeno jako národní stát Čechů a Slováků, ačkoli ve skutečnosti šlo o stát mnohonárodnostní. Ačkoli zástupci Němců vstoupili v roce 1920 do parlamentu, a od roku 1926 měli své zastoupení také ve vládě, nic to nezměnilo na tom, že Ústava státu byla přijata bez jejich účasti. Také v důsledku toho si většina Němců nevytvořila vztah dostatečné loajality ke státu a jejich jediným proklamovaným cílem bylo vytvoření „státu ve státě.“ Proto také nebyla Němcům dána autonomie, neboť by to nejspíše otřásl samotnými základy státu. Této klíčové trhliny později využila Hitlerova imperiální propaganda k rozbití Československa, se kterým nakonec souhlasili také představitelé evropským mocností.

Po první světové válce dochází k oslabení již beztak slabých vazeb mezi oběma národnostmi a radikální přesvědčení o německém přistěhovalectví se nezdávka stávalo základem jednání státních orgánů. Znevýhodňování ne-Čechů ve veřejném životě bylo ze strany menšin chápáno jako všeobecná politická tendence. Jak přiznává nekonformní prvorepublikový filosof Emanuel Rádl, boj proti Němcům byl pokládán za zásluhu o stát. Rádl (ibid: 233) popisuje nelehkou situaci menšin za první republiky ve své *Válce Čechů s Němci* následovně:

*„Uznání nového státu nebylo učiněno Němcům lehkým... Programově je náš stát jen pro Čechy a Slováky; Němci mohou jen v něm pro sebe žít, ale protože podle dané nauky se sobě zájmy Čechů a Němců přičítají, nemohou se Němci srdečně a čestně účastnit v pěstování nového státu... Vládnoucí teorie učí, že smyslem češství je boj proti německému a vskutku je politika naší republiky po světové válce z velké části **válkou státu** proti domácímu obyvatelstvu německému. Jak mohli Němci za těchto okolností stát uznat? Zvláště však **drobná politická praxe** ztěžovala a ztěžuje Němcům (a Maďarům) včlenění do státního života. Jsou pokládáni obecně za nevítaný, podezřelý, nebezpečný cizí živý; **boj proti nim je pokládán za zásluhu o stát**; ačkoli bylo až příliš jasno, že se Němcům ubližuje, vláda ani jednou se nepostavila na stanovisko objektivní a ani jednou neodsoudila agitaci protiněmeckou, zákony o ochraně minorit se vykládají jako zákony o ochraně státu proti Němcům... vláda, jež je v této věci nejvyšší autoritou, se neobrátila na veřejnost s poučením, že také Němci jsou naši spoluobčané... žádný spisovatel, žádný politik, **žádná organizace** se důsledně a soustavně nepostavila na jejich ochranu“.*

Nicméně v hospodářské sféře dochází k jistému poklesu ekonomického nacionalismu v porovnání s předchozím obdobím, a to především v bankovníctví, které bylo za Rakouska důsledně národnostně diversifikováno. Ve třicátých letech však nabývá ekonomický nacionalismus opět na síle v souvislosti s velkou hospodářskou krizí. Především řada klíčových státních opatření si uchovávala nacionální podtext: například nostrifikace rakouského průmyslu či pozemková reforma byly prováděny ve jménu historické odplaty Němcům, Habsburkům, ve jménu odčinění Bílé hory. V zadávání státních zakázek byly upřednostňovány české firmy apod.

Politické strany zůstávaly členěny striktně dle národnostního hlediska (s výjimkou *Komunistické strany*), a po celou dobu trvání státu zůstávala ve vládě koalice českých politických stran (tzv. pětka, později osmička), jež byla vedena příslovečným heslem „dohodli jsme se, že se dohodneme.“ Koaličním tmelem českých stran byl především strach z nestátní opozice, jež usilovala o změnu ústavní formy státu. Němci usilovali o autonomii a později, kdy mezi nimi sílila podpora sudetoněmecké straně pod vedením Konráda Henleina, o odtržení, komunistická strana byla zase vedena vidinou vlády sovětů a nastolením diktatury proletariátu. Neexistovalo zde pro demokracii ozdravné střídání vlády a opozice, které zajišťuje odčerpávání nespokojenosti. To vedlo jednak k radikalizaci německého obyvatelstva, především mládeže, za druhé ke zkomatnění a zpoždění vládnoucí elity, jež se nemusela ohlížet na opozici. Obecně známou je také slabost zákonodárné moci a klíčová role politických stran. Parlament se za první republiky stal pouze jakýmsi registračním místem vládních návrhů. Režim první republiky bývá někdy označován jako *stát stran* či *partitokracie*, někteří dokonce hovoří i o *diktatuře stran*.

Spolkový život zůstával velmi bohatý a dále se rozvíjel. V roce 1938 zde existuje 9115 spolků, což je dvakrát více než v roce 1919. Také spolky, podobně jako politické strany, zůstávají členěny striktně národnostně. Masové podpoře se nadále těší především tělocvičná jednota *Sokol* a již zmiňované *obrné jednoty* (*Ústřední matice školská, Národní jednota severočeská, Národní jednota pošumavská*).

Jejich kulturně emancipační význam se do značné míry přežil, proto se (na rozdíl od svého působení za starého Rakouska) výrazně politizují. Jsou prodchnuty šovinistickou ideologií a mezi jejich hlavní cíle patří „dobývání pohraničních krajů“ a „počešťování zněmčeného území i lidu.“ Rádl (ibid: 190) je dokonce přirovnává k „vedlejší vládě,... jež pracuje v dorozumění s vládou odpovědnou.“

Co je však z hlediska dynamiky občanské společnosti a státu významné, je provázanost spolků s politickými stranami. Téměř všechny spolky byly politicky profilovány a více či méně napojeny na politické strany v Praze, které byly zase, jak bylo řečeno výše, natrvalo provázány se státem. Politické strany obvykle trvale kontrolovaly jednotlivé státní úřady a ministerstva a vytvářely uzavřené státní a společenské články (největší propracovanosti v tom dosáhla Agrární strana), jež zahrnovaly celé spektrum společenských potřeb. Strany se snažily kontrolovat či vytvářet ministerstva, pracovní úřady, pojišťovny, banky, profesní organizace, odbory, vzdělávací zařízení, mládežnické, ženské, tělovýchovné organizace, kulturní spolky, spolky vysloužilců, konzumní a jiná družstva atd. Německý historik Peter Heumos (1996) proto nazývá politický systém první republiky *korporativním pluralismem*.

Období komunismu (1948-1989)

V poválečném Československu vzniká systém *Národní fronty*, jež později organizačně zastřešuje desítky tisíc sdružení. Organizovanost občanů byla v průběhu komunistické éry ve skutečnosti značná. Téměř každý občan byl někde organizován, často ve dvou až třech organizacích současně. Bylo to dáno tím, že zájmová sdružení byla podřízena několika ‘masovým’ organizacím a zájmové aktivity tak byly uměle politizovány. Názorně řečeno: gymnazista, který měl zájem o botaniku, mohl mít k dispozici mikroskop, ale jen jako účastník zájmového kroužku *Svazu socialistické mládeže (SSM)*, tedy organizace politicky konformní s režimem a pod kontrolou KSČ. Původní komunistická myšlenka, že vývoj povede k postupnému nahrazení státu samosprávou, se tedy udála zcela opačně a samospráva, územní i zájmová, byla ve skutečnosti zcela zestátněna. Stala se formou kontroly a ovládání společnosti ze strany státu, který byl ovládnut KSČ.

Komunistické období samozřejmě není zcela jednotvárné. Při zaostřenějším pohledu můžeme rozlišit tři specifické fáze: (1) období kultu osobnosti (40. a 50. léta); (2) období uvolnění (60. léta); (3) období normalizace (70. a 80. léta).

Co je však pro současný vývoj občanské společnosti v postkomunistické střední Evropě podstatné, jsou důsledky komunistické éry. Polský sociolog Piotr Sztompka považuje za dva hlavní důsledky komunismu ve střední Evropě *destrukci politické sféry* a *blahořečení soukromí*.

Znehodnocení (či destrukce) veřejné sféry a politiky jako takové je důsledkem ovládnutí veřejné sféry komunistickou stranou. Postupem času jakákoli hlubší spolupráce se státními institucemi, politiky či stranou byla považována za nemorální, stigmatizující, za blízkou velezradě. Nedostatečná identifikace se státem a jeho institucemi se opět zesílila a to ve formě, která je pro totalitarismus příznačná; stát a

společnost se stávají nepřáteli. Proto ti, jež se nehodlali smířit s „vnitřní emigrací“ a chtěli se účastnit autentického politického života, si museli konstituovat svoji vlastní veřejnou sféru mimo oficiální politiku státu. Zde mají také svůj původ mnohé pojmy pocházející od představitelů disentu jako například Havlova „ne-politická politika“ či Bendova „paralelní polis“. Později se tato situace promítne do počátku polistopadového vývoje, kdy se rozpadly mamutí organizace a míra organizovanosti ve společnosti v ČR významně klesla; byla zaznamenána silná tendence k atomizaci a rozpadu zájmových sdružení. Tato nechuť organizovat se v počátcích svobodného vývoje je celkem pochopitelná. Organizovanost bez subordinace nebyla v totalitním režimu možná, proto lidé často ještě dnes paradoxně chápou jakoukoli veřejnou angažovanost jako citelné omezení osobní svobody. Situace dlouhých padesáti let totalitních režimů vytvářela a vlastně potvrzovala již z dob Rakouska důvěrně známý stereotyp, kdy stát byl chápán jako něco vnuceného, cizího či dokonce nepřátelského.

Povinná literatura

- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 948 – 955.
- Müller K. B. 2016. *Češi, občanská společnost a evropské výzvy*. Praha: Triton, str. 65 – 156.

Doporučená literatura

- Rádl E. 1993. *Válka Čechů s Němci*. Praha: Melantrich, str. 200 – 210.
- Holý L. 2001. *Malý český člověk a velký český národ*. Praha: SLON, str. 21 – 38.
- Urban, O. 1995. Český liberalismus v 19. Století. In Znoj, Havránek, Sekera (eds), *Český liberalismus, texty a osobnosti*. Praha: Torst, str. 15 – 27.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Uveď nejvýznamnější charakteristiky jednotlivých etap komunistického období.
2. Charakterizuj podmínky a dynamiku utváření politické kultury v období normalizace.
3. Vysvětlete podmínky občanské participace v podmínkách Národní fronty.
4. Charakterizujte klíčové předpoklady a omezení rozvoje liberální kultury a občanské společnosti v meziválečném Československu.
5. Charakterizujte klíčové předpoklady a omezení rozvoje liberální kultury a občanské společnosti v českých zemích před první světovou válkou.
6. Vysvětlete rozdílnou dynamiku těchto procesů na Moravě a v Čechách.
7. V čem spočíval „únik do soukromí“ za normalizace? Uveďte konkrétní příklady.
8. Jak se proměnily determinanty politické kultury etnické české populace po roce 1918?

Číslo a název modulu	10. Kvalita občanské společnosti a demokracie v současném Česku
Cíl modulu	Cílem modulu je seznámit studenty s dynamikou veřejného mínění po roce 1989 ve vztahu k politickým, ekonomickým a sociálním ukazatelům a s nejvýznamnějšími výzvami, kterým čelí současná česká společnost v procesu liberalizace a demokratizace.
Klíčová slova	Demokracie a občanská společnost v současném českém kontextu. Institucionální důvěra, stranické preference, politické odcizení.
Struktura modulu/téma a zdroje	

- ❖ *Občanská společnost a demokracie v Česku po 30 letech.*
- ❖ *Politická participace a její formy. Pojetí občanství a občanské angažmá.*
- ❖ *Proměny a dynamika veřejného mínění v ČR po roce 1989*
- ❖ *Výzkum stranických preferencí/volební modely. Vývoj institucionální důvěry.*

Obecně lze říci, že občanská společnost dnes většinou není považována za jakýsi *všelék*, spíše za pouhou *nezbytnost*, bez níž může demokracie stěží fungovat. Je jasné, že v rámci občanské společnosti vznikají čas od času vážné a nesmiřitelné konflikty, jež si vyžadují zásah státu. Ačkoli zdůrazňování konceptu občanské společnosti bývá někdy dáváno do souvislosti s oslabováním principů reprezentativní demokracie, je mimo vši pochybnost, že mezi občanskou společností a demokratickým státem existuje vztah vzájemné závislosti. I když tento vztah je z jistého hlediska charakterizován vztahem nepřímé úměrnosti (čím více občanské společnosti, tím méně státu a naopak), není oprávněné jej posuzovat jako vzájemnou rivalitu či soutěživost. Je vztahem partnerským. Je sice možné, že čím větší důvěru ve své vlastní schopnosti si občanská společnost vybuduje, tím menší je potřeba zásahů státních institucí. Stále však potřebujeme demokratický stát na ochranu před zneužíváním svobody a potřebujeme také autonomní a otevřenou občanskou společnost minimálně na ochranu před zneužíváním státní moci. Vztah občanské společnosti a státu je obdobou vztahu legitimacy a legality, o kterém jsme pojednali v jedné z předchozích přednášek. Ve vztahu občanské společnosti a státu, poukazují (byť s různým důrazem) všichni autoři zabývající se problematikou občanské společnosti na funkci *ochranou, legitimizační, participační a integrační*.

Ochranná funkce.

Hlavní hodnota občanské společnosti leží v její mimopolitičnosti a nezávislosti na státní moci a ve schopnosti si tuto nezávislost udržet. Občanská společnost tím vytváří jakýsi ochranný val proti možné rozpínavosti státní moci. Patří k evropské historické zkušenosti, že každá moc má tendenci, často ve

jménu efektivitu a akceschopnosti, k centralizaci, čímž roste riziko jejího zneužití. Málokdo ze současných politiků i sociálních vědců pochybuje o tom, že demokracie nevystačí s pouhou soutěží politických stran, jež je občanům částečně zprostředkovávána médii, a do níž občané jednou za čas vstoupí prostřednictvím voleb. Soutěž politických stran je sice výborný a neopomenutelný vynález liberálních demokracií, není to však z mnoha důvodů vynález dostatečný. Jakými argumenty můžeme podložit toto tvrzení? Tak například samotná reprezentativnost stran vycházejících vítězně z voleb je problematická a nedostatečná. Stejně tak volební periodičita často nevyhovuje reálným problémům a potřebám občanů. Konečně občané sami chtějí ovlivňovat veřejné záležitosti také v průběhu volebního období. Pokud navíc nejsou politické strany něčím omezeny, mají tendenci expandovat, vytvářet si kartelové dohody a rozparcelovat si stát na vlastní domény, ideologizovat na první pohled nepolitické otázky, politizovat úřední správu, média či komunální problémy. Negativní důsledky vytváření politického kartelu jsou v politologii dostatečně zanalyzovány. Tento rys se objevuje například v meziválečném Československu, jehož politický systém bývá nazýván 'partitokracií', či v poválečném Rakousku nebo Belgii. Opoziční smlouva mezi ODS a ČSSD v letech 1998-2002 nese podobné rysy. Mezi negativní důsledky patří nárůst pasivity a apatie, nárůst korupce a politického extremismu.

Legitimizační funkce

Spočívá v tom, že občanská společnost ve své nezávislosti a autonomii vytváří společenské zdroje politické moci, legitimizuje stát a jeho vládu. Moc státu (respektive vlády) je legitimní pouze tehdy, pokud má důvěru občanů. Mají-li být zákony i výkon vládnutí dostatečně účinné, musí být založeny na důvěře a musí tuto důvěru ochraňovat. Pokud vláda, na niž byla na základě principu suverenity lidu moc lidu delegována, tuto důvěru ztratí, občané mají právo vládu vyměnit. Mimopolitický statut občanské společnosti garantuje mimo jiné 'rozumný' výkon politické moci tím, že si občanská společnost nezávisle na politické moci vytváří veřejné mínění, jež je pro tuto politickou moc závazné. V žádné demokracii nelze střednědobě vládnout v rozporu s veřejným míněním. Aby bylo možné takové veřejné mínění formulovat, musí občanská společnost představovat poměrně bohatou strukturu, kde dochází k vyhledávání, pojmenovávání a ověřování společenských zájmů a priorit, jež podmiňují a ospravedlňují demokratický stát i politiku vlády. Zároveň zde dochází k jisté selekci zájmů a hodnot. Skupiny či jednotlivci mohou ustoupit od některých svých zájmů nebo je zmírnit, pokud zjistí, že nezískaly podporu nebo dokonce vyvolaly odpor. Legitimizační funkce občanské společnosti může kolísat mezi realističtější (slabým) a utopističtější (silným) vymezením. Občanská společnost legitimizuje vládu tím, že 1) souhlasí (ex post) s jejími kroky, 2) vláda vychází vstříc nejzřetelnějším požadavkům občanů.

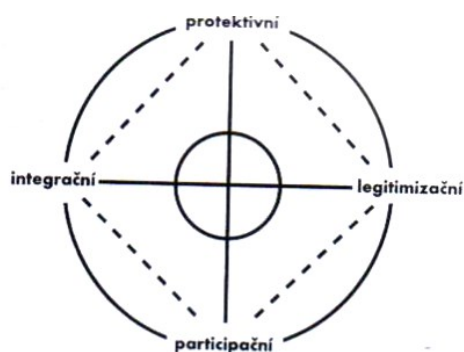
Participační funkce

Pro mnoho autorů participační funkce znamená výsostnou charakteristiku občanské společnosti. Občanská společnost by měla umožňovat efektivnější zapojení občanů do správy veřejných záležitostí, než jaké zajišťují etablované politické strany. Pokud někdo chce bránit výstavbě parkovistě či prosazovat zbudování dětského hřiště, ještě to neznamená, že by měl vstupovat do politiky, byť na komunální úrovni - tzn. chodit na členské schůze a platit členské příspěvky - či vyčkávat příštích voleb. Široká občanská participace může také představovat značnou mobilizaci zdrojů díky využití široce rozptýlených informací a znalostí a zajistit tak větší kvalitu demokratického politického rozhodování. Spíše než politická centralizace je to mnohavrstevná decentralizace politického systému, která usnadňuje kontakt občanů s veřejnou správou, případně přístup do procesu politického rozhodování. Decentralizovaný systém rozhodování může vést k hospodárnějšímu a efektivnějšímu využívání zdrojů. Zájmové skupiny také mohou díky svému charakteru - k němuž patří zaměřenost na konkrétní problém - často dříve než politické strany rozpoznat či poukázat na vážná rizika či nebezpečí a navrhnout užitečná a zajímavá řešení. Je pak na veřejnosti i na politicích, jak jejich jednání posoudí a jak na ně zareagují.

Integrační funkce.

Občanské společnosti jsou spojovány s očekáváním, že zde dochází k vytváření vztahů přináležitosti a loajality, tedy k sociální i systémové integraci. Opakovaná účast na dění v občanské společnosti zprostředkovává zkušenost, že k tomu, aby byl náš hlas slyšet, a náš zájem zohledněn, se potřebujeme spojit s někým dalším. Pokud chceme v moderní rovnostářské společnosti ovlivňovat politická rozhodování a efektivně působit, musíme spolupracovat s druhými. Díky tomu zde vzniká pocit přináležitosti ke konkrétnímu zájmovému společenství. Občanská společnost tím také zakládá prostor pro reprodukci sdílených hodnot, symbolů a norem a nabízí šanci k formování pocitu přináležitosti k celé společnosti i politickému systému.

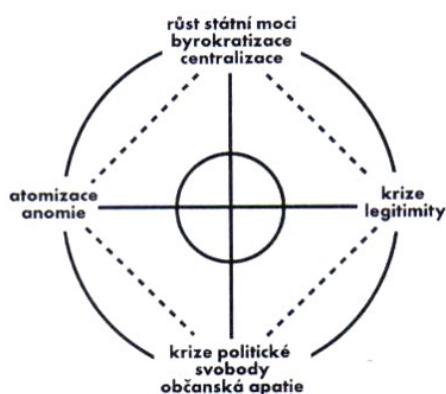
Schéma A: Funkcionální dimenze ve vztahu občanské společnosti a státu

Můžeme to formulovat i tak, že pokud občané společně sledují a prosazují své zájmy, sociologicky významné není pouze to, jaké zájmy to jsou, ale také to, že to dělají *společně*. Nejdůležitější přitom není skutečnost, zda jsou všichni schopni své zájmy realizovat. Jde spíše o to, co Taylor (1994: 38) jednoduše nazývá „*pocitem lidí, že se jim naslouchá*“ a že se všem naslouchá stejnou měrou. Musíme přihlížet také k charakteru politického procesu, nejen k jeho výsledku. Důležitý je onen pocit, že naše požadavky byly vyslechnuty, a i když nebyly momentálně realizovány, je možno pokusit se je realizovat kdykoli v budoucnu. Byli jsme vyslechnuti a kdykoli v budoucnu nám bude dána možnost, abychom své stanovisko objasnili v debatě.

Pokud chceme předchozímu schématu ubrat na utopičnosti a přidat na skepticizmu či realismu, je možno toto schéma přepsat do podoby následujícího schématu, jež představuje rozložení závažných rizik demokracie a příčin selhávání procesu demokratického politického rozhodování. Jde o riziko *ztráty legitimacy* politických institucí, pokles *občanské participace*, nekontrolovaný *růst státní moci (dohledu)* a konečně o nebezpečí společenské *atomizace* nebo dokonce *anomie*. Mezi těmito riziky existují mnohé vazby a právě v tomto ohledu nám předkládané schéma nabízí interpretační možnosti pro teoretickou i empirickou analýzu. Podívejme se stručně na jednotlivá rizika.

Schéma B: Rizika moderní demokracie

Růst a zneužívání politické moci.

Nebezpečí přílišné centralizace a koncentrace politické moci, jež sebou přináší riziko jejího zneužívání, je jedním z nejzávažnějších úskalí demokratického politického. Demokracie se svojí láskou k rovnosti, jak přesvědčivě ukázal již Alexis de Tocqueville, jsou k tomuto nebezpečí zvláště náchylné. Vytváření demokratických mechanismů na ochranu před nerovností a k odstraňování privilegií - ve jménu rovného zacházení a rovného materiálního zabezpečení - vede k postupnému hromadění moci v rukou centralizovaného státu. Ve jménu demokratické rovnosti se stát stává regulátorem, poradcem, učitelem

a soudcem, tedy jakousi ochranou i utvářecí mocí, která sama sebe stále méně prezentuje jako *moc*, a stále více jako garanta veřejného zájmu. Moc občanské společnosti demokraticky svěřená státu se obrací proti její svobodě. Růst státní moci ve jménu efektivity a akceschopnosti je tendencí, jež se sice může zdát na první pohled chvályhodná, dokonce snad nezbytná, může však ve svém důsledku vést ke společenské atomizaci, ke krizi legitimacy politického systému či dokonce k poklesu společenské soudržnosti.

Krise legitimacy

Legitimační funkci občanské společnosti odpovídá nebezpečí ztráty legitimacy státu a politických institucí. Pokud demokratický stát není schopen postihovat zájmy občanů či zájmových skupin, ztrácí jejich důvěru. Pokud stát a politické instituce nemají důvěru občanů, potom mohou obtížně efektivně a demokraticky spravovat a vládnout, zákony budou málo účinné a celý politický systém se ocitá v ohrožení. Pouze politické strany na navazování a udržování vztahů důvěry mezi občany a státem nestačí. Právě pokud jde o navazování a udržování vztahu důvěry mezi státem a občany, představuje občanská společnost klíčovou strukturu, jež dodává demokratickému státu důvěryhodnost a sílu. V souvislosti s demokratickou transformací postkomunistických států mnozí poukazují na nízkou míru důvěry občanů v politické instituce jako na hlavní překážku demokratické transformace. V důsledku ztráty legitimacy politických institucí může docházet jak k úbytku politické participace, tak k nekontrolovanému růstu státní moci i ke ztrátě společenské soudržnosti či sociálnímu štěpení.

Krise politické svobody

Třetím rizikem je úbytek politické a občanské participace a pokles schopnosti ovlivňovat procesy veřejného rozhodování. To může být způsobeno například odcizením se politickým institucím v důsledku poklesu jejich legitimacy. Pokles participace zakládá neblahé předpoklady, které jsou příznivé především pro posilování oligarchických tendencí. Čím méně naléhavých problémů je občanská společnost schopna řešit sama prostřednictvím aktivní účasti svých členů, tím více musí zasahovat stát. Pokles občanské participace může také vést k vážnému oslabování společenské soudržnosti, neboť, jak poznamenává Anthony Giddens v *Důsledcích modernity*, znakem modernity je skutečnost, že seberealizace se stala podstatným faktorem při formování individuální i kolektivní identity.

Atomizace a anomie

Nebezpečí společenské atomizace, tedy rozpad společnosti do izolovaných sociálních jednotek, může být důsledkem jak politické centralizace, tak úbytku politické participace a politického odcizení. Přední američtí sociální vědci, Robert Putnam a Francis Fukuyama zaměřili diskusi o kvalitě občanské společnosti na otázky vztahů mezilidské důvěry a tzv. *sociálního kapitálu* (viz přednáška o Sociální

stratifikaci), které dnes dominují diskusi o občanské společnosti v USA. Putnam ve své analýze dokumentuje, že společnost v USA zažívá na konci tisíciletí výrazný pokles spolkové aktivity. Domnívá se navíc, že mluvíme-li o ztrátě sociální soudržnosti, mluvíme nejen o poklesu kvality sociálního prostředí, ale také o poklesu kvality veřejné správy – jde tedy i o ztrátu politickou. Integrační funkce, jež je zaručena širokou plejádou forem a možností lidského spolčování a komunikace, jak bylo řečeno výše, vytváří základnu pro samotnou reprodukci a transformaci morálního a následně také politického řádu. Putnam tak poukazuje na nebezpečí, které signalizuje, že v atomizované společnosti se vládne až příliš snadno. Nebezpečí společenské atomizace, které je zvláště charakteristické pro rovnostářské společnosti, může mimo jiné zakládat tendence k *anomii*, tedy ke ztrátě společných hodnot a norem, k rozpadu morálního řádu a ztrátě morální orientace jednotlivců. Jak píše Toqueville ve své *Demokracii v Americe* (II. díl, s. 14), „*bez společných idejí není totiž společné činnosti a bez společné činnosti existují sice ještě lidé, ale už ne sociální útvar.*“ Společenská dezintegrace má navíc většinou eskalující povahu a může být počátkem začarovaného kruhu. Oslabení pocitu přináležitosti a vzájemných sympatií může být důsledkem, ale také příčinou ztráty společně sdílených norem, hodnot a symbolů a schopnosti sebeomezení ve jménu uznání společných zájmů celku, jehož jsem součástí, a jehož zájmy jsou také mými zájmy. Vznik morálního vakua a rozklad společenských norem a společně sdílených hodnot představuje jedno z největších rizik demokratického politického procesu. Anomie ničí svobodu například tím, že její morální vakuum láká populisty a demagogy všeho druhu.

Povinná literatura

- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 908 – 933.
- Müller K. B. 2012. *Politická sociologie. Politika a identita v proměnách modernity*. Plzeň: Aleš Čeněk, str. 93 – 126 a str. 216 – 245.
- Kunštát D. (ed.). 2014. *25 let české demokracie očima veřejnosti*. Praha: Academia, str. 35 – 165.

Doporučená literatura

- Balík S. et al. 2016. *Kvalita demokracie v ČR*. Brno: CDK, str. 190 – 205.
- Linek, Císař, Petrúšek, Vráblíková. 2017. *Občanství a politická participace v ČR*. Praha: SLON, str. 193 – 203.
- Müller K. B. 2016. *Češi občanská společnost a evropské výzvy*. Praha: Triton, str. 19 – 27 a str. 157 – 182.
- Prokop, D., Tabery, P., Buchtík, M., Dvořák, T., & Pilnáček, M. 2019. *Rozdělení svobodou: Česká společnost po 30 letech*. Praha: Radioservis, a.s.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Vysvětlete pojem občanská společnost.
2. Charakterizujte nejnaléhavější slabiny současné občanské společnosti v Česku.
3. Navrhněte možné způsoby, jak tyto slabiny zmírňovat či překonávat
4. Jaké formy politické participace znáte?
5. Jak se tyto projevují v současném českém kontextu?
6. Vysvětlete pojem odcizená politická kultura a ilustруйте její parametry na českém příkladu.
7. Objasněte pojem „společnost nedůvěry“.
8. Vysvětlete rozdíl mezi stranickými preferencemi a volebním modelem.

Číslo a název modulu	11. Sociologické aspekty vývoje české společnosti po roce 1989: problémy a výzvy
Cíl modulu	Cílem modulu je analýza a interpretace vybraných indikátorů sociodemografického vývoje české společnosti v komparaci s vývojem v ostatních evropských státech.
Klíčová slova	Rodina a intimní vztahy, stárnutí populace, porodnost, migrace. Zločin a deviace. Vzdělání, náboženství, sexualita a gender. Chudoba a sociální vyloučení, města a městský život.
Struktura modulu/téma a zdroje	

- ❖ *Sociální, ekonomický a politický kontext stárnutí populace. Naděje dožití při narození/střední délka života: dynamika ukazatele a jeho mezinárodní komparace.*
- ❖ *Vývoj počtu obyvatel v kontextu dalších statistických ukazatelů (porodnost/úmrtnost/migrace). Migrace a vývoj počtu cizinců v ČR. Saldo migrace a přirozený přírůstek a úbytek obyvatel. Projekce populačního vývoje v ČR.*
- ❖ *Vývoj úhrnné plodnosti: příčiny a důsledky. Kojenecká úmrtnost. Potraty. Průměrný věk matek při narození dítěte/podíl dětí narozených mimo manželství. Sňatečnost svobodných žen/věk žen při 1. sňatku. Rozvodovost.*
- ❖ *Město/venkov: strukturálně znevýhodněné regiony, urbanizace/suburbanizace.*
- ❖ *Vzdělanostní struktura společnosti/vzdělanostní difference dle demografických indikátorů (věk/pohlaví/region). Podíl vysokoškoláků v mezinárodním kontextu.*
- ❖ *Deviace a sociálněpatologické jevy (alkoholismus, zneužívání drog, míra sebevraždění atd.). Vývoj kriminality (počet registrovaných trestných činů/regionální odlišnosti/vývoj počtu vězňů a počtu vražd)*
- ❖ *Sexualita a gender.*
- ❖ *Náboženství a proces sekularizace.*
- ❖ *Stratifikace a sociální třídy, marginalizované skupiny (sociální exkluze/inkluzie).*

Jedním ze základních faktorů ovlivňujících ekonomický, sociální i politický vývoj území je jeho demografická skladba a vzorce chování jeho obyvatel. Současné demografické složení je kvalitativní základnou rozvoje budoucího lidského kapitálu, jehož charakter předurčuje kvalitativní i kvantitativní vývoj a socioekonomickou strukturu příslušného regionu. Z analýzy demografického vývoje i jeho projekcí je patrné, že česká populace stárne a porodnost je stále na relativně nízké úrovni. Tato skutečnost s sebou přináší řadu sociálních a ekonomických rizik.

Demografie: zabývá se především vývojem počtu obyvatel (obecněji pohybem obyvatel) a strukturou obyvatelstva. Vývoj počtu obyvatel je přímo ovlivněn tzv. přirozenou měnou a migrací. Přitom platí, že čím je větší územní celek, tím více roste význam přirozené reprodukce obyvatel a naopak u menších

územních celků má větší váhu migrace. Z hlediska struktury obyvatelstva je nejvýznamnější struktura podle věku a pohlaví. Hlavními demografickými ukazateli jsou úmrtnost, porodnost, sňatečnost, rozvodovost a potratovost.

Celkový přírůstek obyvatelstva: vyjadřuje rozdíl mezi počátečním a konečným stavem obyvatelstva a je tvořen součtem přirozeného přírůstku a přírůstku stěhováním (migrace v současnosti významně ovlivňuje populační vývoj v ČR).

Přirozený přírůstek (přirozená měna): statistický údaj udávající rozdíl mezi počtem živě narozených dětí a celkovým počtem zemřelých osob ve sledovaném území během určitého období, zatímco **přírůstek stěhováním** udává rozdíl mezi počtem přistěhovalých a vystěhovalých. Absolutní hodnoty přírůstků vztahované na 1 000 obyvatel se nazývají hrubé míry – hrubá míra přirozeného přírůstku, hrubá míra migračního salda a hrubá míra celkového přírůstku.

Podle střední varianty prognózy ČSÚ o vývoji české populace do roku 2100 se počet obyvatel ČR z 10,6 milionů v roce 2018, resp. 10,7 milionů v roce 2019 zvýší do roku 2030 na 10,8 milionů a posléze se do roku 2050 sníží na 10,7 milionů. Z toho v roce 2018 byl počet obyvatel ve věkové kategorii 65+ 2,0 miliony (v roce 2019 to bylo 2,1 miliony), do roku 2030 vzroste na 2,4 miliony a do roku 2050 na 3,1 milion. V relativních číslech to znamená, že zatímco v roce 2018 je ve věkové kategorii 65+ 19,2 % obyvatel (v roce 2019 to bylo 19,6 %), v roce 2030 to bude 22 % (tedy každý čtvrtý až pátý člověk) a v roce 2050 29 % (téměř tři lidé z deseti). V roce 2050 budou ve věkové kategorii 65+ téměř tři z deseti obyvatel ČR a ve věkové kategorii 80+ to bude každý jedenáctý obyvatel ČR. Přitom v roce 2001 činil podíl obyvatel ve věkové kategorii 65+ na celkové populaci ČR 13,8 %, v roce 2018 je to již 19,2 % a v roce 2019 již 19,6 %. V EU-28 podíl obyvatel ve věkové kategorii 65+ v roce 2018 činil na celkovou populaci 19,7 % (v roce 2019 to bylo 20,0 %), tedy více než v ČR. V roce 2018 byl v ČR podíl věkové kategorie 80+ 4,03 %, resp. v roce 2019 4,06 %, v roce 2030 to bude 6,6 % a v roce 2050 8,8 %. Podíl v EU-28 se změnil z 3,3 % na 5,6 % v roce 2018 a na 5,7 % v roce 2019. V obou případech se tedy podíl obyvatel starších 80 let poměrně rapidně zvyšuje.

K výpočtu se používá tzv. **střední stav obyvatelstva**, který má co nejlépe vyjádřit průměrný počet žijících osob v průběhu určitého časového intervalu, nejčastěji roku. Střední stav obyvatel v daném roce se nejčastěji vyjadřuje jako počet obyvatel daného území bilancovaný k 1. 7. sledovaného roku, může se ale také vypočítat jako aritmetický průměr z počátečního a koncového stavu obyvatel (tj. z počtu obyvatel k 1. 1. a k 31. 12. daného roku). Data o pohybu obyvatel (narození, úmrtí, sňatky, rozvody, potraty) se získávají každoročně, údaje o počtu a struktuře obyvatel se navíc zjišťují i v rámci sčítání lidu, domů a bytů. Ve všech publikovaných demografických ukazatelích se jedná o údaje týkající se obyvatel s trvalým

bydlištěm na uvedeném území (bez ohledu na státní příslušnost), od roku 2001 – v návaznosti na sčítání lidu, domů a bytů 2001 – včetně cizinců s tzv. dlouhodobým pobytem.

Naděje dožití (neboli střední délka života): modelový věk, který udává, kolik let průměrně má před sebou osoba v daném věku za předpokladu, že zůstanou po zbytek jejího života zachovány stávající úmrtnostní poměry. Obvykle se používá ukazatel naděje dožití při narození, který vyjadřuje počet let, kterých se průměrně dožije právě narozený člověk.

Naděje dožití u mužů činila v roce 2002 v ČR 72,1 let, v roce 2017 to bylo již 76,1 let, tj. nárůst o 4 roky. V roce 2019 to bylo 76,3 let (+4,2 roky). Naděje dožití při narození u českých žen v roce 2002 činila 78,7 let, v roce 2017 to bylo již 82 let, tj. nárůst o 3,3 let. V roce 2019 to bylo 82,1 let (+3,4 roky). V roce 2017 byl rozdíl v naději dožití při narození mezi muži a ženami 5,9 let a v roce 2019 se jednalo o 5,8 let. 9 U mužů činila naděje dožití v roce 2002 v ČR 72,1 let, v roce 2017 to bylo již 76,1 let, tj. nárůst o 4 roky (v roce 2019 + 4,2 roky). Naděje dožití při narození u českých žen v roce 2002 činila 78,7 let, v roce 2017 to bylo již 82 let, tj. nárůst o 3,3 let (v roce 2019 + 3,4 roky). Ilustrativní jsou také data pro jakýkoliv konkrétní věk; v případě stárnutí populace např. pro dnešní šedesátníky, tj. lidi v předdůchodovém věku. V roce 2018 měl šedesátiletý český muž naději na dožití dalších 19,8 let a šedesátiletá žena 23,9 let.

Úhrnná plodnost demografický ukazatel vyjadřující průměrný hypotetický počet dětí na jednu ženu ve věku 15 až 49 let za předpokladu zachování míry plodnosti během celého reprodukčního období ženy.

V roce 1989 připadalo v České republice na jednu ženu 1,87 narozeného dítěte. Do roku 1999 toto číslo prudce kleslo na 1,13 dítěte. Po roce 2003 plodnost opět (s výjimkou let 2009–2011) roste a v roce 2018 připadalo na jednu ženu 1,71 dítěte. V roce 2019 byla zaznamenána stagnace na hodnotě předchozího roku 2018. ČR tak s odstupem následuje podobný trend z EU, kde po prudkém poklesu průměrné porodnosti nastal opět pomalý nárůst: v roce 2003 to bylo 1,47 dětí na jednu ženu (rozdíl oproti ČR je tedy o pětinu) a v roce 2015 šlo o 1,58 dětí (rozdíl oproti ČR je tedy zanedbatelný). Od roku 2017 se jedná o pravidelný pokles na 1,56 v roce 2018. Tyto změny je možné vysvětlit především změnou životního stylu v souvislosti se změnou společensko-politické situace (např. možnost vzdělávání, cestování, seberealizace, profesní růst), která se projevila i na reprodukčním chování české společnosti.

Slovníček vybraných důležitých pojmů (viz Kalibová et al., str. 23 – 84):

Demografické chování: chování lidí spojené s demografickou reprodukcí, která se přímo váže k jednotlivým demografickým událostem (početí a rození dětí, sňatky, rozvody, ovdovění, potraty, úmrtí,

případně onemocnění, stěhování). Vychází jednak z instinktů a přirozených potřeb, jejichž původ je nutno hledat v biologické a psychologické podstatě lidí, jednak ze společné existence lidí, která se stala jejich druhou přirozeností. (a) **Psychobiologické faktory** dodávají demografickému chování primární impulzy a intervnují do celého jeho průběhu, kromě toho vytvářejí meze, resp. rámec sociální ovlivnitelnosti (existují biologické hranice plodnosti, délky lidského života atd.). (b) **Kulturní faktory** jsou především morální normy, jejichž původ je většinou v náboženství, které se ale časem mohou měnit v normy právní, dále tradice, zvyky, obyčeje. Mezi (c) **sociálně ekonomické faktory** patří možnosti obživy, parametry životní úrovně, podmínky života, ale též populační politika atd. V každé kulturně historické etapě se vytvářejí určité vzory demografického chování, resp. modelové situace (např. model dvoudětné rodiny, jediného manželství, ale i rituální sebevraždy starých lidí, zabíjení defektních novorozenců nebo „nadbytečných“ novorozenců ženského pohlaví, vzory antikoncepce apod.). Nicméně každý typ demografického chování má určitý prostor individuálního rozhodování v rámci biologických možností a daných sociálně kulturních norem. Předmětem demografického i sociologického studia je zvláště rozhodování o počtu dětí a době jejich narození, což je problém tzv. reprodukčního chování. Vesměs se vztahuje k manželským párům, a proto přímo souvisí se sňatky a rozvody, které zároveň plní roli jejich regulačních mechanismů. Závisí též na **tzv. populačním klimatu**, které je v podstatě tvořeno kulturně sociálními a ekonomickými podmínkami. Ve společnosti našeho typu existují i páry, které svou plodnost žádným způsobem neomezují, většina se ale snaží regulovat, plánovat porody. Jde o tzv. plánované rodičovství, které se opírá většinou o možnosti antikoncepce, popř. interrupce. Demografické chování týkající se umírání, resp. smrti, má zdánlivě velmi malý prostor individuální i společenské regulace, pokud nebereme v úvahu sociologicky často studovaný **problém sebevraždy**.

Demografická reprodukce: přirozená obnova populace s vyloučením migrace, tedy přirozená změna obyvatelstva v uzavřené populaci, kdy se bere v úvahu pouze porodnost a úmrtnost. Rozdíl mezi počtem živě narozených a zemřelých v určitém časovém úseku se označuje buď jako přirozený přírůstek, nebo, dosahuje-li záporných hodnot, jako přirozený úbytek. V případě, že se bere v úvahu i migrace, tj. počty přistěhovalých a vystěhovalých v určitém územním celku ve sledovaném období, mluví se o **populačním vývoji**. Změny ve velikosti populace se pak označují jako celkový populační přírůstek či populační úbytek, který se skládá z přirozeného přírůstku či přirozeného úbytku a migračního salda.

Druhý demografický přechod: změny v demografickém chování, které začaly probíhat v 60. letech 20. století v západoevropských státech a měly významné důsledky pro populační vývoj a sociální strukturu obyvatel (především jde o významný pokles porodnosti a růst průměrného věku matky)

Giniho koeficient: ukazatel příjmové nerovnosti; zachycuje situaci mezi dokonalou příjmovou rovností (hodnota koeficientu 0) a dokonalou příjmovou nerovností (hodnota koeficientu 1)

Gentrifikace: proces postupné fyzické regenerace relativně zanedbaných lokalit vnitřního města, při které dochází k sociální obměně, kdy z lokality relativně nižšího sociálního statutu vznikne místo, kde žijí vysokopříjmoví obyvatelé.

Hrubá míra (porodnosti / úmrtnosti / migračního salda) počet dané demografické události za kalendářní rok (počet narozených, zemřelých, přistěhovalých či vystěhovalých) na 1 000 obyvatel daného roku.

Index ekonomického zatížení: vyjadřuje, kolik obyvatel ze starších a mladších věkových skupin připadá na sto obyvatel v produktivním věku (např. kolik obyvatel ve věku 65 a více let a 19 a méně let připadá na 100 obyvatel ve věku 20 až 64 let)

Index stáří: vyjadřuje, kolik obyvatel ze starších věkových skupin připadá na sto dětí; standardně se v odborné literatuře udává kolik obyvatel ve věku 65 a více let připadá na 100 dětí do 15 let věku.

Kojenecká úmrtnost: počet zemřelých dětí do 1 roku na 1 000 živě narozených dětí za kalendářní rok.

Migrace (stěhování): tzv. objem migrace (nebo hrubá migrace) je úhrn přistěhovalých (hrubá imigrace) a vystěhovalých (hrubá emigrace) z určité územní jednotky za určité období, zpravidla za kalendářní rok. Není totožný s počtem migrantů, neboť někteří z nich se mohli za rok stěhovat vícekrát. V ČR jej lze počítat za celý stát, za jednotlivé kraje, okresy, obce. „Čistá migrace“ je rozdíl mezi počtem přistěhovalých a vystěhovalých a označuje se také jako migrační přírůstek nebo „migrační saldo“. Společně s přirozeným přírůstkem je základním údajem pro bilanci obyvatelstva sledovaného území. Celkový počet přistěhování za určité období na 1000 obyvatel středního stavu se označuje jako hrubá míra imigrace; obdobně se konstruuje hrubá míra emigrace.

Migrační saldo: rozdíl mezi počtem přistěhovalých a vystěhovalých za daný kalendářní rok.

Nadúmrtnost: pojem se používá pro vyjádření vyšší intenzity úmrtnosti u určité věkové skupiny při porovnání mužů a žen (např. dnes hovoříme o mužské nadúmrtnosti).

Obyvatelstvo (v praxi synonymum pojmu populace): soubor lidí žijících na určitém území (státu, kraje, města apod.). Údaje za obyvatelstvo se zjišťují prostřednictvím administrativně správního aparátu. Obyvatelstvo je často charakterizováno znaky identifikujícími sociální strukturu, tj. etnické a národnostní složení, rozmístění do základních sídelních jednotek, hustota obyvatelstva, struktura podle pohlaví, věku, zdravotního stavu, ekonomické aktivity, sociální příslušnosti, profese, zaměstnání, vzdělání, eventuálně mateřského jazyka, náboženského vyznání, stupně gramotnosti, rodinného stavu, postavení v rodině a dalších rodinných charakteristik. Z hlediska ekonomie je obyvatelstvo rezervou pracovních sil a dělí se především na předproduktivní, produktivní a postproduktivní složku.

Politika stárnutí: příprava na demografické změny ve společnosti, která se týká různých aktérů: celkový rámec a podmínky pro přípravu na stárnutí zaštiťuje stát, přičemž v naplňování tohoto rámce je naprosto klíčová role dalších aktérů, zejména pak krajů a obcí, ale také zaměstnavatelů, neziskového

sektoru, akademické sféry či médií. Příprava na stárnutí přitom není jen záležitost společenských institucí, ale i jednotlivců jako takových.

Porodnost: Nejjednodušším ukazatelem porodnosti je **hrubá míra porodnosti**, která udává počet živě narozených dětí na 1000 obyvatel středního stavu sledované populace (nejčastěji v ročním vymezení). Tento ukazatel se zpřesňuje tím, že se živě narozené děti vztáhnou pouze k osobám v reprodukčním věku, čímž dostaneme **tzv. míry plodnosti**, které se pak definují vzhledem k legitimitě narozených dětí nebo k pohlaví rodičů. Při analýze porodnosti se narozené děti rozlišují dle rodinného stavu rodičů na manželské a nemanželské, zvláštní místo pak zauímají děti narozené do 8 měsíců po svatbě, tj. děti z **tzv. předmanželských koncepcí**.

Rozvodovost: Sledování rozvodovosti stejně jako sňatečnosti má podpůrný význam pro studium porodnosti. Rozvodovost je však sama o sobě významným sociálním jevem indikujícím především stabilitu rodiny, ale i přeměny určitých tradičních vzorů chování, morálních kritérií, ekonomických motivací apod. S růstem rozvodovosti narůstají většinou sociální problémy společnosti spojené s výchovou dětí, ale i se zaměstnaností žen (samopečovatelek) apod. Na populační klima působí intenzita rozvodovosti rozporně: rozvedené osoby ve fertilním období života přestávají plodit děti a ovlivňují tak negativně porodnost, ale rozvod většinou stimuluje založení nového manželství a rození dětí vyšších pořadí. Nejjednodušším orientačním ukazatelem rozvodovosti je **tzv. hrubá míra rozvodovosti**, což je podíl rozvodů na 1000 obyvatel středního stavu obvykle za 1 rok.

Sňatečnost: uzavírání sňatků, resp. zakládání manželství na základě zákonem daných podmínek. Sňatek je chápán jako demografická událost opakovatelného charakteru, která nemusí nastat u všech příslušníků zkoumané populace (na rozdíl od narození a úmrtí). Limitujícími faktory uzavírání sňatků bývá minimální sňatkový věk, rodinný stav a určitý stupeň pokrevnosti. Intenzita sňatečnosti se vyjadřuje hrubou mírou sňatečnosti, která udává počet sňatků na 1000 obyvatel středního stavu v ročním vymezení. Hodnoty hrubé míry sňatečnosti reagují na změny populačního klimatu a jejich vývoj se odráží v následném vývoji porodnosti. Intenzita sňatečnosti je ovlivňována sňatky vyšších pořadí (druhými a dalšími sňatky), tj. sňatky rozvedených, eventuálně ovdovělých osob.

Suburbanizace: proces, kdy zázemí města (populačně, ale i komerčně) roste rychleji než město samotné, přičemž hlavním zdrojem růstu je zpravidla přesun obyvatel a komerčních aktivit z města do zázemí.

Úmrtnost: vymírání určité populace, vedle porodnosti jedna ze dvou základních složek demografické reprodukce. Úroveň a vývoj úmrtnosti je důsledkem vývoje nemocnosti, ale i kvality životních podmínek, životního prostředí, způsobu života etc.

Povinná literatura

- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 195 – 231, str. 282 – 352, str. 395 – 479, str. 554 – 57, str. 604 – 661
- Statistická ročenka České republiky 2023. Praha: ČSÚ.
- czso.cz, datové řady v prezentacích ke kurzu

Doporučená literatura

- Pospěch, P. 2021. *Neznámá společnost: Pohledy na současné Česko*. Brno: Host.
- Prokop, D. 2022. *Slepé skvrny. O chudobě, vzdělávání, populismu a dalších výzvách české společnosti*. Brno: Host.
- Večerník, J., Matějů, P. 1998. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989- 1998*. Praha: Academia.
- Vodáková A. et al. 2009. *Demografie (nejen) pro demografy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké hlavní sociální fenomény provázejí demokratickou transformaci po roce 1989?
2. Jaké celospolečenské důsledky má stárnutí populace?
3. Jak se mění postoje k tradičnímu manželství a rodinnému životu?
4. Analyzujte příčiny propadu porodnosti v 90. letech.
5. Jaké sociální důsledky má fenomén „stárnoucích matek“?
6. Co přesně v demografii vyjadřuje indikátor úhrnná plodnost?
7. Zhodnoťte fenomén migrace v ČR v celoevropském kontextu.
8. Jak se historicky vyvíjela rozvodovost a podíl dětí narozených mimo manželství?
9. Popište projekce populačního vývoje v ČR, zejména s ohledem na věkovou strukturu.
10. Interpretujte rozdíly v naději dožití u mužů a žen.
11. Jaké jsou urbánní trendy v ČR?
12. Jakým způsobem lze „změřit“ třídu?
13. Které regiony ČR můžeme považovat za strukturálně znevýhodněné a proč?
14. Co je to sociální vyloučení?
15. Popište vývoj kriminality v ČR po roce 89.
16. Popište vývoj vzdělanostní struktury české společnosti po II. sv. válce.
17. Jaký je vztah vzdělání a tzv. kulturní reprodukce?
18. Vysvětlíte pojem pay gender gap.

Číslo a název modulu	12. Globalizace a evropeizace
Cíl modulu	Cílem modulu je seznámit studenta se základními charakteristikami utváření atributů občanské společnosti na nadnárodní úrovni
Klíčová slova	Globalizace, evropeizace, evropská občanská společnost, riziková společnost, nezamýšlené důsledky modernity, sociální hnutí, evropeizace, regionalizace, subsidiarita, EU
Struktura modulu/téma a zdroje	

- ❖ *Evropská občanská společnost, evropská identita a veřejná sféra*
- ❖ *Příčiny, důsledky a výzvy globalizace*

Již v roce 1987 formuloval Daniel Bell (1987) slavnou tezi, že národní stát je příliš malý pro řešení velkých problémů a příliš velký pro řešení malých problémů. Většina sociologů a politologů se dnes shoduje na tom, že evropské národní státy procházejí v důsledku globalizace zásadními proměnami. Někteří hovoří o *krizi*, jiní o *transformaci*, další o *evropeizaci* národního státu. Všechny charakteristiky se však shodují v tom, že národní stát byl globalizací relativizován. Národní stát snad kdysi býval primárním zdrojem identity, přináležitosti, uznání, práva a řádu, blahobytu i historické paměti, dnes však ztratil monopol ve všech těchto otázkách a stal se pouze jednou z institucionálních platforem, které se snaží vtisknout význam sociálnímu životu.

Přesvědčivou analýzou proměn národního státu a jejich příčin je slavná kniha *Riziková společnost* od německého sociologa Ulricha Becka, jež vyšla poprvé v roce 1985. Beck argumentuje tím, že důsledkem globalizace (či globalizované modernity) je především to, že rizika, kterým dnes čelíme, nejsou vázány k místu a mohou být obtížně zvládnuty z roviny národních států. Důkazem toho je skutečnost, že všechna důležitá *rozlišení*, která národní stát definovala, jako jsou *policie, armáda, zločin, mír, válka, domácí a zahraniční politika* a především samotný pojem *hranice*, byla v důsledku globalizace zpochybněna.

Beckova analýza odpovídá teorii Giddense, který považuje za hlavní rys modernity *časoprostorové rozpojení*, které kdysi umožnilo vznik národního státu v Evropě, jak jsme si ukázali v přednášce o modernizaci. Oddělení času a prostoru, které bylo započato průmyslovou revolucí a umocněno revolucí postindustriální, umožnilo vznik národního státu díky posílení jeho schopnosti získat a udržet monopol prostředků donucování (násilí) na rozsáhlém a pevně vymezeném teritoriu (slavná definice Maxe Webera), čehož součástí bylo zajištění vymahatelnosti práva a výběru daní. Moderní národní stát můžeme definovat jako teritoriální, právní a daňový stát.

Charakter modernity však představuje jak příčinu vzniku národního státu, tak příčinu jeho krize. Fenomén časoprostorového rozpojení, který umožnil vznik a rozvoj moderního státu, dnes způsobuje,

zejména díky rozvoji informačních a komunikačních technologií, jeho krizi. Krize národního státu je podle Becka v první řadě krizí jeho ústředního teritoriálního principu. Softwarová revoluce a rozvoj nových technologií způsobily, že podobně jako sociální a ekonomické vztahy, také rizika a politické procesy byly vyvázány z lokálních kontextů. Stát ztratil podle Becka důvěryhodnost především proto, že nedokáže ochránit občany před riziky, na jejichž vytváření se sám podílí. Rizika způsobující krizi národního státu můžeme rozdělit do třech kategorií: rizika *bezpečnostní*, *environmentální* a *socio-ekonomická*. Podívejme se podrobněji na podobu jednotlivých rizik, která jsou často vzájemně provázána a mohou mít multiplikační efekt.

Bezpečnostní rizika

Bezpečnostní rizika mají dvě základní (a provázané) roviny: **válečný konflikt** a **globální terorismus**. První je dilem zprůmyslnění války, druhé je dáno především snadnou dostupností zbraní hromadného ničení a globální mediální propojeností. Růst lidského poznání je společným jmenovatelem obou dvou. Zprůmyslnění války je důsledek modernity, který jako první vyvolal otázky nad životaschopností národního státu. Rostoucí sociální neúnosnost války ukázaly důsledky dvou světových konfliktů a jedné tzv. války studené, které byly v průběhu 20. století v Evropě rozpoutány. To vedlo ke zpochybnění vojenské doktríny, již vystihuje slavná teze pruského generála Clausewitze, že válka je pokračováním politiky jinými prostředky. Již druhá světová válka ukázala katastrofálnost následků totální války pro všechny zúčastněné strany, avšak rozvoj jaderných zbraní a závody ve zbrojení v průběhu války studené vedly k situaci, kdy rozpoutání další (třetí) světové války by mělo katastrofální důsledky pro obě válčící strany (USA a SSSR) i pro jejich spojence v Evropě. Bezpečnostní rovnováha byla zajištěna schopností rychlého odvetného úderu, který znamenal zničení obou stran. Jak psala Hannah Arendt, válka tím byla jednou provždy zpochybněna jako arbiter mezinárodních sporů.

Globální terorismus je časově mladší podobou bezpečnostního rizika. Terorismus je pochopitelně staršího data, globální terorismus je však bezprecedentní jak svým (globálním) rozměrem a důsledky, tak počtem obětí. Útok na Světové obchodní centrum v New Yorku a Washington 11. září 2001 (2992 mrtvých a tisíce zraněných), či bombové útoky v Madridu 11. března 2004 (190 mrtvých) a v Londýnském metru 7. července 2005 (56 mrtvých a na 700 zraněných), jejichž počty obětí byly srovnatelné se ztrátami lokálních válečných konfliktů, zviditelnily neschopnost národních států a jejich vlád zajistit svým občanům bezpečí a ohlásily definitivní konec jejich monopolu na kontrolu prostředků násilí na svém území.

Žádný stát (ani ten nejmocnější, jakým je USA, který vynakládá na vojenské a bezpečnostní účely více prostředků, než 10 dalších největších přispěvatelů dohromady) dnes není sto zajistit bezpečí svých občanů pouze z vlastních zdrojů. Snadná dostupnost zbraní hromadného ničení si nutně vyžaduje mezinárodní spolupráci. Bezpečnostní experti se shodují na tom, že je pouze otázkou času, kdy budou

také teroristické skupiny schopny získat jadernou zbraň. Vždyť již dnes je možné stáhnout z internetu návod na výrobu jaderné hlavice. Technologická vyspělost činí západní civilizace svobodnější, ale také zranitelnější, než kdykoli v minulosti, což vede podle Becka k paradoxní situaci. Chtějí-li národní státy ochránit své občany, musí se vzdát své autonomie. To vrhá nové světlo, jak tvrdí Beck, na pojetí *suverenity státu*. Jelikož jeho účinnost je podmíněna růstem závislosti a spolupráce, snížení autonomie státu neznamena snížení, nýbrž zvýšení jeho suverenity. Nancy Fraser hovoří v této souvislosti o postvestfálském modelu disagregované suverenity. Bezpečná kontrola jaderných zbraní vyžaduje globální koordinaci a suverenity státu je dnes přímo úměrná jeho schopnosti spolupracovat s jinými aktéry. Vzniká zde širší *mnohohrstevná síť* nejrůznějších institucí, jako je NATO, Evropská unie, Světová banka, Mezinárodní měnový fond, globální korporace, neziskové organizace, transnárodní regiony apod., které pomalu přebírají úlohu národních vlád. Národní vlády mohou hájit své zájmy pouze tehdy, pokud dokáží aktivně komunikovat a spolupracovat v rámci těchto sítí.

Environmentální rizika

Environmentální rizika představují druhý typ rizika globalizující modernity. Prvním neklamným příznakem byla v roce 1986 katastrofa v jaderné elektrárně Černobyl, ke které došlo jen několik měsíců po vydání Beckovy *Rizikové společnosti*. Radioaktivní mrak 'nerespektoval' státní hranice, jak se na vlastní kůži přesvědčili miliony Evropanů, kteří byli vydáni na pospas větru a dešti. Nejen Ukrajina, ale také Bělorusko, severovýchodní Německo či jižní Švédsko byly vážně zasaženy radiací. V jedné vesničce ve střední Francii dnes zaznamenávají 500 % nárůst rakoviny štítné žlázy. Na místní políčka tehdy zapršelo v nepravou dobu a došlo ke kontaminaci celého potravinového řetězce.

Příkladů environmentálních rizik bychom našli celou řadu, od lokálních kontaminací šířících se vodou či vzduchem, až po důsledek globálního oteplování, které je dnes odborníky prokazatelně považováno za důsledek lidské činnosti. Všechny tyto příklady mají společné jedno: důsledky (lokální) lidské činnosti mají globální dopad. Jednání, které probíhá na jednom konci planety, ovlivňuje životy lidí na konci druhém. Například globální oteplování, které je historicky způsobeno především jednáním Evropanů a severoameričanů (a dnes stále více také Číňanů a Indů), má za následek zvedající hladinu moří a ohrožuje lidská sídla v deltách velkých řek, na oceánských ostrovech i v pobřežních lokalitách. Někteří to řeší hrázemi, jako například Holanďané či Britové, jiní již museli být evakuováni, jako obyvatelé Carteretových ostrovů, šesti malých atolů v jižním Pacifiku, kteří ztrácejí s postupujícím mořem obživu, a nakonec i domov. Pokud se dosavadní trend stoupání mořské hladiny nezpomalí, přestanou tyto ostrovy existovat kolem roku 2015. OSN odhaduje, že počet „environmentálních uprchlíků“ dosáhne kolem roku 2050 počtu 216 miliónů.

Socio-ekonomická rizika

Mezi socioekonomická rizika patří mnoho problémů způsobených jevy, jako jsou migrace, stárnutí populace, globální mobilita kapitálu, rozvoj sociálních nerovností, pokles středních tříd apod. Například jižní státy EU čelí obtížně zvladatelné *imigraci*, která má rozměry humanitární katastrofy. Španělské úřady odhadují, že ročně utonou stovky afrických migrantů při pokusu dosáhnout pobřeží Kanárských ostrovů. Odhady nevládních organizací hovoří spíše o tisících. Nárůst nelegální imigrace často ohrožuje bezpečnostní situaci i míru dosaženého blahobytu. Ještě častěji to tak vnímají samotní Evropané. Migrace bývá nezhledka vyvolána environmentálními riziky, jak bylo již řečeno výše. Miliony lidí v Africe jsou v pohybu v důsledku ústupu deštých pralesů a nedostatku vody. Environmentalisté očekávají, že v důsledku tání himalájských ledovců dojde k zaplavení rozlehlých částí Bangladéše a desítky milionů jeho obyvatel budou nuceny opustit své domovy.

Problém *stárnutí populace* ohlašuje riziko kolapsu veřejných sociálních služeb a vynucuje si reformy penzijních, zdravotních a vzdělávacích systémů. To je ještě vyheceno globální mobilitou kapitálu, v důsledku čehož se zužuje fiskální základna národních států a omezuje jejich možnost makroekonomické regulace. Kompetence národních států se v důsledku globalizace dramaticky snížila také v případě výběru daní ze zisku. Možnost *utéci od důsledků* svého jednání je podle Zygmunta Baumana jedním z nejceněnějších výdobytků globálních elit. Svoboda od odpovědnosti a osvobození od povinnosti přispívat k rozvoji lokálních komunit je příznačná pro dnešní globální kapitál. Objevuje se nová asymetrie mezi exteritoriální povahou ekonomické moci a pokračující teritorialitou běžné lidské zkušenosti. Lokální ekonomické elity jsou na ústupu, a ty globální pak nejsou tam, kde jsou potřeba.

Dilematické postavení národního státu v procesu globalizace lze vysvětlit pomocí dvou tezí. Za první, ekonomický blahobyt je do značné míry dán strukturními změnami globálního ekonomického systému. Za druhé tyto změny omezují možnost jednání národních států, které ztrácejí možnost neutralizovat nežádoucí důsledky globalizovaných trhů. Globální ekonomika je dnes jak zdrojem bohatství, tak zdrojem ohrožení občanských společností v Evropě. Příkladem je ambivalentní přínos globálního kapitálu. Pokud se globální korporace rozhodne investovat v konkrétní lokalitě, povede to s největší pravděpodobností ke snížení nezaměstnanosti, zlepšení infrastruktury i životní úrovně. Pokud se globální korporace rozhodne odejít z konkrétní ekonomiky, zanechá za sebou tisíce nezaměstnaných. Ani nejšikovnější vláda nedokáže takový nárůst nezaměstnanosti kompenzovat aktivní politikou zaměstnanosti.

V neposlední řadě je třeba zmínit, že světová ekonomika prozatím vedla k rozevírání sociálních nerovností, a že základnu občanské solidarity legitimizující demokracii v Evropě je možné udržet jen v podmínkách relativní sociální rovnosti. Dosahování standardů sociální spravedlnosti mezi občany Evropské unie se zdá být podmínkou její stabilizace a dalšího rozvoje. Jak přesvědčivě ukázal již Alexis de Tocqueville, v demokracii konstrukce sociální identity předpokládá konstrukci rovnosti a je konečnou

známým faktem, že stabilita a rozvoj státu blahobytu po druhé světové válce jsou spojeny s existencí většinové střední třídy (viz přednáška o sociální stratifikaci).

Evropeizace jako reakce na rizika globalizující se modernity

Bezprostřední reakcí Evropy na zprůmyslnění války byla myšlenka integrace. Evropské státy se opakovaně dostaly do situace, jež měla za následek bezprecedentní počet obětí a míru lidského utrpení, jež naprosto zpochybnila ideály humanity a civilizační vyspělosti, které si evropské národy nárokovaly. Po druhé světové válce nabyli přední evropští politici přesvědčení, že nejlepší způsob, jak uhájit v Evropě mír, je ekonomická provázanost států, jež zajistí také provázanost politickou, a jež učiní možnost dalšího válečného konfliktu nemyslitelnou. Západoevropské národní státy se také většinou dobrovolně vzdaly či omezily vojenskou suverenitu ve prospěch nadnárodní organizace (NATO) pod vedením USA, a vydali se na cestu evropské integrace.

V roce 1950 navrhl Francouzský ministerský předseda Robert Schuman propojení uhelného a ocelářského průmyslu západoevropských států, jež vyústilo v roce 1952 v založení prvního ze tří *Společenství*, jež se staly základem pozdější EU, sice *Evropského společenství uhlí a oceli* (ECSC). Rozhodovací pravomoci v daných otázkách přešly na supranárodní evropské instituce. V roce 1957 byly podepsány tzv. Římské smlouvy, jež zakládaly *Evropské společenství atomové energie* (EURATOM) a *Evropské hospodářské společenství* (ECC). Členské státy se zavázaly k odbourávání celních bariér a k utváření společného trhu. V roce 1967 se instituce jednotlivých *Evropských společenství* sloučily, čímž vznikla dnešní *Komise, Rada ministrů* a *Evropský Parlament* (EP). Členové EP byli zprvu delegováni národními parlamenty, od roku 1979 pak jsou voleni každých pět let v přímých volbách. Užší formu spolupráce mezi členskými státy zavedla v roce 1992 Maastrichtská smlouva a *Evropská společenství* se transformovala v *Evropskou unii*. V roce 1993 bylo dokončeno vytvoření jednotného trhu, jež prosazuje realizaci *čtyř základních svobod* pohybu: osob, služeb, zboží a peněz. V roce 1995 podepsalo 7 kandidátských států tzv. Schengenskou dohodu o odstranění celních kontrol, ke které postupně přistupují další státy. V roce 1999 přijalo 11 členských států společnou měnu Euro a od roku 2002 se také jednotné oběživo stalo realitou. Také měnová unie se postupně rozšiřuje o další členské státy. V roce 2004 byl podepsán návrh ústavní smlouvy, jenž měl zajistit další zefektivnění fungování EU. Ústavní smlouvu ratifikovalo 18 států, avšak Francie a Nizozemí ústavu v roce 2005 v referendech odmítly. Zástupci členských států se 18. října 2007 v Lisabonu dohodli na nové podobě 'ústavní smlouvy', která oproti původnímu návrhu vypouští část terminologie přisuzující EU povahu státnosti (ústava, minist zahraničí, státní symboly) a nahrazuje ji 'citlivějšími' pojmy, dále zmírňuje omezení rozhodovacího principu pomocí kvalifikované většina a ponechává právo veta jednotlivých členských států. 13. prosince 2007 došlo k oficiálnímu podepsání Lisabonské smlouvy a 1. prosince 2009 vstoupila v platnost.

Evropská integrace je však od samého počátku zamýšlena spíše jako resuscitace národního státu než jeho odmítnutí. Proto pokud spatřujeme rozpor mezi národní a evropskou loajalitou občanů, jde o zásadní nepochopení evropskému poválečnému vývoji. Původní motiv evropské integrace však neodezněl. Ačkoli válka mezi státy EU se zdá být málo pravděpodobná, ukazuje se, že úkol zajišťovat prosperitu a mír se nevyčerpal, spíše nabyt v podmínkách globalizace nových rozměrů a napadení Ukrajiny v roce 2022 to plně dokládá. Součástí zajištění míru a prosperity v Evropě je dnes nutně také aktivní šíření míru, sociální integrity, vlády práva, spravedlnosti a blahobytu za jejími hranicemi. Ukazuje se, že užší evropská spolupráce je výhodná také v otázkách zvládnutí hrozby globálního terorismu a mnohé státy EU prohlubují spolupráci policejních a bezpečnostních složek způsobem, který v minulosti neměl obdoby. Také zvládnutí environmentálních a socio-ekonomických rizik si vynucuje těsnější spolupráci mezi evropskými státy, jak jsme se již zmínili v souvislosti s redefinicí konceptu suverenity.

Možnost účinněji jednat proti globální ekonomice je hlavním důvodem, proč přední evropští politici usilují o zefektivnění mechanismů politického rozhodování. Jde o známý argument „dohánění ekonomiky“, jež spočívá jak v adaptaci na podmínky vytvořené globálními trhy, tak v pokusu politicky ovlivňovat jejich rámcové podmínky. Záchranu sociálního státu a jeho funkcí lze pravděpodobně zajistit pouze tehdy, pokud potřebné kompetence přejdou z národních států na politické jednotky, které mohou dohnat transnárodní povahu ekonomiky. Kromě monetární a environmentální politiky je potřeba podle mnohých posílit evropské instituce v oblasti daňové, sociální a hospodářské politiky.

Z pohledu sociologie se proces evropské integrace jeví především jako reakce na nezamýšlené důsledky modernity. Fenomén *časoprostorového rozpojení* přináší komplexní reorganizaci časoprostorových vztahů, jež mění povahu ekonomických i politických procesů. V souvislosti s exteritorializací rizik vidíme, tendence směřující k politické integraci a mnozí poukazují na nutnost vytváření nového institucionálního rámce, který dokáže lépe zvládat problémy globalizace, a volají po formování nadnárodního systému vládnutí. Evropská integrace je nepochybně jedním z takových pokusů a podobné integrační snahy můžeme vidět také na ostatních kontinentech. Mnozí sociální vědci argumentují, že EU je politickým útvarem nového typu.

Ovšem důsledkem globalizace je nejen integrace Evropy, ale také její regionalizace a decentralizace. Proces evropské integrace je koneckonců oddán demokratickému principu subsidiarity, který klade důraz na lokální úroveň všude tam, kde je to efektivnější. Procesy globalizace vytvářejí tlak oběma směry, jak směrem k integraci, tak směrem k decentralizaci, či jakési lokalizaci, tedy zvýznamnění lokálního. Vznik „globálního“ vedl k oživení „lokálního“. Uniformující tlak globální konzumní kultury vyvolává puzeň výjimečnosti. V 90. letech zavedl v této souvislosti britský sociolog Ronald Robertson do odborného diskursu novotvar *glocalisation*.

Mnozí ovšem namítají, že vytvoření nadnárodní evropské vlády (governance), jež bude doprovázeno formováním evropské občanské společnosti a evropské identity samo o sobě problém globálních rizik

neřeší, a že k zvládnutí globálních problémů je potřeba globální koordinace. Ani EU nemá odpověď na globální rizika. V souvislosti s tím hovoří mnozí politici i sociální vědci o potřebě vytváření globální vlády (governance), o globální občanské společnosti a o kosmopolitní identitě. Globální koordinace, chceme-li úspěšně řešit globální problémy, je nevyhnutelná. Její brzké dosažení se však zdá být málo reálné. Proto se mnozí domnívají, že se svět nezadržitelně žene do katastrofy.

Lze uvést minimálně dva důvody, které nabádají k tomu nepodceňovat úlohu evropské spolupráce v procesu 'zvládání' globalizace. Za prvé, evropskou integraci je možné chápat jako test na cestě k nadnárodní (globální) formě demokratického vládnutí. Nelze očekávat vznik úspěšného systému (globální) nadnárodní vlády, pokud se jej nepodaří uskutečnit na evropské úrovni, kde pro to existují relativně příznivé předpoklady. Úspěšnost (eventuálně neúspěšnost) evropského experimentu nepochybně má a bude mít globální dopad. S napodobením modelu evropské integrace koketují mnohé státy, nejúspěšněji pak státy východní Asie, které usilují o vytvoření hospodářského společenství podobného EU.

Za druhé, chtějí-li Evropané zvládat rizika globalizace a účinněji hájit své zájmy a hodnoty, je třeba, aby dokázali být dostatečně silným hráčem na globální scéně. V době nástupu nových velmocí (Číny, Indie, Brazílie), které zakrátko dokáží vehementněji než dnes prosazovat své zájmy v mezinárodních vztazích, se cokoli jiného než odhodlanost a jednota Evropanů, a jejich těsné spojení se Spojenými státy, zdá být mimo diskusi. Sjednocená Evropa bezpochyby dokáže mobilizovat větší zdroje potřebné ke zvládnutí rizik než jednotlivé národní státy. Jak upozorňoval Ulrich Beck, věk globálního nebezpečí vrhá Evropu do existenční krize, a je především odpovědností Evropanů, zda se z politické larvy, kterou Evropa prozatím zůstává, vyloupne kosmopolitní motýl s úžasným zbarvením a s fascinujícím hlasem ve světové politice. Experiment evropské integrace může však také ztroskotat, jak se obává Beck, na „kramářské duši Evropanů“ a Evropa se může propadnout zpět do nacionalistického hašteření a nestabilního soužití malých států s nepatrným či žádným vlivem na světovou politiku.

Pochopitelně ne všichni sdílejí přesvědčení o politické integraci jakožto nejlepším způsobu zvládnutí globalizace. Na ekonomicko-politické rovině silně zaznívá spor mezi ochranáři a libertariány. Ochranný přístup navrhuje udržet teritoriálně vymezený monopol legitimní moci a pokud možno 'spustit závory' před riziky globalizace. Druhý přístup naopak vítá osvobození občanů od státu a národních forem života a politickou integraci evropských států vidí jako nadbytečnou.

Nová sociální hnutí a reakce na rizika globalizace

V souvislosti s reakcí na rizika globalizující se modernity je třeba zmínit roli tzv. **nových sociálních hnutí** – mezi které řadíme lidskoprávní, environmentální, pacifistická a feministická hnutí. V Evropě se objevila v 60. letech a postupně dokázala nastolovat otázky ekologie, bezpečnosti i sociálních nerovností jako významná politická témata. Na přelomu tisíciletí se připojilo také antiglobalistické hnutí. Největší vitalitu

prokázala environmentální hnutí. Tato hnutí se v průběhu 70. let organizačně transformovala a v průběhu 80. let se úspěšně prosadila v některých evropských zemích jako parlamentní politické strany. Zelení pronikly do národního parlamentu poprvé ve Švýcarsku v roce 1979, o dva roky později v Belgii. V roce 1983 uspěly Zelení v Německu, když získaly 5% hlasů a 27 křesel ve Spolkovém sněmu. Němečtí Zelení jsou dnes považováni - pro svůj dominantní vliv na utváření 'zelené ideologie' - za hlavního patrona 'zelené politiky'. Také v ČR se po volbách v roce 2006 poprvé v historii stala strana Zelených stranou parlamentní, když získala 6 mandátů a 6,29 % hlasů. Svoji parlamentní přítomnost Zelení nedokázali v následných volbách v roce 2010 obhájit. V Evropském parlamentu jsou strany zelených trvalou součástí dvou významných politických skupin.

V *Důsledcích modernity* Giddens rozlišuje čtyři typy adaptačních reakcí na rizika globalizované modernity. První nazývá **pragmatickým přijetím**. Tato reakce se vyznačuje pragmatickým přístupem ke každodenním problémům a přijetím toho, že mnohé z problémů moderního světa jsou mimo náš vliv. Tíživé problémy pak bývají vytěsněny z každodenního prožívání a často dochází k znecitlivění, které je důsledkem hluboce skryté úzkosti, a které příležitostně vystupuje na povrch. Pragmatické přijetí se pojí buď se skrytým pesimismem, nebo s živě nadějí; přičemž oba postoje mohou ambivalentně koexistovat. Druhou adaptační reakci nazývá Giddens **trvalý optimismus** a interpretuje ji jako přežívající osvícenský (či náboženský) postoj vyznačující se vírou v prozřetelný rozum (či v boží prozřetelnost). Zakládá se na přesvědčení, že nespoutané kritické myšlení (či jiné metafyzické „vyšší“ síly) skýtá zdroje dlouhodobého bezpečí. Třetí adaptační reakci představuje **cynický pesimismus**. Na rozdíl od pragmatického přijetí jde o očekávání bezprostředních důsledků vnímaných rizik. Cynismus, který neznamena lhostejnost, je formou utlumení emocionálního vlivu obav pomocí sarkasmu či znechucení vyjadřujících reakcí. Pesismu, na rozdíl od optimismu, lze podle Giddense obtížně obsahově vymezit, kromě nostalgie po „zašlých časech“, či odmítání „novým pořádkům“. Pesimismus není návodem k jednání a v extrémní formě vede k paralyzující depresi. V rámci této adaptační reakce je pesimismus často otupen cynismem, neboť cynismus neutralizuje emoce a je pramenem humoru a tím i určité sociability. Poslední adaptační reakci nazývá Giddens **radikální angažovanost**, která se vyznačuje přesvědčením o nutnosti trvalého zápasu s riziky, která je třeba eliminovat či zcela překonat. Jde o optimistickou reakci, která je svázána spíše s angažovaným a akčním přístupem než s vírou v kritickou analýzu a diskusi. Tato adaptační reakce je podle Giddense typická především pro sociální hnutí. Giddens poukazuje na to, že není zřejmé, zda existují významné rozdíly v reakcích na rizika globalizované modernity mezi laiky na straně jedné a experty na straně druhé.

Povinná literatura

- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 125 - 148, str. 481 - 530.
- Müller K. B. 2012. *Politická sociologie. Politika a identita v proměnách modernity*. Plzeň: Aleš Čeněk, str. 194 – 215.

Doporučená literatura

- Müller K. B. 2016. *Češi, občanská společnost a evropské výzvy*. Praha: Triton, str. 224 – 234.
- Müller, K. B. (ed). 2021. *Aktivní hranice v Evropě, identita a kolektivní paměť v přeshraničním prostoru*. Praha: FF UK, AV ČR.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Vysvětlete pojem riziková společnost.
2. V čem spočívá ambivalence globalizace?
3. Interpretujte dílčí trajektorie evropeizace.
4. Vysvětlete hlavní politické důsledky globalizace.
5. Vysvětlete proces formování evropské veřejné sféry?
6. Jaké cíle měla nová sociální hnutí?
7. Žijeme v době de-globalizace?
8. Vysvětlete pojem glokalizace a princip subsidiarity.

odkaz pro vstup do informačního systému

<https://is.vsci.cz/auth/>

Vysoká škola

CEVRO Institut, z. ú.

Jungmannova 28/17

110 00 Praha 1 – Nové Město

tel. studijní oddělení – 774 427 404, 774 427 407